॥ ६० ॥ श्रीहरिकृष्णाय नमः ॥ अथ श्रीवासुदेवमाहात्म्यं लिख्यते ॥ जयत्यखिलविश्वात्मा
वासुदेवोऽखिलार्थदः ॥ ब्रह्मज्योतिः स्वयं यश्चांतर्हितव्यक्तं दरविग्रहः ॥ १ ॥ स्कंदात्मना नकिःशास्त्रं सावर्णि
यत्कृपाविदत् ॥ नराकृतिपरंब्रह्मानं वंदे देवकीसुतम् ॥ २ ॥ सकलैश्वर्यसंपन्नश्चतुर्वाध्वप्रपोषकः
श्रीस्वामी सहजानंदो जयत्यैकांतधर्मकृत् ॥ ३ ॥ श्रीवासुदेवमाहात्म्याखिलार्थं वेति मस्वयम् ॥ यथा
तस्येरितमतिव्याकुर्वेनसमासतः ॥ ४ ॥ इह खलु स्कांदविष्णुखंडाद्यनागमसंदर्भेऽरनुश्रेयस्तुइफ
लनानाविधप्रवृत्तनिवृत्तधर्मश्रवणानंतरं तुष्टेन मासवर्णिना चारणात्यंतिकश्रेयोत्सीकृतनामं
सतिमुमुक्षुणा ह्यौराणिकपुर्क्वांतर्गतेन मासावर्णिमहर्षिणा संपृष्टेन भगवान् श्रीशंकरनंदनः स्कं
दः स्कंदे तृतीयनागेवासिष्ठारख्यानेन कृतेज्ञानान्न मुक्तिरिति श्रुतेर्मोक्षसाधनत्वेन सांगोपांगज्ञान
कांडं ध्यानोपवर्णितं कर्मप्रपंचं चोपवर्णितवान् ॥ तत्राप्युत्तमाधिकारितया संतुष्टमनसं स्कंदं श्रेयः
साधनं पुनः पृष्टवंतं तं मा जस्यचश्रेयं धंतमः प्रविशंति येऽविद्यामुपासते ॥ ततो भूय इव ते तमो य उ वि

द्यायांरताऽइति वाजसनेयिसंहितामंत्रार्थविद्याविद्याशब्दाभ्यां कर्मज्ञानयोरेवतत्वाश्येषुव्याख्या
नाद्भक्तिहीनस्य कर्मणइव तादृशस्य ज्ञानस्याप्यंदेयत्वावगमाद्यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा
गुरौ ॥ तस्यैते कथिताह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मनऽइति श्वेताश्वतरमंत्रोपनिषदाद्यस्यात्मैकज्ञान
मात्राकारस्यापि तत्क्लाराधितभगवत्प्रसादैकलभ्यत्वावगमात्तदुपासनाकांडं परमरहस्यं सक
लविष्णुखंडमहाकल्पतरुफलभूतं श्रीवासुदेवचरणारविंदोपासनमेव सकलजनतात्यंतिकश्र
यफलश्रेयः परमसाधनतया निश्चित्य तदेव क्षयिष्णुफलावह गुणात्मकब्रह्मादिदेवतांतरब्र
ह्मीभूतमुक्तोपासननिराकरणपूर्वकं श्रीवासुदेवमाहात्म्यसंदर्भेणोपादिदेशैतत्सर्वज्ञानं निज
हृदयार्णवं स्फुरितं तत्रूपया सकलजनावबोधनाय स्कंदस्तृतीयभागेन विरचयन्भगवान्बादरायणः
प्रागुक्तसकलाधिकारिभिः साध्यब्रह्मज्ञानतदंगधर्मादिसाधनकदंबस्यापि सांगुणांतेनैव संपादयं
स्तदर्थं बुभुक्षोः ॥ सत्रदीक्षितस्य वक्तृत्ववर्यस्य शौनकर्षेः प्रश्नमवतारयति ॥ शौनक उवाचेति

बा.मा.टी. सौनेसूतस्य रोमहर्षणस्य पुत्र हे उग्रश्रवः ॥ श्रेयसे साक्षात्पारंपर्येण च मुक्तिफलाय ॥ बहुधा अ- श्री १
२ धिकारिभेदेनानुष्ठानभेदैः ॥ तेलया ॥ नाम्येवाह धर्म इत्यादिना तत्र धर्मो वर्णाश्रमसंबंधी ॥ ज्ञानं क्षेत्रज्ञस्वरूप
स्य वैराग्यं देहे दैहिके रागाभावः ॥ योगोऽष्टांगः ॥ आदिशब्दः ॥ क्षयिष्णुफलावहक्षुद्रदेवतोपासनसंग्र

सौनक उवाच ॥ जीवानां श्रेयसे सौते बहुधा साधनानि ते ॥ धर्मो ज्ञानं च वैराग्यं योगादीन्युदितानि
नः ॥ १ ॥ इतिहासैर्बहुविधैर्विस्पष्टार्थानि तानि च ॥ सर्वाण्यपि महाबुद्धे श्रुतान्यस्माभिरादरात्
२ ॥ सर्वेषां मनुजानां तु दुष्कराण्येव तानि तु ॥ बाहुल्याच्चांतरायाणां तत्सिद्धिरपि दुर्लभा ॥ ३

हार्थः ॥ १ ॥ अस्माभिरिति सत्रस्थमुनिगणाभिप्रायेणाबहुवचनम् ॥ २ ॥ सर्वेषां तु द्विजाद्या
दिहीनानां त्रैवर्णिकानां स्त्रीशूद्रादीनां च ॥ अंतरायाणामसद्देशकालादीनां विघ्नानाम्
॥ तत्सिद्धिः ॥ तेषां धर्मादीनां सिद्धिः स्वाभीष्टफलम् ॥ ३ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ :- २

त्रेतुधर्मादिभिरेव जाजलिप्रमुखा बहवः स्वाभीष्टसिद्धिं प्रापाः कथं दुर्लभेत्युच्यते ॥ सत्यम् ॥ दीर्घकालेनैरंत
र्यात्म्यासातिशयाद्दृढज्ञानानां न चात्वे विनाधुनातनानामस्मदादिसर्वजनसाध्यानि तानीति कृपया सर्वं स्फुरमे

प्रयत्नेनातिमहता पुरुषैर्धैर्यशालिभिः ॥ साधितान्यपि सिध्यंति तानि कालेन भूयसा ॥ ४ ॥ अतो
नवान्द्विजातीनामाश्रमाणां च सर्वशः ॥ ब्रवीतु सुकरोपायं स्त्रीशूद्रादेरपीह नः ॥ ५ ॥ स्वल्पेनये
नाप्यल्पेन येन केनापि देहिना ॥ अंतरायैरविहतं महद्देवफलं भवेत् ॥ ६ ॥ मोक्षस्य साधनं नाह
कृ विचार्य महामते ॥ हिताय सर्वजीवानां कृपया वक्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ प्रसादाद्बलदेवस्य व्यास
स्य जनकस्य च ॥ जानासि सर्वमेव त्वं तन्नो ब्रूहि बुभुत्सतः ॥ ८ ॥ यच्छ्रेयःसाधनांतरमुपदिशेत्याश

येनाह प्रयत्नेनेति ॥ ४ ॥ द्विजातीनां त्रैवर्णिकानां सर्वशः चतुर्णामाश्रमाणां ब्रह्मचारिप्रमुखानामाश्रमिणां
नोऽस्मान्ब्रवीतु ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ न चैतदुत्तरं किंचिदपि त्वत्त्वाविज्ञानं महत्स्वसारपात्रत्वादित्याह प्रसादादिति ॥ जनकस्य रो
महर्षणस्य ॥ चकारात्सर्वाण्यपि दिव्यैरार्षिकपक्षस्य विस्तरेणम् ॥ बुभुत्सतो बोद्धुमिच्छतो नोऽस्मान् ॥ ८ ॥ :- ॥

पुनः ज्ञानकांडार्थश्रवणानंतरम् ९ ॥ नैकधेति पूर्वान्वयिपरान्वयिच ॥ मयाश्रुतानि ॥ गुहहे कार्त्तिकेय ॥ १० ॥ अ-
स्मादृशामस्मदृशानामल्पसाराणाम् ॥ ११ ॥ न च फलकरत्वे विप्रायुक्तसाधने मोनिर्वलिं वाच्यमितिरह । श्रेष्ठतममिति

॥ मौनिरुवाच ॥ महद्भिरपि मावणीरिवमेव हि श्रेष्ठोनकः ॥ विनीतः स्कंदमप्राक्षीत्पुनः शंकरनंदनम् ॥ ९ ॥
सावर्णिरुवाच ॥ श्रुता नानाविधा धर्माः सांख्यज्ञानं च नैकधा ॥ योगादीनि च दुष्कराणि साधनानि मया गुरु
१० ॥ सुदुष्कराणि मन्येऽहं तानि त्वस्मादृशां किल ॥ महतामपि चान्येषां कष्टसाध्यानि वै चिरात् ॥ ११ ॥ अतो व-
र्णाश्रमवतां श्रेयस्कं सुकरं च यत् ॥ साधनं तद्धि श्रेष्ठतमं वक्तुमर्हसि मेऽधुना ॥ १२ ॥ मौनिरुवाच ॥ इति
पृष्टो मुनींद्रेण तेन जिज्ञासुना गुरुः ॥ वामदेवं हृदि ध्यायन् कार्त्तिकेयः स ऊचिवान् ॥ १३ ॥ स्कंद उवाच ॥
शृणु वक्ष्याम्यत्र श्रेयः श्रुतं पितृमुखान्मया ॥ सर्वेषामपि जीवानां सुकरं मोक्षसाधनम् ॥ १४ ॥ पोषंधर्मज्ञानादिष्वे-
धतरं योगादि ॥ ततोऽपि श्रेष्ठतमम् ॥ १२ ॥ भगवत्स्मार्दकैर्न तत्सर्वोत्तरमप्युक्तं वाशकदेवं श्रीकृष्णं हृदि ध्यायन् ॥ १३ ॥ पि-
ताशंकरस्तस्य मुखात् १४ ॥ ::

देवतायाः प्रीणनमाराधनं तेन सममतुल्यं तया निर्दिष्टम् ॥ १५ ॥ अल्पमपि कृतं यत्किंचिदपि पुण्यकर्म देवसंबंधतो देव-
तोद्देशेन कृतं चेत् हि तत् निर्विघ्नं यथा तथा महद्देव फलं ददाति ॥ १६ ॥ दैवमग्निहोत्रादि पित्र्यं श्राद्धादि ॥ अत्र वा वृत्ति-
निदेवतार्पयन् ॥ स्वधर्मो वर्णाश्रमविहितः सदाचारः काम्यं पुत्रेष्ट्यादि ॥ १७ ॥ न केवलं नित्यनैमित्तिकादि वाऽप्यसा-

देवताप्रीणनसमं श्रेष्ठं सिद्धिमनीषिणाम् ॥ नास्त्यन्यत्साधनं किंचिद्वर्णाश्रमवतामिह ॥ १५ ॥ अल्पमल्पं कृ-
तं कर्म दैवसंबंधतः कृतम् ॥ फलं ददाति निर्विघ्नं महद्देव हि तन्नृणाम् ॥ १६ ॥ दैवं पित्र्यं स्वधर्मश्च काम्यं क-
र्मापि यत्तु तत् ॥ देवतायास्समं बंधात् स्यादिष्टसिद्धिदम् ॥ १७ ॥ सांख्ययोगविरागादि प्रायुक्तं यच्च
दुष्करम् ॥ तदपि स्यात्सिद्धिकरमनेनैवाशु सिद्धिदम् ॥ १८ ॥ देवस्याराधनेनैव यतः सिध्यति वांछितम् ॥
अतः सर्वैर्यथाशक्ति प्रीत्याराध्यः समानवैः ॥ १९ ॥ धनलाभादिषु इष्टदेवता श्रेयोऽभिफलदं किंतु सर्वेऽभिवांछित
साधनकं दंवस्यापि देवताश्रये श्रेष्ठसिद्धिदायकत्वमस्तीत्याह ॥ सांख्येति ॥ अनेन देवसंबंधेनैव ॥ १८ ॥ उपसंहरति दे-

वा॰मु॰टि॰ वस्येति ॥१९॥ देवाऊर्ध्वलोकवासिनोमराः॥वक्ष्यविधावमुरूत्यादित्यादिनैर्देवैःक्रमप्रकाराः॥पुराखंडप्रथमेभागेकर्म श्री१
४ कांडाख्येपिदेवो मेमध्यम॥तेषांदेवानामाराधनान्युपासनानितेषांरीतयः प्रकाराःप्रवृत्तकर्मसंज्ञाश्चप्रोक्ताः॥

॥सावर्णिरुवाच॥ देवावक्षविधाःप्रोक्तास्त्वयापूर्वमुखमेपुरा॥ नानाविधावर्णिनाश्चतदाराधनरी
तयः॥२०॥तत्फलानिचसर्वाणित्वयोक्तानिष्टथक्पृथक्॥स्वर्गादिप्राप्तिमुख्यानिकालगम्यानि
तानितु॥२१॥निवृत्तिधर्मिणांब्रह्माद्युपास्त्येर्योगिनांगुरु॥ जनादिलोकप्राप्तिफलंद्विपरार्धंतनन्स्वर
म्॥२२॥इष्टकराणीहसंसाध्यकर्माणिप्रकृष्टतः॥क्षयिष्णुफलजातंन्श्चेत्तर्हिकिंतदुपार्जनैः॥२४

॥२०॥२१॥निवृत्तिधर्मिणांनिवृत्तधर्मनिष्ठानाम्॥योगिनामष्टांगयोगसंपन्नानाम्॥जनादीतिजन
प्राप्ति लोकतपोलोकसत्यलोकानामाविरूपंफलम्॥तपलक्षेमेत्तन्चलोकेश्वैर्यचोगादेरपि॥२२॥इष्टकष्टभूत ग
महताकष्टेनकर्माणिप्रवृत्तानिनिवृत्तानिचसंसाध्यसम्यगनुष्ठाय॥२३॥उपासाउपासनम्॥२४॥ ५

२३ कालेनानाशनेयेषांवसुःस्थानबलादिकं तेषांनरोचनेमह्यमुपासाऽन्नदिवौकसाम्

निर्णयःकालमायादिभयरहितः॥सनातनोनित्यश्च॥नित्यंकालत्रयात्मकविचाल्यंधामयस्यसः॥२५॥त्वंजमा
त्र्यनायासेनसत्वरमितिवा॥अत्रास्मिन्नेवजन्मनि॥२६॥त्वंजमातत्त्वतोजिज्ञासामिज्ञातुमिच्छामि॥२७॥२८

यःस्वयंनिर्णयोन्येषांनयहृत्तत्सनातनः॥ नित्यधामासयफलदःदातानक्तवत्सलः॥२५॥यस्य
प्रसादात्सर्वेषांसर्वएवमनोरथाः॥सिद्ध्येयुश्चांजसैवात्रतंदेवंवदमेगुरु॥२६॥तदाराधनरीतिंच
स्फुटंशिष्यसंमताम्॥ब्रूहिसर्वांविशेषेणजिज्ञासामीदमंजसा॥२७॥शौनिकउवाच॥ ॥इ
त्थंमहर्षिणातेनसंपृष्टोभगवान्गुरुः॥सप्रसन्नउवाचेदंमानयंस्तमुदारधीः॥२८॥इतिश्री
स्कंदपुराणेविष्णुखंडेश्रीवास्कदेवमाहात्म्येसावर्णिप्रश्नोनामप्रथमोऽध्यायः॥१॥स्कंदउवाच॥

इतिश्रीवास्कदेवमाहात्म्यटीकायांवैष्णवहृत्ताख्यायांप्रथमोऽध्यायः॥१॥इष्टप्रसंगौरवमाह
महांतमितिमाहेन॥इहलोकेज्ञानिवरैर्विद्वद्भिरपि॥स्वतर्कतःस्वबुद्धिकल्पिततर्कयुक्तिभिः॥

वा.सु.टी. स्वतर्कयेतिपाठेस्त्रीत्वमार्षम् ॥१॥२॥३॥ ध्यानेन शान्तो हृदि स्फुरितो योऽस्य रितोऽस्मि श्रीकृष्णस्तेन मदैकात्म्यं ता श्री१
५ दात्म्यं प्राप्तम् ॥ अत एवायुधानि एव याचावाक्कल्प्येष्वव्यग्रमस्तु नितचित्तम् ॥४॥ चतुर्वर्गस्य धर्मार्थकाममो

क्षं तं प्रश्नविस्पष्टं पृच्छसि त्वमिदानघ ॥ नास्योत्तरं च वर्षशतैर्वक्तुं शक्यं स्वतर्कतः ॥ कृतेदेवप्र
प्र मादाद्विब्रह्मणाश्वानिव रैरपि ॥१॥ वासुदेवमाहात्म्यं यात्तां तं वदामि ते ॥ अनाख्येयं न ते किंचि
द्धर्मनिष्ठाय समन्यते ॥२ एवमेव हि पप्रच्छ नित्यतेजा रतेरणी ॥ अजातशत्रुर्नृपतिर्भीष्मं धर्मविदां
वरम् ॥३॥ शयितं शरशय्यायां ध्यानप्राप्ताच्युतेन च ॥ प्राप्तमैकात्म्यमव्यग्रं निगमागमपारगम्
४॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ चतुर्षु ज्ञानवर्णेषु चतुर्ष्वाश्रमेष्वयः ॥ इच्छेच्चतुर्वर्गसिद्धिं देवतां कां यजेतस
५॥ निर्विघ्नेन च मासिद्धिः कथं स्यादल्पकालतः ॥ कथं चाप्यल्पसुकृती परवीं महतीमियात् ॥ एतं मे संश
यं छिन्धि सर्वज्ञस्त्वं पितामह ॥६॥
शास्त्रसमस्तमस्यव्यस्तस्य वा सिद्धिम् ५ महतीं प्रचुरसुकृतिलभ्यां ॥ पक्षं तपावे
नृरिशुरवतनाम् ६

शान्तनवो भीष्मः ॥ श्रीकृष्ण एव परमं दैवतमिति वक्तुं शो बोधितस्यापि तस्य न स्वसंशयोत्पत्तेर्भगवतो नर
नारायणैवैरग्यानुस्मृतेः किंचित्तज्ञाम ॥७॥ मम माहात्म्यज्ञानं विना मा क्षान्तमनिश्चयस्य स्पष्टः स्थलात्तदेवाह

॥स्कंद उवाच॥ एवं धर्मात्मना तेन पृष्टः शान्तनवो मुने ॥ किंचिद्विज्ञाय सर्वोऽस्थैव श्रीकृष्णमुखपंकज
म् ॥७॥ हृदयाम प्रेरितस्तेन नरनारायणोदितम् ॥ श्रीवासुदेवमाहात्म्यं पितुः श्रुतमुवाच तम् ॥८॥
ततः श्रुत्वा नारदोऽपि कुरुक्षेत्रं गतः पुनः ॥ कैलासमागत्य तत्राह पितरं मे महाविभाम् ॥९॥ तत्तेहं
संप्रवक्ष्यामि निष्ठया परिपृच्छते ॥ महासेन द्विजानिर्णीतं मुनिवर्यापसंशयम् ॥१०॥ वासुदेवः परं
ब्रह्म श्रीकृष्णः पुरुषोत्तमः ॥ देवो कामैः सकामैश्च पूज्यो मुक्तैर्नरैरपि ॥११॥ श्रीरस्तु ॥ः

तुपदिशोनिनेन श्रीकृष्णेन हृदयाकवाक्येणैव प्रेरितो वृत्तान्तः ॥ पितुः ज्ञातनोः सकाशादिन्याप्रवाक्य प्रामाण्यमु
क्तम् ॥८॥ कुरुक्षेत्रं नारनसंग्रामस्थानं गतः नारदोऽपि ततः भीष्मात्पुनः श्रुत्वेति यत्पूर्वं नरनारायणाच्छ्रुतं तदेव
पुनर्भीष्मात् श्रुत्वा मे मम पितरं श्रीशंकरम् ॥९॥ महासेन द्विजैर्वा पवित्रास्त्रर्षिराजर्ष्यादितु हृदयात्मयायां ॥ न्यसंशयं निःसंश

वा.सु.टी. यम्॥१०॥सर्वेषामप्यं देवमाद्वाक्र देवइति वसति सर्वेष्विति वासुः महामोदेवो दिव्यविग्रहश्च सर्वान्तर्यामी सर्व श्री२.
६ कर्त्ताचिन्त्यर्थः॥परं च लक्ष्याक्षरवल्लणोपि परत्वेनोक्तः॥पुरुषोत्तमः क्षराक्षरपुरुषेभ्योप्युत्तमः॥श्रीकृष्ण
:श्रियाराधयाजस्यायावायुक्तः कृष्णः सदानंदरूपः कृष्णाख्यश्च देवः॥मुक्तैर्ब्रह्मात्मतैरपि॥११॥स्वस्वधर्मैः सहि

द्विजातीनां चाश्रमाणां स्त्रीशूद्रादेश्च सर्वथा॥स्वस्वधर्मैरेषएव तोषणीयोस्तिभक्तितः॥१२॥त
स्मात्कर्माखिलमपि दैवं पित्र्यं च सर्वदा॥तत्प्रीत्याएव कर्त्तव्यं वेदोक्तं च यथोचितम्॥१३॥कृ
ष्णात्मत्वेन निर्यद्यत्कर्म तत्क्रियते शुभम्॥अपिस्वनुष्ठितं तच्चेत्कृष्णसंबंधवर्जितम्॥तदा स
र्थिस्वल्पफलं ज्ञेयं तच्च गुणात्मकं॥१४॥॥

तयानभक्तितो भक्त्या॥अत्र स्वधर्मभक्तिसाहित्यमेव विव ध
क्षितं तेन न स्वधर्ममात्रेण न च केवलया भक्त्यापि किंतु स्वधर्मेपि तया भक्त्यातोषणीय इत्यर्थः॥१२॥तत्प्रीत्ये ६
वे तत्प्रीतयैवेदोक्तं स्वस्वनिगमविहितम्॥१३॥१४॥श्रीहरिकृष्णायनमः॥ब

देशादीत्यादिशब्देन कालक्रियासंगादीनां ग्रहणम्॥फलवैगुण्यप्रकार॥यथा॥इंद्रं हंतुमुत्पादितो वृत्रास्व
रदोषेणवद्धत इत्यादि॥१५॥एतदेव विद्यादिशास्त्रयोगादिच सकलमपिसत्कर्म॥तत्संबंधेन तस्य श्रीकृष्ण

फलवैगुण्यकर्तृत्वाश्च नदेशादियोगतः॥बहुविघ्नं च तन्नृणां नैव वांछितसिद्धिदम्॥१५॥क
र्मैतद्देवश्रीकृष्णप्रीणनाय क्रियेत चेत्॥तत्संबंधेन तद्धेतद्भवेत्सर्वं हि निर्गुणम्॥१६॥स्व
वांछितादप्यधिकं ददाति फलमक्षयम्॥अस्य देशादिसंबंधात्तद्वैगुण्यं भवेन्न च॥१७॥वि
५ घ्नस्तु कोपि चेदस्य पूर्तितापाच्चक्रपाणिनः॥तस्मिन्नप्रतिवेत्कापि तस्यादीक्षितसिद्धिदं॥१८॥य
द्यप्यल्पं स्वल्पकृतं तथापि परमात्मनः॥साक्षात्संबंधतो ब्रह्मन्भवत्येव महत्तरम्॥१९॥॥

स्वसंबंधस्तेन समर्पणैरतवत्वयजनीयानां सूर्यादिदेवतानां भगवच्चक्षुरादंगेषु भावनारूपो ज्ञेयः॥
निर्गुणं गुणातीतं भगवद्धामफलप्रदत्वात्॥१६॥१७॥चक्रपाणिन इति पदं त्वमार्पं च पाणेः॥१८॥१९॥॥

वा.स्कं.टी ग्नतदेवहृष्टंतेनस्फुरयतिप्रथेति ॥ दावोदावानलः अनिवार्येहिस्थ्यादिभिरवध्रीतिशेषः हरियोगतः कृष्णमंत्र अ.२
७ धान्यमिरुचेनद्रौपदीसमर्पितशाकान्नतक्षणेनैवद्रागेवर्षिनपृथुकतंडुलक्षणादौच ॥२०॥२१॥२२॥ दाक्षा सम

यथास्फुलिंगमात्रोपि वन्यकाष्ठौघयोगतः ॥ अनिवार्योभवेद्दावस्तथैव हरियोगतः ॥२०॥
२ प्रवृत्तेवापि चित्ते वा तस्माद्धर्मेस्थितैर्नरैः ॥ उपास्योवासुदेवस्तुसम्यग्भक्तिर्हिमोक्षदः ॥२१॥
अत्राप्युदाहरंतीमम् इतिहासंपुरातनम् ॥ नारदस्यचसंवादमृषेर्नारायणस्यच ॥२२॥
योवासुदेवोभगवान्नित्यंब्रह्मपुरेस्थितः ॥ दाक्षायण्यामाविरासीद्धर्माल्लोकहितायसः ॥२३॥
कृतेयुगेद्विजवरस्वरास्वायंभुवांतरे ॥ नरोनारायणश्चेतिद्विरूपःप्रादुरासस ॥२४॥

यणांब्रह्मपुत्रदक्षप्रजापतिकन्यायांमूर्तौ ॥२३॥ नरइतिक्रमोत्रनविवक्षितोनारायणस्यज्येष्ठ
त्वात् ॥ तथाचोक्तम् ॥ ज्येष्ठोनारायणस्तत्रनरस्तस्यानुजःस्मृतइति ॥२४॥ ८५ :—

भुविनरत्वंउन्नृणांजीवानांक्षेमायश्रेयोमतिलाभार्थंतपस्तप्तुंधर्म्माश्रमाद्बदर्याश्रमम् ईयतुः ॥२५॥२६॥
अस्ययातत्प्रसादंविनातुतद्धामवासिनकृपयोपिदेवादिभिरपिस्थानंप्रेणद्रष्टुंनशक्यंतेकुतस्तद्धितोस्वय

धर्माश्रमात्तपस्तप्तुंक्षेमायैवनृणांभुवि ॥ नरनारायणौतौचबदर्याश्रममीयतुः ॥२५॥
तत्राद्यौलोकनाथौतौकृशौधमनिमंतुसा ॥ तेपातेतेजसास्वेनदुर्निरीक्ष्यौसुरैरपि ॥२६॥
यस्यप्रसादंकुर्वातेसवैतौद्रष्टुमर्हति ॥ शक्यौतेनान्यथाद्रष्टुमपितद्धामवासिनः ॥२७॥
एकदानारदोयोगीतान्यामेवदिदृक्षितः ॥ स्वांतरात्मनयाचांतर्हृदयेपिप्रचोदितः ॥२८॥
मेरोर्महागिरेःशृंगात्स्वेच्छागगनवर्त्मना ॥ तंदेशमागमद्द्रष्टुंबदर्याश्रमसंज्ञितम् ॥२९॥
तयोराह्निकवेलायामागतस्तत्रसत्तमः ॥ अपश्याह्निकक्रियासक्तौतौददर्शचदूरतः ॥३०॥

मित्यर्थः ॥२७॥ दिदृक्षितोद्रष्टुमिष्टः स्वांतरात्मनयांतर्यामिरूपेण ॥२८॥२९॥ आह्निकंअहन्यहनिविहितंसंध्यावंद

नादितस्य वेलायामाचरणाम मये॥ आद्ये ति ब्रह्मचर्याश्रम विहित स्वधर्मनिष्ठावित्यर्थः॥ ३०॥ स्वगतमाह्वाहो इ
तिद्वाभ्याम्॥ जगत्पूज्यस्यान्यपूजनमर्चेश्वरस्य चयमनियमादिपारं तं यं परब्रह्मणः स्वकर्मस्वन्याद रश्याश्च

दृष्ट्वेश्वरचर्यां तां तस्य कौतूहलं बभूव॥ अहो एतौ जगत्पूज्यावीश्वरौ सर्वदेहिनाम्॥ एतौ द्वि
रमे बृह्णकानयोराह्निकक्रिया॥ ३१॥ पितरौ सर्वभूतानां देवतानां च देवतम्॥ कां देवतां तु यजतः
पितॄन्वै तौ महामती॥ ३२॥ इति संचिंत्य मनसा नरकोनारायणास्यस्मः॥ तत्समीपमुपेत्याथ तस्थौ न
त्वा कृतांजलिः॥ ३३॥ कृते दैवे च पित्र्ये च ततस्ताभ्यां निरीक्षितः॥ पूजितश्चैव विधिना शास्त्रदृष्टेन
सोनघ॥ ३४॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यमपूर्वं विधिविस्तरम्॥ उपोपविष्टः स्मरतौ नारदो नृच विस्मितः॥ ३५॥

र्यमित्यर्थः॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ दैवे संध्याजपहोमस्वाध्यायविष्णुपूजनलक्षणे कर्मणि॥ पित्र्ये तर्पणे
चकृतेसमापिते सति॥ विधिना अभ्युत्थानादिपूर्वकं पाद्यार्घ्यार्पणादिना॥ ३४॥ श्रीरस्तु॥ ८

विधिविस्तरमिति ज्ञानवैराग्यनिष्ठाबलेन स्वधर्मचिरणेनुकल्पानादरात्वं चमत्कृतयतिउपसमीपे॥ उपविश्ये
निषण्णः॥ ३५॥ ३६॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्लभाख्यायां द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ अंगानि शिक्षा

नारायणं स निरीक्ष्य प्रयतेनांतरात्मना॥ नमस्कृत्य च तं देवमिदं वचनमब्रवीत्॥ ३६॥ इति श्रीस्कं
दपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये आत्यंतिक श्रेयःसाधननिरूपणे नारायणनारदसमागमो
नाम द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ नारद उवाच॥ वेदेषु सपुराणेषु सांगोपांगेषु गीयसे॥ त्वमेव ह्यज शाश्वतो
धातानिर्यंतामृतमच्युत॥ त्वं विधाता च सततं त्वयि सर्वमिदं जगत्॥ १॥ चत्वारो ह्याश्रमास्तु सर्वे
वर्णाश्च स्वकर्मभिः॥ यजंते त्वां महद्रहर्नानामूर्तिं समास्थितम्॥ २॥ पिता माता च सर्वस्य दैवतं त्वं
हि शाश्वतं॥ कं त्वं च यजसे देवं पितरं वा न विद्महे॥ ३॥ दीनि॥ उपांगानि पुराणादीनि तैः सहितेषु॥ शाश्वतो
धाता आदिकर्त्ता॥ अमृतं ब्रह्म॥ विधाता ब्रह्मादिरूपेण सृष्ट्यादिकर्त्ता॥ १॥ नानामूर्तिं समास्थितं ब्रह्मेंद्रादिरूपं त्वामेव॥ २॥
सर्वस्य पितृणामपि दैवतं देवानामपि विविधदेवेष्विज्यात्मनेपद ... मार्षमस्मदो द्वयोश्चेत्येकवचनार्थे बहुवचनम्॥ ३॥

वा.सु.टी. ९ यथा तथैव यथावत् रहस्यत्वादस्य मात्रवाच्यमपि मत्वा तु स्यं वक्ष्यामित्यर्थः ॥४॥ सत्यमिति यद्रहस्यमस्ति तत्तीर्थेना श्र.१
न्वयः यः सत्यादिविशिष्टं ब्रह्मेति श्रुत्यावर्णितः ॥५॥ तथा महापुरुषादिनामभिरिष्टश्चोक्तः वेदपुराणपंचरात्रेष्वपि सर्वो

श्रीनारायणउवाच नैतद्रहस्यं वक्तव्यमात्मगुह्यमथापि ते ॥ मयि त्वद्भक्तिमते वत्स ब्रुवे वक्ष्यामि यथा
तथम् ॥४॥ सत्यं ज्ञानमनन्तं यो ब्रह्मेति श्रुतिवर्णितः ॥ त्रिगुणातिरिक्तश्च पुरुषो दिव्यविग्रहः
५॥ महापुरुषस्तूक्तो वासुदेवश्च यः प्रभुः ॥ नारायणाख्यो विष्णुः कृष्णश्च भगवानिति ॥६॥ ए
कः स एव देवो नौ पितरौ चेति विद्धि नौ ॥ आवाभ्यां पूज्यते सो हि दैवे पित्र्ये च कल्पिते ॥७॥ नास्ति त वे
स्मात्परतरः पिता देवोऽथवा द्विज ॥ आत्मा हि नौ स विज्ञेयः कृष्णो ब्रह्मपुरेश्वरः ॥८॥ तेनैव स्था
पिता ब्रह्मन्मर्यादा लोकभावनी ॥ दैवं पित्र्यं च कर्तव्यमिति लोकहिते स्थिरा ॥९॥ प्रवृत्तं च
निवृत्तं च द्विधा कर्मास्ति वैदिकम् ॥ यथाधिकारं विहितं पुरुषार्थोपलब्धये ॥१०॥ श्री

पायस्वेन विहितः ॥६॥ नौ आवयोः पितरौ मातापितरौ नौ नारद ॥७॥८॥९॥१०॥ श्रीरस्तुः ९

प्रवृत्तकर्मस्वरूपमाह तत्रेति द्वाभ्याम् ॥ सकामनाः स्वर्गादिसुखेच्छोत्पन्नकृताः द्रव्ययज्ञाः ज्योतिष्टोमादयः ॥११॥ इ
ष्टापूर्तकर्मलक्षणमुक्तं नारदेन ॥ इष्टं द्रव्यमयं काम्यमग्निहोत्राद्यशान्तिदम् ॥ दर्शश्च पूर्णमासश्च चातुर्मास्यं प
शुः सुतः ॥ एतदिष्टं प्रवृत्ताख्यं हुतं प्रहुतमेव च ॥ पूर्तं सुरालयारामकूपाजीव्यादिलक्षणमिति ॥ इष्टं श्येनादिकर्म

तत्र वेदोक्तविधिना स्वोचितस्त्रीपरिग्रहः ॥ वित्तार्जनं च न्यायेन द्रव्ययज्ञाः सकामनाः
॥११॥ ग्रामे ग्रामे च नगरे पूर्तमिष्टं च कर्म यत् ॥ प्रवृत्तं तत्तु सकलमशान्तिकृदुदीरितम् ॥१२॥
स्त्रीद्रव्ययोः परित्यागः कामलोभक्रुधां तथा ॥ वनवासश्च वैराग्यं तपः क्षान्तिः शमो दमः ॥१३॥
ब्रह्मयज्ञा योगयज्ञा ज्ञानयज्ञाश्च सर्वशः ॥ जपयज्ञाश्चेति मुने निवृत्तं कर्म कीर्तितम् ॥१४॥

लक्षणमाह स्त्रीद्रव्ययोरिति द्वाभ्याम् तपः कृच्छ्रचान्द्रायणादि ॥ क्षान्तिः परापराधसहनम् ॥ शमोऽन्तःकरणनिग्र
हः ॥ दमो बाह्येन्द्रियनिग्रहः ॥१३॥ जपयज्ञाः स्वाध्याययज्ञाः ब्रह्मयज्ञादीनां लक्षणानि श्रीरामानुजाचार्यकृतभ
गवद्गीताभाष्यादवगन्तव्यानि ॥१४॥

पशुः पशुयागः सुतः सोमयागः हुतं वैश्वदेवं प्रहुतं बलिहरणं आरामः वाटिका आजीव्यं प्रपादि इत्यर्थः १२ निवृत्तकर्म=२

वा॰मु॰टी
१०

॥१५॥१६॥ भुविमनुष्यलोके क्षीणेपुण्येमर्त्यलोकंविशंतीतिस्मृतेः ॥१७॥१८॥ आधिकारिकदेवानामिंद्रादीनाम् ॥

त्रिलोकांगतयोधर्मप्रवृत्तमनुतिष्ठताम् ॥ स्वर्गलोकावधिर्नूनंमनुष्याणांभवंतिवै ॥१५॥ इंद्रचंद्रा
ग्निलोकादौस्वस्वपुण्यफलंचते ॥ भोगैश्वर्यंबहुविधमनीहंभुंजतेखलु ॥१६॥ या
वत्पुण्यंतावदेवभुक्त्वातत्तत्करास्थिताः ॥ क्षीणेतुसुकृतेभूयःपतंतिविवशाभुवि ॥१७॥
भोगैश्वर्यादिनाशोहिकालवेगेनजायते ॥ आनिवृत्तामपिमुनेतेषांपुण्यक्षयेऽमति ॥
१८ ॥ आधिकारिकदेवानामपिब्रह्मदिनेमुक्तः ॥ इष्टभोगैश्वर्यनाशोजायतेकालरंहसा ॥
१९ ॥ निवृत्तधर्मनिष्ठायेयोगिनश्चतपस्विनः ॥ जनादीन्यांतिलोकांस्त्रीन्स्तेतुचैल्लोकवनोव
ते हिः ॥२०॥ तत्तल्लोकेस्वर्यभोगान्भुंजतेनिजेक्षिताव ॥ दिनंदिनंविप्रलयेवर्त्तन्तेतेऽव्ययासुखम् ॥२१॥

ब्रह्मणःदिनेएकस्मिन्नेवदिवसे ॥ मुक्तश्चतुर्दशकृत्वः चतुर्युगसहस्रंतुदिनमाद्यःप्रजासृजः स्वयमेवंमनवश्च १०
तुर्दशचतुर्दशेतिस्मृतेः ॥१९॥२०॥२१॥

लोकाःजनादयःएवंक्षयिष्णुफलत्वादेवभगवद्भक्तिरहितमेतद्विविधमपिकर्महेयत्वेनोक्तंश्रीभागवतेतस्मा
त्त्वमुद्धवोत्सृज्यचोदनांप्रतिचोदनांप्रवृत्तंचनिवृत्तंचश्रोतव्यंश्रुतमेवचमामेकमेवशरणमात्मानंसर्वदेहिनां
मयाहिसर्वात्मभावेनमयास्याह्यकुतोभयइति ॥२२॥

॥ब्रह्मणोऽहिपरार्द्धांतेतद्भोगैश्वर्यसंपदः ॥ नश्यंतिकालवग्रा
स्तैवलोकास्तेषांचनारद ॥२२॥ अथैतद्द्विविधंकर्मगुणात्मकमपिद्विज ॥ कृतंचेद्विष्णुसंबद्धंनिर्गुणंस्यात्तदातु
तत ॥२३॥ तस्यफलंचाक्षयंस्याद्धिस्वेष्टादप्यधिकंनृणाम् ॥ भक्तास्तेभगवद्धामयांत्यक्षरंततःपरम् ॥२४॥ अ
तोविवेकिनोनित्यंविष्णुभक्त्यन्विताःक्रियाः ॥ प्रवृत्तावानिवृत्तावाकुर्वतेसकलाअपि ॥२५॥

विष्णुसंबद्धं
श्रीकृष्णोपासनायुक्तं ॥२३॥ अक्षरमितिततःअन्तरोत्तरदशगुणितपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाहंकारमहत्
त्वप्रकृतिसंज्ञेभ्योऽष्टभ्यआवरणेभ्यःपरंभगवद्धामअक्षरब्रह्मसंज्ञम् ॥२४॥२५॥ श्री ७ श्री।

प्रवृत्तिधर्माधिकृतानाह ब्रह्मेतित्रिभिः अत्रब्रह्मणः प्रवृत्तमाश्रितशंकरादिसमतयागणनेपिप्रवृत्तध र्मप्रवर्त्तकत्वमपितस्यैवेतिविशेषोवगंतव्यः तथाचोक्तंवार्ष्णेयाध्याये निवृत्तिलक्षणंधर्ममृषिर्नाराय

ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः मरीचिरंगिराश्चात्रिःपुलस्त्यःपुलहःक्र
तुः २६ वैराजश्चवसिष्ठश्चविवस्वान्सोमएवच कश्यपःकर्दमाद्याश्चप्रजानांपतयोमुने २७
देवाश्चऋषयःसर्वेसर्वेवर्णास्तथाश्रमाः पूजयंतितमेवेशंप्रवृत्तंधर्ममास्थिताः २८
सनःसनत्सुजातश्चसनकःससनंदनः सनत्कुमारःकपिलश्चारुणिश्चसनातनः २९
ऋभुर्यतिश्चहंसाद्यामुनयोनैष्ठिकव्रताः तमेवपूजयंतीशंनिवृत्तंधर्ममास्थिताः ३०

णोचवीत् प्रवृत्तिलक्षणंधर्मप्रजापतिरथाब्रवीदिति अत्रब्रह्मादीनांप्रवृत्तिधर्मनिष्ठत्वंतुसकलध र्ममर्यादास्थापकस्यश्रीनारायणस्याज्ञयैवेतिज्ञेयम् २६ २७ २८ निवृत्तिधर्माधिकृतानाहसनइतिद्वाभ्यां २९ ३०

॥३१॥३२॥ तेषुप्रवृत्तनिवृत्तधर्मस्थनरकेषुमध्ये ॥३३॥३४॥ एकांतिकानांलक्षणमाह वासुदेवमिति ॥ एकस्मिन्भग

वासुदेवस्यांगतयाभावयित्वाक्षराण्यहन् ॥ अहिंसपूजाविधिनायजंतेवान्वहंहिते ॥३१॥
यथाधिकारमेतेहितेनयत्रनियोजिताः ॥ प्रवृत्तेवानिवृत्तेवाधर्मेतेपालयंतितम् ॥ तस्य
देवस्यमर्यादांनक्रामंत्युत्तयेपिते ॥३२॥ चतुर्वर्गेषुयस्ययद्दिष्टंतमंनवेत् ॥ नत्तत्संपूर
यत्येवसर्वशक्तिपतिःप्रभुः ॥३३॥ नश्याकृतस्याप्यल्पस्यभगवान्पुण्यकर्मणः ॥ प्रीतोद
दात्येवफलंमहदस्ययमीप्सितम् ॥३४॥ तेषुतद्भक्तितोलोकेयेत्वेकांतित्वमास्थिताः ॥ वा
सुदेवंविनान्यत्रसंक्षिणाशेषवासनाः ॥३५॥ देहांतेतेतुसंप्राप्यतस्यधामतमःपरम् ॥
देहैरप्राकृतैरेवप्रेम्णापरिचरंतितम् ॥ अन्येतुनक्ताःकालेनतद्धामनदाप्नुवंतः ॥ वासनानां
क्षयेजातेयांत्येकांतिकवद्दिनम् ॥३६॥

नेषु

गवत्सेवत्वंतःसर्वेंद्रियप्रवृत्तिपर्यवसानंयेनसएकांतीभागवतधर्मः

वा॰मु॰टी॰ १२

सविद्यते एषां ते एकान्तिकाः ३५ अप्राकृतैः चिन्मयैः ३६ ३७ ३८ निर्विघ्नं स्यात्तथा ३९ ४० ननु मुमुक्षूणां मो अ॰३
क्षसाधनत्वात्तपसः नमुचितमेव मुक्तानां पूर्णकामत्वान्न तत्संगच्छत इत्यत आह ब्रह्मैकात्मामिति ब्रह्मैकात्मा सा

येन केनापि जीवेन तेन संबध्यते तु यः संसृतिं न प्रयात्येव स तु काष्ठवज्जीववत् ३८ कर्म
योगस्य संसिद्धिर्ज्ञानयोगस्य चेप्सिता तस्मादाश्रयादेव नराणां निर्विघ्नं भवति ध्रुवम् ३९ त
स्मात्सर्व भगवान्सर्वैरपि जनैरिह स्वाभीष्टफलसिद्ध्यर्थं प्रीत्योपास्यो यथाविधि ४० ब्रह्मै
कात्मानो निर्विघ्नास्ते अपि ब्रह्मशिवादयः श्रीविष्णोः कुर्वते भक्तिं मन्तव्योयं महान्गुणः ४१ इति तत्र
गुह्यं समुद्दिष्टं तव नारद कीर्तितः अतिश्रेयमाहात्म्यमतनं मयि भक्तिमतोऽखिलः ४२

ब्रह्मभूताः ईश्वरत्वान्निर्विघ्नास्ते अपि इत्यमीद्वगाएव तस्य महान्तो गुणाः सन्तीति सर्वैरपि सदा एवोपास्य इति
भावः ४१ गुह्यं समुद्दिष्टमिति रहस्यं वर्त्तितः मयि भक्तिमत इति हेतुगर्भं विशेषणम् ४२ श्रीरस्तु

॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वेसववल्लभाख्यायां तृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ आत्मविदामात्मविदाम् ॥ उक्तोत्म
विदामिति विकारेण संधिः ॥ उत्तमपूरुषेण पुरुषोत्तमेन ॥ नारायणेनेत्येकवचनमुभयोरेकरूपत्वात्
गरिष्ठं गुरूणामपि गुरुमित्यर्थः ॥ लोकानां हिताय अधिकं वासोऽस्मिन्निति वासो यस्य तम् ॥ आकल्यादा॰ त्रक्षि

॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवस्योपास्यत्वनिरूपणं नाम
तृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ स्कन्द उवाच ॥ स एवमुक्तोत्मविदां वरिष्ठो नारायणेनोत्तमपूरुषेण जगाद्दवा
कं जगतां गरिष्ठं तमच्युतं लोकहिताधिवासम् ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ श्रुतं मया देव समं त्वयो
क्तमस्याकृतिज्ञादितनूरिधाम्ना ॥ नवैवलीलासकलेयमीश सर्वेश्वरस्येति विदामि चित्ते

स्थितस्तपइति वचनात् ॥ १ ॥ हे देव समं सकलं सर्वसाधु समानेक्षु समं स्यादनिधेयवद्दितिमेदिनी ॥ नराकृ
तिः कृष्णाकारस्तपाद्यादितं नरि सर्वाधिकं धाम ऐश्वर्यं तेजो वा येन सम भवासुदेवोसीति नावगच्छयं तपोधर्म चिरणादिः नेत्र

शुचिगामि

वा.म.टी. विहाय्यमिशेषि ॥ ३ ॥ पूर्वरूपं श्रीकृष्णाख्यं ॥ दिदृक्षाविष्ट ॥ ४ ॥ तवतु तद्दर्शनाधिकारिणं पदमीत्याह नकिंचिदिति अ.४
१३ अनन्याराधकानिकी ॥ ५ ॥ अतिनराम नित्रायेन ॥ त्वात्वामाज्ञापया मिमितांतरीपं क्षीरसमुद्रस्थं श्वेतद्वीपं

त्वद्दर्शनेनैव हि पूर्णकामो न चामित्र मन्त्व रुदीक्षितेन ॥ तथाप्यहं तत्तव पूर्वरूपं प्रनोदिदृक्षा
मिहिकौतुकं मे ॥ ३ ॥ नारायण उवाच ॥ नतत्स्वरूपं मम मद्दानयज्ञयोगैश्च वेदैस्तपसापि दृश्यं
एकांतिकैर्नक्तवरैः कृनक्त्याप्यनन्यथा नारद दृश्यमेनतत् ॥ ४ ॥ नकिंस्तव लक्षिममयि त्वनन्याज्ञानं
चवैराग्ययुतं स्वधर्मः ॥ अनश्वतद्दर्शनमाप्स्यसित्वं स्वरेश्वराद्यैरपि यद्दुरापम् ॥ ५ ॥ त्वदीयत्न
त्याऽतितरां प्रसन्नस्त्वाज्ञापयाम्यद्य तदीक्षणाय ॥ मितांतरीपं व्रज तत्र तेऽयं मनोरथः सेत्स्य
निविप्रवर्य ॥ ६ ॥ स्कंद उवाच ॥ श्रुत्वेति वाचं परमेश्वरस्य स्तोऽप्यर्चयित्वा तमृषिं पुराणम् ॥ स्वमु
त्पपातोत्तमयोगयुक्तस्ततोऽधिमेरोमहसा नियेते ॥ ७
अयं मत्पूर्वरूपदर्शनलक्षणः ६ अधिमेरोमेरोरुप
रिनिपेते निपपात ॥ ७ ॥

उत्तरपश्चिमेन उत्तरपश्चिमदिगंतरालेवायुकोणे ॥ अंतरीपं द्वीपम् ॥ ८ ॥ ज्योतिश्चयेन प्रकाशसमू

तस्यावतस्थेच मुनिर्मुहूर्तमेकांतमासाद्य गिरेः स शृंगे ॥ आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन ददर्श चा
त्यद्भुतमंतरीपम् ॥ ८ ॥ क्षीरोदधेरुत्तरतो हि द्वीपः श्वेतः स नाम्ना प्रथितो विशालः ॥ देदीप्यमानो
वितनेन सर्वतोज्योतिश्चयेनातिमितेन नित्यम् ॥ ९ ॥ आम्रैरनेकैरसनैरशोकैरामातकैर्नि
बकदंबनीपैः ॥ बिल्वैर्मधूकैः करहाटनिंबप्लक्षैवटैः ॥ पनसैस्तमालैर्मुनिद्रुमैः केतकचं
पकैश्च ॥ कुंदैश्च जातीकरमल्लिकाभिर्द्रुमैर्वृतः पुष्पफलोपवृंद्रैः ॥ ११ ॥ कल्पद्रुमाणां बहु
भिश्च हृद्यैः सुवर्णरंभाक्रमुकालिभिश्च ॥ महद्भिरुद्यानवरैरनेकैः सरिस्सरोभिर्विकचांबु
जैश्च ॥ हंसादिभिः पक्षिवरैः स्वनद्भिर्गणैर्मृगाणां रुचिरश्च लद्भिः ॥ १२ ॥ क्षीरस्य :

हेन ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विकचानि प्रफुल्लान्यंबुजानि येषु तैः सरिस्सरोभिः ॥ १२ ॥ २५

[redacted]किल्मकचंद्रमेष्ट १० मलिष्टप्राले

वा॰सु॰टी॰ १७

१३ तानेव वर्णयति त्रिभिः अतीन्द्रिया इति अतिक्रान्ता इन्द्रियाः प्राकृतेन्द्रियरहिताः प्राकृतेन्द्रियाद्यग्राह्या अ॰४
श्च निष्यंदहीनानिःस्वेदाः सुगंधिनो निर्मलरत्नगात्राः श्वेताः श्वेताङ्गाः १४ समं न्यूनत्वाधिकत्वरहितं मा

सर्वे द्विजीवाः किल यत्र मुक्ता वसंति चस्याविराजं गमाश्च तं वीक्षमाणेन च तेन दृष्टान्नक्तोत्तमा
श्रीपुरुषोत्तमस्य १३ अतीन्द्रिया निर्गतसर्वपापा निष्यंदहीनाश्च सुगंधिनश्च द्विबाहवः
केपि चतुर्भुजाश्च श्वेताश्च केचिन्नवनीरदाभाः १४ पद्मच्छदाक्षाः सममानगात्राः सुरूपदि
व्यावयवाः कुमाराः विकीर्णकेशाश्च सदा किशोराः सद्भिश्च चिह्नैर्निखिलैरुपेताः १५
सरोजरेखांकितपाणिपादाः षड्भिर्विहीना मिहिरातितेजसः सिताम्बुकाध्यानपराश्च सौम्याः क
लोपि येभ्यो न यमेति नित्यम् १६ नं परिमाणं येषां तानि गात्राणि येषाम् चिह्नैः सामुद्रिकप्र
सिद्धैः १५ मिहिरात्सूर्यादप्यत्यधिकं तेजो येषां ते सौम्याः शांताः १६

निर्गत आतंकः कालजभयं येषां ॥ ते नराः के देवा द्विभुजकेना मता इत्याह अतीन्द्रियविधर्माणः कथं केन सा
धनेन जाताः तेषां गतिश्च का अग्ने कां मतिं गमिष्यंतीत्यर्थः ॥१७॥ १८ अक्षरे ब्रह्मणि धाम्नि एतत्सम्यंच

॥सावर्णिरुवाच॥ अतीन्द्रिया निरातंका अनिष्यंदाः सुगंधिनः के ते नराः कथं जातास्तादृशाः
कालकृतिः ॥१७॥ श्वेतद्वीपः पयोनिधौ वर्त्तते हि धरातले तद्वासिनामपि कथं प्रोक्ताऽतीन्द्रियता
त्वया ॥१८॥ ये ब्रह्मण्यक्षरे धाम्नि सच्चिदानंदरूपिणि स्थिताः सुश्रिन्मया मुक्तास्तेत यास्पुन
र्द्वीतरे ॥१९॥ एतन्मे संशयं छिंधि परं कौतूहलं हि मे त्वं हि सर्वकथाभिज्ञस्तनस्तामात्रितोस्म्यहम् २०॥ स्कं
दउवाच॥ एकांतोपासनेनैव प्राकृत्येषु रमापतेः ये वस्तुचार्व संप्राप्ता अजरामरतां गताः २१

स्वपुरमिति छांदोग्यश्रुतुसुक्ते ब्रह्मपुरे १९ मे संशयं मे कौतूहलमिति च वाक्यभेदान्नैरुपस्यापौनरुक्त्यम्
२० के ते कथं जाता इति प्रश्नद्वयस्योत्तरमाहैकांतिनेत्यान्याम् एकांतोपासनेनाऽनन्यजक्त्या २१ श्री

वा·मु·टी· २२ काश्चतज्ञानिश्रितिप्रश्नस्योत्तरमाह श्रामद् इति २३ सांप्रतंच स्वरूपगुरुषाश्च विमज्ञा धनवलेन· अ·४

१५ अक्षराख्याः पुमांसस्ते श्वेतद्वीपेऽत्र धामनि सेवितुं वासुदेवं तं स्थिता ऐश्वर्यतोक्षिताः २२ प्रा
प्ते प्रलयकाले तु पुनस्त्वाक्षरधामनि व्याप्यंति ते स्वतंत्रास्तु कालमायानयोज्झिताः २३ अ
=॥ न्तापि पुरुषा ये तु मायाजाता अतः क्षराः ते विमद्भिः साधनैर्वैजायंते तादृशाः किज २४ अ
हिंसया च तपसा स्वधर्मेण विरागतः वासुदेवस्य माहात्म्यज्ञानेनैवात्म निष्ठया २५ न
त्याप रमया नित्यं प्रसंगेन महात्मनां हरिसेवाविहीनानां मुक्तीनामप्यनिछया २६ वि
हीनामणिमादीनां सर्वासां चाप्यकांक्षया अन्योन्य श्रुतिकीर्त्यिंत्यां श्रीहरेर्जन्मकर्मणाम्
नवंतितादृशान्नंत पुरुषा मुनिसत्तम २७ जगत्सर्गे जायमाने प्येते काल चशात्कचित् न
जायंते स्वतंत्रत्वाल्लयंतिलये न्यवत् २८

तादृशाजायंतइत्यादाश्चापीतिमाईष्वितुर्भिः २४ २५ २६ १५
२७ २८

वा·मु·टी· ब्रह्मचर्येण दृढो विनेरतः मितनुगल्पाहारः मृदुः कोमलवाक् निर्व्यसनो ऽष्टादशव्यसनैर्हीनः तान्या अ·४
१६ हमनुः मृगयाक्षादिवास्वापः परीवादः स्त्रियो मदः तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः पैशुन्यं
साहस

सर्वोपकारकः शांतो ब्रह्मचर्यरतः शुचिः अक्रोधनस्त्वमितभुग्मृदुर्निर्व्यसनो मुनिः ३
निरीहो निर्विकारश्च निर्मानी धीरआत्मवित् निर्दंभो मानदो योगी तपस्वी विजितेंद्रियः
४ धनपुत्रकलत्रेषु विरक्तः स्वजनादिषु नारायणमनुं नक्तं सजजापान्वहं नरः ५
तस्मैतुष्टो भगवान्वासुदेवः स्वयं ददौ साम्राज्यं सोप्यनासक्तस्तत्र नेजेतमारराट् ६

साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् वाग्दंडजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टक इति मुनिर्मननशी
लः ४ नारायणस्य श्रीकृष्णस्य मनुमष्टाक्षरं मंत्रराजम् ५ ६ श्रीस्वामिनेनमः :: १६

॥२९॥३०॥इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्लभाख्यायां चतुर्थोऽध्यायः॥४॥ ॥उपरिचरोनरि

श्रृणुतेकथयिष्यामि कथां पौराणिकीं मुने॥ यथाचन्द्रोपिमनुजस्त्यक्त्वा भावमुपेयिवान्॥२९॥वि
स्तीर्णेषा कथा ह्यत्र ह्यनुनामे पितृसन्निधौ॥ सैषा चात्र नवकृत्वा कथयामास रोहितस्ततः॥३०॥
॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्वेतद्वीपमुक्तवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्या
यः॥ ४ ॥स्कंद उवाच॥ ॥आसीद्राजोपरिचरो वसुनामा पुरा मुने॥ नृपश्चतुरशोस्तनयः
ख्यातस्त्वाग्रावमावसुः॥ आखंडलसखो नक्किंचिन्मनोनारायणेऽर्पणो॥१॥ धार्मिकः पितृभ
क्तश्च पितॄन्देवांश्च तर्पयन्॥ सदाचाररतो दक्षः क्षमावाननसूयकः॥२॥ श्रीरस्कः :-

क्षः

क्षगतिः॥वसुनामा राजा॥ श्रमावेवामावसुनाम्ना च विख्यातः आखंडलसख इन्द्रमित्रम्॥१॥पितृभक्तः स्वजन
शुश्रूषारतः॥पितॄनग्निष्वात्तादीन्पितृगणान् २ :-

तंत्रोक्तेन पंचरात्रोदितेन पंचकालं प्रातःसंगवमध्याह्नापराह्णसायाह्नेषु पंचस्वपि देवेशं श्रीनारा
यणम् तस्य भगवतः शेषेण पूजनावशिष्टेन चंदनपुष्पनैवेद्यादिना ७ विप्रांश्च पूजयामास ततः आ

तंत्रोक्तेन विधानेन पंचकालं समाहितः पूजयामास देवेशं तच्छेषेण सुरान्पितॄन् ७ तेषां
शेषेण विप्रांश्च संविभज्याश्रितांश्च सः शेषान्नभुक्सत्यपरः सर्वभूतेष्वहिंसकः ८ नक्षणे
दोषमविदत्प्राणिमात्रामिषस्पृतु महापातकवद्गास्त्वयज्ञाच्चतथाऽवदत् ९ सर्वभावेन
तेजेसौ देवदेवं जनार्दनम् अनादिमध्यनिधनं लोककर्तारमव्ययम् १० श्रीवासुदेव
पदयोः सच्चकार मनः स्थिरम् श्रोत्रे च नित्यं भगवत्कथायाः श्रवणोन्मुखः ११ नयने च मु
कुंदस्य तद्भक्तानां च दर्शने गुणगाने हरेर्वाणीं चक्रे नृपतिः सतु १२ चित्तान्योभ्यवर्गविन
न्यस पोचितं नोजयितेत्यर्थः शेषान्नभुगित्यत्र शाब्दः सर्वस्या विनियोग्य द्रव्यस्योपलक्षणं सर्वभूतेषु सर्वभूता

वा॰सु॰टी नाम् ८ ९ १० सर्वभावेन तज्जनमेव दर्शयति श्रीवासुदेवेत्यष्टभिः ११ १२ १३ १४ भगवन्मंदिराणि च क्षेत्राणि अ॰५

१७ नारायणांघ्रिसंस्पृष्टतुलसीपुष्पसौरभे घ्राणं चकार च नृपो नान्यगंधेषु कर्हिचित् १३ श्रीशो
पभुक्तवस्त्रादिस्पर्शने च त्वचं निजाम् चकार रसनां मन्ने नारायणनिवेदिते १४ भगवन्मंदि
रक्षेत्रे सदंतिकगतौ तथा चकार चरणौ राजा सेवायां च करौ हरेः १५ उत्तमांगं च चक्रे सौ वि
ष्णुपादाभिवंदने सख्यं चकार परमं महाभागवतेषु सः १६ एकोपि न क्षणोस्य विना न किंर
मापतेः जगाम किल राजर्षेस्तदीयव्रतचारिणः १७ महद्भिरेव संभारैर्विष्णोर्जन्मदिनोत्स
वान् चक्रे तदर्थमुद्यानमंदिरोपवनानि च १८ इत्थं नारायणे नत्किंवदनो ब्राह्मणोत्तम
एकच्छत्रां महीं मनेनस्य दत्तवान्देवराट् स्वयम् १९

पुण्यक्षेत्राणि च मंतव्यानि तेषामंतिके समीपे गतौ गमनविषये १५ १७
१६ १७ विष्णोर्जन्मदिनानि प्राडुर्भवति तिथयस्तेषूत्सवान् १८ तस्य तस्मै १९

२० तन्नोक्षितं तेन राज्ञा बुद्ध्यापि निश्चितम् एतेन दास्यमात्मसमर्पणं चोक्तम् २१ नैमित्तिकान्यजस्रम् सं
धिरार्थः सात्वतं पंचरात्रोक्तम् २२ भगवते प्रत्तं निवेदितं प्रायणमुपहारम् २३ परमाणुमात्रमपि

वैजयंतीं ददौ मालां तस्मा इंद्रोतिशोभनाम् अम्लानपंकजमयीं तथा रत्नानि भूरिशः २० आ
त्माराज्यं धनं चैव कलत्रं वाहनादि च यत्तद्भगवतः सर्वमिति तन्नोक्षितं सदा २१ काम्या नैमि
त्तिकाजस्रं यज्ञियाः परमाः क्रियाः सर्वाः सात्वतमास्थाय विधिं चक्रे समाहितः २२ पंचरात्र
विदो मुख्यास्तस्य गेहे महात्मनः प्रायणं भगवद्भुक्तं भुंजते स्मागतो द्विजाः २३ तस्य प्रशासतो रा
ज्यं धर्मेणाभिप्रघातिनः नानृता वाक्समभवन्मनोदुष्टं न चाभवत् न च कायेन कृतवान्स पापं पर
माण्वपि २४ पंचरात्रं महातंत्रं भगवद्भक्तिवृद्धये शुश्रावानुदिनं राजा भगवद्भक्तवक्त्रतः २५

पापम् २४ २५ शुद्धं सनातनमहिंसादिम् वक्ष्यतीति अथैकदा ब्रह्माप्यजीन स्वरमोद्भूतदयातपः वद्ध्नवर्यंति

पामस्यमदंन स्वक्षमाधृतिःसनातनस्यधर्म्मस्यरूपमेतदुदीरितमिति २६ पललनक्षकोमांसखाद स्वप

धर्मंसंस्थापयन्भुवंरंजयन्स्वकलाःप्रजाः पालयामासपृथिवींदिवमाखंड मा
लोयथा २६ अपिसप्तविधस्तस्यराज्येपललनक्षकः पुमान्कोप्यनवन्नै
व नचपाखंडवेषिणः २७ असाध्वीयोषितश्चैवपुरुषाःपारदारिकाः
नचासंस्तस्यराज्येचधर्मसंकरकारिणः २८ श्रीकृष्णायनमः

कः सप्तविधइतिवक्ष्यंद्विमांस्ये आदत्ताचानुमंताचविशस्ताक्रयविक्रयी संस्कर्त्ताचोपनो
क्ताचखादकाःसर्वएवहीति २७ २८ श्रीस्वामिनारायणायनमः ७ ::

एकादशविधमितितथाचमनुःपानमंडाक्षमाध्वंकंखार्जुरंनालमैक्षवम् माध्वीस्यंमैरमारिष्टंमैरेयंनालि
केरजं समानानीतिजानीयान्मद्यान्येकादशैवतितित्रिविधामिति गौडीमाध्वीचपैष्टीचविज्ञेयात्रिविधासुरा
ति यथैवैकातथासर्वानपातव्याद्विजोत्तमैरितियाज्ञवल्क्यः नाजिघ्रात् तदाघ्राणेविपायश्चित्तस्मरणात् तथा

एकादशविधंमद्यंत्रिविधांचसुरामपि नाजिघ्रत्पविकोपीदृतस्मिन्राज्येप्रशासति २९ ए
वंगुणःसतुकापिपश्चपानादिवौकसाम् मिथ्यालापादिवोजहःप्रविवेशमहीतलम् ३० सं
तनूमिगतस्वामोसनतंधर्मवत्सलः नारायणपरोभूत्वातन्मंत्रमजपद्धिरः ३१ त
स्यैवचप्रसादेनपुनरेवोत्थितस्तमः दिवंप्राप्यस्फरवेतत्रमनोनीष्टंसमन्वभूत् ३२ श्री

चमनुः ब्राह्मणस्यरुजःकर्मघ्रातिरघ्रेयमद्ययोः जैस्मंपुंसिचमैथुनंजातिभ्रंशकरंस्मृतम् जातिभ्रंशक
रंकर्मकृत्वाऽन्यतमपिच्छया चरेत्सांतपनंकृच्छ्रंप्राजापत्यमनिच्छयेति चविशशत्यानंतुहरापासम् २९ ३० ३१

वा॰मु॰टी ३२, ३३, ३४ तत्तत्स्वर्गलोके परं पदं श्रीगोलोकम् परमिति विशेषणेनाऽपुनरावृत्तिस्थानत्वात्सर्वोत्कृष्टत्व अ॰५

१९ पुनश्चैव दिवं तीर्त्वा [illegible] तुरुम्बो पितृशापतः॥ पंचरात्रोक्तविधिना त्वेजे हरिमतंद्रितः ३३ स्वर्ग

२८ लोकं ततः प्राप दिव्यदेहेन भूपतिः॥ उपासनां च तत्रत्यैः परमर्षिगणैः सह॥३४॥ दृढीकुर्वन्भग
वतः कंचित्कालमुवास तत्॥ परं पदमथ प्राप वासुदेवस्य निर्भयम्॥३५॥ ॥इतिश्रीस्कंदपु
राणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये उपरिचरवसुमद्गुणवर्णननामा पंचमोऽध्यायः॥ ॥
॥मार्कंडेय उवाच॥ ॥यद्विरंचिर्भगवतस्त्वासीद्राजा महात्मवसुः॥ किं मिथ्याभवदं तेन दिवोऽन्
विवरं गतः॥१॥ केनोद्धृतः पुनर्ब्रह्मन्शापो यो पितृनिःकृतः॥ कथं मुक्तस्ततो भूयस्तेन स्कंद मे वद॥२॥

मुक्तं यत्वानन्निवर्तन्ते तद्धाम परमं ममेति भगवदुक्तेः तमसः परमिति वा ३५ इतिश्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णव
वल्लभाख्यायां पंचमोऽध्यायः ५ मिथ्याजापाद्दिवो भ्रष्टः इति यदुक्तं तत्र पृच्छति यदीति भगवतो महात्मवसुः इति नास्य
स्यानतज्जापणमनुचितमिति भावः॥१॥२॥ :॥

धर्मबाधो विधर्मः स्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः उपधर्मस्तु पाखंडो वै
तो वाग्रछलकृत।

पक्षपातेनानृतमवददिति मिथ्या वमाह॥ शृणुवेति॥२॥३॥ तत्तत्र॥४॥ महर्षयो ऋदृश्मिनारयः॥५॥६॥धर्म
व्यतिक्रमं सात्त्विकानां वैष्णवानां च तदनधिकारात्परधर्मत्वाच्चाऽधर्ममेव यथाह नारदः॥ विधर्मः परधर्म

॥स्कंद उवाच॥ ॥शृणु ब्रह्मन्कथामेतां वसोर्वासवरोचिषः॥ यस्याः श्रवणतः सद्यः सर्वपापक्ष
वि योनवेव॥३॥ स्वायंभुवांतरे पूर्वमिंद्रो विश्वजिदाह्वयः॥ आरंभे महायज्ञमश्वमेधाभिधं मुने॥४॥
निवह्यः पशवो जात्याः क्षोभितस्तत्र भूरिशः॥ सर्वदेवगणा ह्यापि महर्षयस्तदाऽऽसत॥५॥ क्षे
माय सर्वलोकानां वृत्तिरंतो यदृच्छया॥ महर्षयस्तु पाजनमुस्तत्र नारायणस्य वसुः॥६॥ संमानिताः
क्रतुगणैः पाद्यार्घ्यस्वागतादिभिः॥ ते वह्निमुनयोऽपश्यन्सध्यास्थानं क्षोभितः पशून्॥७॥ सा
त्विकानामपि च तं देवानां यज्ञविस्तरम्॥ हिंसामयं समालोक्य तेत्या श्चर्यं हि लेभिरे॥८॥ धर्मव्य
तिक्रमं दृष्ट्वा कृपया ते द्विजोत्तमाः॥ महेंद्रप्रमुखान्सर्वान्देवान्धर्मं धियस्तेन तः॥९॥ श्रीरस्तु

ऋत्विजां सर्वपमालिन्ज॥ अधर्मशाखाः पंचेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेदिति॥९॥ श्रीरस्तु :॥

यलिप्सया कृतः पुनिरामामीह्या श्रमावृषमिति॥ महर्षय ऊचुः॥ देवे यज्ञविधिः साकं मदेनाम्भसः शृणु यथास्थितं धर्मनित्यं वदामो हिंसया
नत्वम्॥१०॥

२७ २८ अजैरिति न जायंते पुनरित्यजास्त्रिवर्षिहिंसायाश्चातिनिषेधार्थमुक्तम् तथाचोक्तं वायुपुरा
णे यतो बीजैः क्रतुष्वेषु हिंसा न विधीयते त्रिवर्षपरमं कालमुषितैरप्ररोहिभिरिति २९ ननु मां

सात्विकानां देवतानां क्रूरा मांसाशनं कुचित् अस्मानिस्त्रीक्षितं नैव न श्रुतं च मतां सुखात् २७
तस्माद्व्रीहिभिरेवासौ यज्ञः क्षीरेण सर्पिषा मेध्यैरन्नरसैश्चान्यैः कार्यो न पशुहिंसया २८
तत्रापि बीजैर्यष्टव्यमजसंज्ञामुपागतैः त्रिवर्षकालमुषितैर्नैषां पुनरुद्भवः २९ अ
क्रोधश्चाप्यलोभश्च दमो भूतदया तपः ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमदंभश्च क्षमा धृतिः ३० सना
तनस्य धर्मस्य मूलमेतद्दुरीरितम् तदतिक्रम्य यो वर्त्तेद्धर्मघ्नः स पतत्यधः ॥३१॥ स्कंदपुरा
ण॥ इत्थं वेदरहस्यज्ञैर्महामुनिभिरादरात् बोधितास्त्वपि सन्तीत्थं स्वप्रतिज्ञाविघातनः तथाप्यंजगर्द्भैर्वित
ण्यामारण्यविरोधिते ३२ सत्यं क्रियमाणो यं हिंस्रयज्ञो यद्यस्माकं वैदिकानामनुचितस्तर्हि को नाम सनातनो धर्मस्त्यन
आक्रोशोद्भ्रतिसार्द्धेन ३० वर्त्तेद्वर्त्तेत ३१ स्वप्रतिज्ञाया हिंस्रयज्ञं कुर्यामित्यस्या विघातो हिंसा न संगापनेरुद्राकं नामसंतनल
ज्ञानतद्स्यादनन्यारण्यविरोधीति ३२ :॥

महतां तथावादिनां महर्षीणां व्यतिक्रमात्तदाज्ञानादरदोषात् तर्हि तत्क्षणमेव महदतिक्रमेणाद्धिधर्म
नाशो धर्मस्यैव रमणावकाश इति भावः ३३ अजश्छाग इति श्रुत्यायमर्थः तस्माद्देवतानां पशूनां प्रयुक्तं नत
मोयदजस्तैः जमालनंतयोजादालब्धाउदक्रामसः मांसाविशत्तस्मादियमेध्यानवनस्यामन्नवामस्मो तुगतो

महदतिक्रमात्तर्हिमानक्रोधमदादयः विविशुस्ते स्वधर्मस्य वंशपाखिंडगवेषिताः ३३ अज
श्छागो न बीजानीत्यादिवादिषु तेषु च विमनस्त्वृषिवर्येषु पुनस्तान्बोधयंस्तु च ३४ राज्ञो वसि
रश्चीमांस्तत्रैवागाद्यदृच्छया तेजसा द्योतयन्नाशा इंद्रस्य परमः सखा ३५ वं :॥ ७

व्रीहिरन्नं व्रीहिभिर्बहुवचनात्सणम् तत्रेयं श्रुतिः पुरोडाशा रूकृतिमात्रपरा न तु पशूनाममेध्यत्वप्रतिपादपरा
न हि निंदा निंद्यं निंदितु प्रवर्त्तते अपितु विधेयं स्तोतुमिति न्यायादिति रसोपभोगलोलुपानां देवानां मतं वीतरागाणां
महर्षीणां तु मानां तरादिमं वाद हिंसाशास्त्रानुसाराद्वावां तरतात्पर्येणाघ्नीयमानो अधिपत्यं अस्त्यन्तरा वेति ३४ ३५

वामु॰टी॰ ३६ ३७ ३८ ३९ सत्यासंधाप्रतिज्ञा यस्य सः ४० संविदं संकेतम् ४१ अपधैर्हन्यैः ४२

२१ तं दृष्ट्वा सहसायांतं वसुकं ते त्वंतरिक्षगम् ऊचुर्द्विजातयो देवा नेष छेत्स्यति संशयम् ३६ ए
वसुर्भूमिपतिः पूर्वं महायज्ञान्सहस्रशः चक्रे सात्वततंत्रोक्तविधिनारण्यकेन च ३७ ये
षु साक्षात्पशुवधः कस्मिंश्चिदपि नाभवत् न दक्षिणाननुक्तः स्यान्नाप्यक्षरार्चनम् ३८
अहिंसाधर्मरक्षार्थं सोख्यातो सौ सर्वतो नृपः अग्रणीर्विष्णुभक्तानामेकपत्नीमहाव्रतः ॥ ३९
ईश्वरो धार्मिकश्च वरः सत्यसंधश्च वेदवित् कथं चिन्नाप्यथावृषा वाक्यमेष महान्वसुः ॥ ४० ॥
संकेतं एवं ते संविदं कृत्वा विबुधा ऋषयस्तथा अपृच्छन्सहसाभ्येत्य वसुकं राजानमुत्सुकाः ॥ ४१ ॥ देव
महर्षय ऊचुः ॥ भो राजन्केन यष्टव्यं पशुनाहो स्विदौषधैः एतन्नः संशयं छिंधि प्रमाणं नो भवान्मतः ४२
स्कंद उवाच ॥ सतान्कृतांजलिर्नत्वा परिपप्रच्छ वै वसुः कस्य वः को मतः पक्षो ब्रूत सत्यं समाहिताः ४३

समाहिता अव्यग्राः संतोऽयं ब्रूत ४३

पशुः पक्षः इति मेषादिपशुना यष्टव्यमिति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ मानिनां देवानामसंतं पक्षमाश्रितः सन् ॥ ४६ ॥ वाचोदितो वे

॥ महर्षय ऊचुः ॥ धान्यैर्यष्टव्यमित्येव पक्षोऽस्माकं नराधिप ॥ देवानां तु पशुः पक्षो मतं राजन्वदास्मनः
॥ ४४ ॥ स्कंद उवाच ॥ देवानां तु मतं ज्ञात्वा वसुस्तत्पक्षसंश्रयात् ॥ छागादिपशुनैवेज्यमित्युवाच व॰
चस्तदा ॥ ४५ ॥ एवं ह्यमानिनां पक्षमसंतं समुपाश्रितः ॥ धर्मज्ञोऽप्यवदन्मिथ्या वेदं हिंसापरं नृपः
४६ ॥ तस्मिन्नेव क्षणे राजा वाग्दोषात्तं तरिक्षतः ॥ अधः पपात सहसा भूमिं च प्रविवेश सः ॥
४७ ॥ महतीं विपदं प्राप्तं भूमिमध्यगतो नृपः ॥ स्मृतिस्त्वेनं न प्रजहौ तदा रायणाश्रयात् ॥ ४८ ॥ ना
मो वधित्वा पशुस्त्वेवं स्तितः स्त्रेति त्रिदिवौकसः ॥ हिंमान्नीता दिवं जग्मुः स्वाश्रमांश्च महर्षयः ॥ ४९
॥ इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वेदस्य हिंसापरत्वोक्त्यानुपरिचरवसोरधःपात
वर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ वेदस्य हिंसापरत्वोक्तिलक्षणस्तस्मादेनोः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इति श्रीवासुदेवमाहा

त्यटीकायां वैतस्यवत्स्वनाख्यायां षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ अनुतप्यमानस्तन्नरामित्यक्षराधिकमार्षम् ॥ अक्षरसंमा
त्मनतं तत्रप्रसिद्धं श्रीरुद्रेति मंत्रम् ॥१॥ स्वचेतसा मानसोपचारैः वनीयचरणेचरणाधिकं छांदसम् ॥२॥ अस्यास्मै ॥तु

॥स्कंद उवाच॥ नृमध्वगः स राजा यत्स्वकृतं कर्म गर्हयन् ॥ अनुतप्यमानश्चतूर्शं मानयंस्तान्वहन्नु
नीन् ॥ जजाप भगवन्मंत्रं अक्षरं मनसा सदा ॥१॥ तत्रापि परयानक्त्या पूर्वकालं स्वचेतसा ॥ अय
जद्धरिं कृपतिं न्नमेव विवरस्थादरात् ॥२॥ ततो प्रतुष्टो भगवान्वासुदेवो जगत्पतिः ॥ आपद्यपि
यथाकालं यथाशास्त्रं स्वमर्चितः ॥३॥ वरदो भगवान्विष्णुः समीपस्थं द्विजोत्तमम् ॥ गरुत्मंतं म
हावेगमाबभाषे स्वयं ततः ॥४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ द्विजोत्तम महाभाग गम्यतां वचनान्मम मद्भ
क्ताव सुक्तर्नामधर्मात्मा मां समाश्रितः ५

त्रि भ

षः मामत्र यांते प्रमसमादेषं चराताज्ञीयम् ३ द्विजोत्त
मपंक्षिराजम् ४ ::

ब्रह्मेति ब्रह्मणो वेदस्य ब्राह्मणानां महर्षीणां वा अतिक्रमणदोषेण तन्मानने ति यस्यापराधः कृतः स्यात्त
स्य प्रमादने तदपराधस्य नाशः स्यादिति विष्णुस्मृतेस्तेनापि तथाकृतत्वान्निर्दोषो जातोऽस्तीति भावः ६

ब्रह्मातिक्रमदोषेण प्रविशेव स्कधातलम् तन्मानना कृता तेन तत्कृताद्यतदंतिकम् ॥६॥ नृमेर्वि
वरसंगुप्तं गरुडेनं मम आज्ञया अधस्थवरं तपस्थं खेचं रं कुरु माचिरम् ॥७॥ स्कंद उवाच गरुत्मा
न प्रविक्षिप्य पक्षौ मारुतवेगवान् विवेशाविवरं तस्याप्यत्रास्ते वाग्यतो वसुः ८ ततएनं स
मुत्क्षिप्य स्वचंचा विनताक्रतः उत्पपात नभस्तूर्णं तत्रचैनममुंचत ९ तस्मिन्मुहूर्ते संज
ज्ञेराज्ञोपरिचरः पुनः सशरीरो गतः स्वर्गं परमं स्वमाप्तवान् १० एवं तेनापि ब्रह्मर्षे
वाग्दोषाच्छदवत्तथा प्राप्तागतिरयज्वाद्धर्मज्ञेन महात्मना ११

७ समुत्क्षिप्य उद्धृत्य न
नभआकाशं प्रति उत्पपात उड्डीयत ९ राजा वसुः उपरिस्थं तरिक्षे चरतीति तथा ततोजज्ञे १० अयज्वाद्वयाप्ति

ऽसौनतःपितरःश्रोतुमर्विंदर्ह्रद्दृशंतयोः कन्येत्वमस्मन्नपनेर्नुविकन्याजनिष्यसि १४

कानुचिता ११ सेवितोमनसाराधितः १२ १३ १४ सोमपदस्थानांसोमपाजिप्राप्यसोमपदाख्यलोकवासिनां

केवलंपुरूपस्तेनसेवितोहरिरीश्वरः ततःशीघ्रंजहौपापंस्वर्गलोकमवापच १२ तुंजानो
विविधंभोगस्त्वंमनोनीहंचतत्रसः उवासान्योयथाशक्रोगीयमानयशाःसुरैः १३ तमेक
दाविमानेनचरंतंसूर्यसन्निभम् अद्रिकाप्सरसासुक्तमच्छोदामवैक्षत १४ साहि
मु सोमपदस्थानांपितॄणांमानसीसुता अग्निष्वात्ताभिधानानाममूर्तानांमहात्मनां १५ अमू
र्त्तत्वात्पितॄंस्त्वान्सानजानंतीश्रुविस्मिता तंवस्तंपितरंमेनेसचतामात्मजामिव १६ वसो
त्वंमानुषोनस्त्वास्कतामेनांस्वयोषिति अस्यामेवाप्सरायांत्वंजनयिष्यसिनिश्चितं १८

अमूर्त्तानांमेजांविनादेवादेरस्वरूपमूर्तीनां पितॄणांदेवगणपूजनीयानांपितविशेषाणाम् तदुक्तंहरिवंशे लोकाःसोमपदानाममरी
चेयत्रिवेसमताः पितरोदिविवर्तंतेदेवास्त्राभावयंत्युतेति १५ नजानंतीनजानती १६ १७ अस्यामद्रिकायां अप्सरसामप्सरसि स्व गो
त्रिनिमत्स्यदेहायां एकस्यात्वाद्रिकायामत्स्यीरूपेणागिरिका परपर्यायमातुकीरूपेणचवसुविजन्मतनमत्स्यीरूपायामच्छोदायाःकालीना

१९ रूपलंभितःशापः २० २१ २२ २३ २४ २५ सुतंवेदव्यासाख्यंपुत्रम् तस्यसुतस्य २६ २७ २८

इत्युक्तोपितृभिःशप्तोशापमोक्षाय तांस्ततः प्रार्थयामासतुर्नत्वानरोवसुस्तेरूपालवः १९ अव
श्यमित्युक्त्वाविव्याप्तवान्यास्युपलंभितः शापोयंतत्रपुत्रयोःश्रेयएवभविष्यति २० अष्टा
विंशेद्वापरेतुवसोत्वंतुविनृपतेः कृतयज्ञस्यतनयोनविनामिमहात्मनः २१ तत्रापिविप्र
भेदानीतयात्वंसकलैर्गुणैः जुष्टस्त्वखचरोनाम्नामहाभागवतोत्तमः २२ पंचरात्रोक्त
विधिनाविष्णुमभ्यर्च्यनिश्चितः तद्वेषणस्करांघ्राम्यानर्चयिष्यसिसत्तमः २३ ततस्त्वंदि
व्यदेहेनस्वर्गलोकमवाप्स्यसि दिव्यान्भोगांस्तत्रभुक्त्वाप्राप्स्यसेवैष्णवंपदम् २४ अछो
देत्वमपिक्षोणपोनाम्नाकालीतिविश्रुता स्वांशेनमत्स्यदेहायामद्रिकायांजनिष्यसे॥२५॥प
राशरात्तत्रस्कतंकन्यैवप्राप्स्यसेहरिम्॥प्रसादादेवतस्यत्वंवुक्तिंमुक्तिंचलप्स्यसे॥२६॥स्कंदउ
वाच॥इत्थंसपितृभिःशप्तोनुगृहीतश्चनृपतिः कृतयज्ञादिहजनिंप्राप्यानहिष्णुतोगुणैः २७

श्वेतद्वीप इति पुरा प्रबलदैत्यकृतत्रैलोक्याधिपत्याधिकारेण श्वेतद्वीपे महत्तपः कृतं तदा प्रसन्नेन श्री
वासुदेवेन तस्मै विजयध्वजो दत्तः तं च तद्दर्शनमात्रेण क्रूराः पलायिष्यंत इति तानि मंदशार्य येति तत्तस्मै

यथापूर्वं कृतस्तत्र कोदैव पित्र्यविधानवित्‌ मत्स्येत तस्मै महेंद्र प्रसादात्प्रचुरसंपदः २८ श्वे
तद्वीपे वासुदेवात्प्राप्तो यो विजयध्वजः पुरा स्वेनारिनाशार्थं तस्माइंद्रस्तमप्यदात्‌ २९
अंतरिक्षगतीरम्या नौमान्भोगान्सुकृच्छ्रुतान्‌ भुक्त्वांते स्वर्गलोकं च दिव्यदेहेन लब्धवान्‌
३० प्राक्पुण्यप्रशेषस्य फलं भुंजन्स्वमनसेप्सितान्‌ तत्र भोगान्बहुविधांस्तीव्रवैराग्यमाप्तवान्‌
३१ मेरोः शृंगे यविजने शुचिः कृतदृढासनः दधौ स्वहृदयांभोजे स्वेष्टदेवं रमापतिम्‌ ३२

ननयाकृतं दैत्याः पलायिताः यथापूर्वं स्वाधिकारस्थ प्राप्तः स एव ध्वजः स्नेहवशात्तेन वस्म चेदत्त
इति स्कंदपुराणाद्यखंडकथात्रानुसंधेया २९ ३० फलं फलरूपान्भोगान्‌ भुंजन्‌ भुंजानः ३१ ३२

मुक्तिद्वारमिति तथा च श्रुतिः सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयांति यत्रामृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मेति ३३
आतिवाहिकदेवतैर्मुक्तिमार्गस्थैरर्चिरादिगणैः ३५ महद्द्वीप इति ताभ्यां श्वेतद्वीपः प्रयौ तो

त्यक्त्वा देवं वपुः सोऽथ योगधारणया मुनिः ततः सूक्ष्मशरीरेण प्राप तत्सूर्यमंडलम्‌ यत्र
कृतैष्ठिकानां च मुक्तिद्वारं हि योगिनाम्‌ ३३ तत्तेजोदग्धसूक्ष्मांगः सच्चिद्रूपोतिनिर्मलः स बभूव नि
महाभागः संक्षीणाशेषवासनः ३४ ततस्तन्मंडलगतैरातिवाहिकदेवतैः स निन्ये वै
स्ववं धाम श्वेतद्वीपाख्यमद्भुतम्‌ ३५ महद्द्वीपोऽनुविख्यो पिनवत्प्राकृतो मुने हरिभक्त
नावासः प्राप्यएकांतभक्तिभिः ३६ स गोलोकब्रह्मपुरवैकुंठानां च स्कवत द्वारभूतोऽस्ति भ
क्तानां तद्विप्सितां महात्मनाम्‌ ३७ यस्य यद्धाम्न इच्छा स्यात्स जनस्तं तदैव हि प्राप्नोतिश्चेन
मुक्तामुने भागुक्तलक्षणाः ३८ धाविति प्रश्नः समाहितो तेः ३६ ३७ यस्य जनतो भक्तस्य ३८

वा॰सु॰टी तत्र धाम्नि श्वेतद्वीपे प्राप्ते निःश्वेतमुक्तैः प्रापितमिति ज्ञेयम् ॥३९॥४०॥४१॥ ॥इति श्रीवासुदेवमाहात्म्य श्र७
२५ टीकायां वैष्णववल्लभाख्यायां सप्तमोऽध्यायः ॥७॥ अनादिपरंपरागमानां वैदिकी हिंसा यत्र प्रवृत्ति
कृ दिव्यदेहेन वत्र तत्र धाम्न्यसौ श्वेतमुक्तवत् ॥ प्राप्य गोलोकधामाथ परमानंदमाप्तवान् ॥३९॥
इत्थमेकांतिके नैव धर्मेणाराधयंति ये ॥ नारायणं परं ब्रह्म श्वेतमुक्ता भवंति ते ॥४०॥ एत
त्ते सर्वमाख्यातं हह वान्यद्भवान्मुने ॥ स्थितिरेकांतभक्तानां श्वेतधाम्न सुलक्षणाम् ॥४१॥
॥ ॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये उपरिचरवसुमोक्षनिरूपणनाम सप्त
मोऽध्यायः ॥७॥ सावर्णिरुवाच ॥ ॥ महर्षिवारितैर्देवैर्यत्र्यक्ते हिंसामये मखे पुनः कथं संप्रवृत्ता
मखाः सर्वत्र तादृशाः १ देवेष्वपि नृपेषु प्राचीनाधुनिकेषु च सनातनः शुद्धधर्मो विपर्यासं कथंग
तः २
पुच्छिन्नामि वमन्त्वा नः सावर्णिः इति महर्षिवारितैरिति १ २ श्रीकृष्णायनमः २५

तेनयथार्थदिननाधिणांमदताम
॥३॥ कालगत्या सदतिक्रमेण च न किंचिदसंन्मादिनमित्युत्तरमाह काल इति यावदध्यायसमाप्ति कामेति
कामादिहीनानां तु कालवैषम्याद्बुद्धिभेदो न जायत इत्यर्थः ॥४॥ क्रोधमानवशात्क्वतिक्रमेण च पुंसां सद्धियो
अत्र मे संशयो नूनं संजातो ह्य षडानन ॥ तं सर्वशास्त्रतत्त्वज्ञस्त्वमपाकर्तुमर्हसि ॥३॥ स्कंदउ
वाच ॥ कालो बलीयान्बलिनां निर्दुःतेनेन बुद्धयः कामक्रोधरसास्वादलोभमानवतां मुने ४
अतिक्रमेण महतां यथार्थ हिनताधिणाम् क्रोधमानवशात्पुंसां नरपंस्येव च सद्धियः ५
अकार्यमपि ते कर्तुं तदानीं तु बुधा अपि प्रवर्त्तंते नु तत्पुंते वं त्रमं ते यसंमतो ६ कामा
दिनिर्विहीना ये सात्त्वताः क्षीणवासनाः तेषां तु बुद्धिभेदाय न कापि कालो न शक्नुते ७ अ
नाश्रितस्तु सद्धर्मं ऽधमान्कश्चन कर्हिचित् संसृतेर्मुच्यते नैव सत्यमेतद्ब्रवीमि ८ नत्रपंत्ये वैत्य धर्मम
इत्यौ हेतुद्वयमुक्तम् ५ तदानीं कालेन सदतिक्रमेण वा सद्बुद्धिनाशे तु ६ सात्त्वताः सद्धर्मनिष्ठाः नश्रा

बा॰मु॰टी॰ कृतेनशक्रीति ७ प्रसंगात्स्वधर्मफलमाहात्म्यमाह नात्रिनइति ८ ९ १० विश्वजित इंद्रस्य अस्य पुरंदरेत्य- अ॰८
२६ पि नामान्तराणि नामज्ञेयम् तथा चोक्तं मार्कंडेयपुराणे अतीतानागता ये वै वर्त्तन्ते ये च सांप्रतं सर्वे

प्रवृत्तिं हिंस्वयज्ञादेरथ ते द्विजसत्तम कथयामि यथा पूर्वं मया श्रावि पितुर्मुखात् ९ अत्रा-
प्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् नारायणस्य माहात्म्यं यत्र लक्ष्म्याश्च कीर्त्तितम् १०
मुनीनां वहतां तेषामतिक्रमणदोषतः इंद्रस्यासीद्विश्वजितः सकुद्धिविलयो मुने ११
दुर्वासाः शंकरस्यांशस्तपस्वी मुनिरेकदा चरन्यदृच्छया लोकान्पुष्यन्नत्रांनदीययौ १२
जलक्रीडार्थमायान्तीं स्वर्गाच्चत्रसखीवृताम् विद्याधरस्य कमनेरंगनां समपैक्षत १३

ते त्रिदशेंद्रास्तु विज्ञेयास्तत्कल्पलक्षणाः सहस्राक्षाः कुलिशिनः सर्व एव पुरंदरा इति ततः पुराणादि-
ष्वेतत् प्रसंगोपात्तपुरंदरेण सहाविधः ११ १२ मदकलाभिधांकमनेरंगनामितिद्वयोरन्वयः १३ २६

१४ १५ १६ १७ इंद्रमेव वर्णयन्त्यप्सरोभिरितिसपादद्वाभ्याम् १८ १९ प्रथमचरणे वर्णाधिक्य

स्वर्गंगारेमकमलैर्ग्रथितामतिसौरभाम् दधतीं दक्षिणे पाणौ स्रजं मदकलाभिधाम् १४ ता-
मवेक्ष्य मुनिस्तस्याः समीपमुपगम्य सः उन्मत्तवद्याचे तां स्रजं विद्याधरीधृताम् १५ सा-
पिप्रणम्य तं सद्यो माहात्म्यं तस्य जानती तत्कंठे धारयामास मालां तां परमादरात् १६ ततः
प्रीतमना गच्छन्नगायन्नुन्मत्तवन्मुनिः ददर्श पथि देवेंद्रमायांतं तां महानदीम् १७ अ-
प्सरोभिश्च गंधर्वैः सतालं मधुरस्वरम् उपगीयमानविजयमधिरूढं गजाधिपम् १८ रं-
भामधुरसंगीतश्रवणानंदनिर्वृतम् तन्मुखाब्जस्थिरदृशं छत्रचामरशोभितम् १९ अ-
नवेक्षमाणमात्मानं तं दृष्ट्वासोत्रिनंदनः स्वकंठस्थां स्रजं तस्मिंश्चिक्षेपोन्मत्तवत्स्मरन् २० इंद्रो-
प्यधर्मसर्गेण समाविष्टः पुरैव यत् ततस्तदाकामवशस्तांन्यधाद्गजकुंभयोः तंद्रोरसां हृष्टचे

मार्यम् २० पुरैवेत्यश्वमेधे महर्षिवाक्यातिक्रमसमय एव तदुक्तं मदकलातिक्रमान्नदीति॥ २१ :

वा॰म॰टी

२७

२२ २३ श्रियःशोभायाधामास्पदम् पद्ममालामितिपाठेस्थितांपद्मवरामितिश्रुतिः नदातुवि अ॰८

ना:करींद्रःशुंडयाक्षिपत् २१ कराग्रात्पतितांतांमालांचगजेंद्रोपदा ममर्दपश्यतस्तस्य

महर्षेस्तपसांनिधेः २२ ततःक्रुद्धःसदुर्वासाःप्रज्वलन्निवतेजसा प्राहेदंमत्तदुष्टात्म

न्नैश्वर्योत्सिक्तमानस २३ श्रियोधामस्रजंप्रीत्यामद्दत्तांनाभिनंदसि प्रणाममपिरे

भ्यनकरोषित्वमुन्मदः २४ नवीक्षसेमामपित्वंत्वादृक्स्त्वंत्वेकशिक्षकम् त्रैलोक्यराज्यप्रा

प्त्यंधःसम्यक्तांशिक्षयेधुना २५ यस्याःप्रसादात्त्रैलोक्यराज्यसौख्यंत्वमाप्तवान् सैवश्रीः

सत्रिलोकंत्वांहित्वालीनास्तुसागरे २६ वज्रपाणेःप्रमंचाक्रांतन्निःश्रीकस्त्वंतत्क्षणम् गजा

दुत्प्लुत्यविमदस्तदंघ्रोर्न्यपतद्धरिः २७ वक्तैरल्पगार्वः २४ त्रैलोक्यस्यराज्येनप्राप्तमांध्यमं

धत्वंयेनसत्वम् २५ २६ हरिरिंद्रः २७ २७

२८ देवतिर्नीवामंत्रणे गौतमोमुनिरित्यनेननतस्याहल्याधर्षणाद्यतिगर्ह्यकर्माचरणशीलत्वमनुस्मा

रयति २९ स्तावकाइत्याद्यर्थंत्वस्तोतारः ३० ३१॥इतिश्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायांदेवशबवदत्तमा

प्रार्थयामासवस्तुक्तःप्रणमंस्तंसवेपथुः प्रसादंमयिदासेत्वंकृपालोकर्तुमर्हसि २८ तंप्राहाथ

सरोषाक्तनाहंवैगौतमोमुनिः अक्षमासारसर्वस्वंदुर्वाससममवेहिमाम् २९ अन्येतेमुनयोदुष्ट

स्तावकास्तेनुवर्त्तिनः अहंतुत्वादृशान्कीटान्नगणयेनैवनिःस्पृहः ३० त्वलज्जदाकलापाद्धम

कुटीकृत्तिलेक्षणात् कोवानबिभियात्मत्तोब्रह्मांडेपापकर्मकृत् ३१॥इतिश्रीस्कंदपुराणेविष्णुखं

डेश्रीवासुदेवमाहात्म्येदेवेंद्रशापोनामाष्टमोऽध्यायः॥ ८ ॥ स्कंदउवाच॥ भाविधर्मविपर्यास

कालवेगवशोथसः नाहंक्षमिष्यइत्युक्त्वाकैलासंप्रययौमुने १ त्र्यायामष्टमोध्यायः॥ ८ भावि

अवश्यंभविताधर्मस्यविपर्यासोविपर्ययोयेनतथाभूतोयःकालस्तस्यवेगोरंहस्तस्यवशः भावीतिन

हि भवितव्यं केनाप्यन्यथा कर्तुं शक्यत इति भावः स दुर्वासाः १ श्रीरिति स्वविभूतिभिः सह तदधिष्ठात्री स्मृ
त्रैलोक्याच्छ्रीरपि तदा समुद्रं तत्र हि मायया ३ इंद्रं विहायाप्सरसः सर्वशः श्रियमन्वयुः २ तपः शौचं द
यासत्यपादः सधर्मः कृतयः सिद्धयश्च बलं सत्त्वं सर्वतः श्रियमन्वयुः ३ गजादीन्विषयानानिःस्व
र्णाद्याभूषणानि च चिक्षिपुर्मणिरत्नानि धातूपकरणानि च ४ अन्नान्योषधयः स्नेहाः कालेना
स्येन चिक्षिपुः न क्षीरं धेनुमहिषीप्रमुखानां स्तनेष्वभूत् ५ न वापि निधयो नष्टाः कुबेरस्यापि मं
दिरात् इंद्रः सहामरगणैरासीत्तापससन्निभः ६ सर्वाणि भोगद्रव्याणि नाशमीयुस्त्रिलोकत
: देवा दैत्या मनुष्याश्च सर्वे दारिद्र्यपीडिताः ७ कान्त्याहीनस्ततश्चंद्रः प्रापांबुत्वं महोदधौ
अन्नाद्यृद्धिर्महत्यासीद्धान्यबीजक्षयंकरी ८ निर्मतीस्वयंदेवी २ ३ चिक्षिपुः क्षयं प्रापुः ४ ५
तापससन्निभस्तपस्विवत्सकलभोगवर्जितः ६ ७ ८ ॥ श्रीनारायणाय नमो नमः

९ ग्राम्यान्गवादीन् आरण्यकान्हरिणादीन् १० नात्यंतं बुद्धिपूर्वकं मांसमनक्षणेष्वापद्यपि त्वित्तद्गुल्यापत्तेर्ना
भुंजते इति भावः ११ अनशनादरतान्मरणार्थमनशनव्रतमाश्रितान् आपद्धर्मेतिस्मृत्यमजानेंधमो मांसेनापि

काम्यं कान्नेनितिजल्पंतः क्षुत्क्षामाश्च निरोजसः त्यक्त्वा ग्रामान्पुरश्चैव वनेषूपवन
गेषु च ९ क्षुधार्त्तास्ते पशून्हत्वा ग्राम्यानारण्यकांस्तथा पक्वापक्वापिशा
केचित्तेषां मांसमभ्युंजत १० विद्वांसो मुनयश्चापि ये वै सद्धर्मचारिणः म्रिय ७
माणाः क्षुधाव्याधिना अन्नं न पलं जानि तु ११ नरान्तु दरुकारूपयस्मान्दृष्ट्वा नशा
नाहनान् मुनिभिः सह वेदोक्तमापद्धर्ममबोधयन् १२ श्रीरस्कः

वर्जनमिवर्थानमप्यादेहंपानयेद्धर्मस्यादिमं साधनं यद्देहं तस्यादिमबोधयन् जीवन्नरो भद्रशतानि पश्यतीत्यभि
युक्तोक्तेश्च यथा कथंचिद्देहधारणमेव कर्तव्यं नरदेहस्यातिदुर्लभत्वादिति भावः सर्वस्मात्तु मनिस्थ प्राणान्य

वासु.टी. येन दर्शनादिति न्यायाच्च ॥ अन्ते नैवानिशायेणानारतीमा पद्धर्मेषु अज्ञायनीयाख्यानोक्तिरित्यवधेयम् ॥१२॥ तत्र अ९
२९ तेषु जनेषु ये मुनयो मंत्रद्रष्टारस्तु ये पशून्तुबुभुक्षितं नन्दिनाति धर्म इति न्यायेन विपरीतान् हिंस्रयज्ञपरा

मुनयः प्रायशस्तत्र क्षुधाव्याकुलितेंद्रियाः ॥ परोक्षवादवेदार्थान्विपरीतान्प्रतिपे
दिरे ॥१३॥ अर्थं चाजादिशब्दानां मुख्यं छागादिमेव ते ॥ बुबुधुश्चापि ते प्राकुर्यज्ञान्कु
र्वन्तोऽद्विजाः ॥१४॥ या वेदविहिता हिंसा न सा हिंसास्ति दोषदा ॥ उद्दिश्य देवान्पित्रंश्च
ततोऽघ्नत पशूंस्तु तान् ॥१५॥ प्रोक्षितं देवतान्यश्च पितृभ्यश्च निवेदितम् ॥ भुंजतस्ते
क्षितं मांसं स्वार्थं तु घ्नत मा पशून् ॥१६॥ ततो देवर्षिनृपा जानराश्च स्वस्वशक्तितः
चक्रुस्ते वेधिना यज्ञान्तेऽह्यो कांतिकान्हरेः ॥१७॥ श्रीहरिकृष्णायनमः ॥

नैवप्रपेदिरे प्रायश इति नागवनस्पतिरिक्ताः इत्यर्थः ॥१३॥ १४॥१५॥१६॥ १६॥ श्रीनृसिंहाय नमः व

आदनस्त्वयं बुभुजिरे

१८ १९ आदनन्स्वयं बुभुजिरे आदयन् ब्राह्मणान्स्वज्ञानीश्च भोजयामासुः २० चक्रुविरेवन्

गोमेधमश्वमेधं च नरमेधमुखान्मखान् चक्रुर्यज्ञावशिष्टानि मांसानि बुभुजुश्च ते १८ विनष्टा
याः श्रियः प्रास्यकेचिद्यज्ञांश्च चक्रिरे स्त्रीपुत्रमंदिराद्यर्थं केचिच्च स्वीयं चतये १९ महायज्ञेषु ३
शाक्ताः केचिद्बुद्धिरूपनरेशाः निहत्य प्राणेषु पुरुषान्मांसमान्यादंभ यागेऽइयन् २० केचिन्न
रेन्द्रमुद्गाणां तीरेष्वेवाचमज्जनाः मत्स्याक्रान्तैरुपादाय तदाहारा बभूविरे २१ स्वगृहा
गतशिष्टेभ्यः पश्चनेव निहत्य च निवेदयामासुरेते गोछागप्रमुखान्मुने २२ सजाती
यविवाहानां नियमश्च तदा क्वचित् नासन्वर्णसांकर्यादिस्ति वेश्मादयनावतः २३ ब्रह्म
णाः क्षत्रियादीनां क्षत्राद्या ब्रह्मणां सुताः उपयेमिरे कालगत्या स्वस्ववंशाविरुद्धये २४ इ
त्यं हिंसामया यज्ञाः संप्रवृत्ता महापदि धर्मस्त्वानामसमात्रोऽस्याज्ञ्यं तु श्रियमन्वगात् २५

वुः २१ २२ २३ उपयेमिर इति निवाक्षरः पादः २४ २५ ::

बा.स्क.टी

३०

२६. २७ तत्रवंशविस्तारे॥ तंस्वस्वदैराचरितं वैरोक्तमापद्धर्ममेव तादृशात्॥ हिंस्रयज्ञादिधर्मस्तथा अ९
अधर्मः स्यात्त्वयो लोकाः स्त्रीन विख्याप्य सर्वतः॥ अवईनाल्पकालेन दुर्निवार्यो बुधैरपि॥२६॥ दरि
द्राणामथैनेषामपत्यानि तु त्रिशः॥ तेषां च वंशविस्तारो महाल्लोके प्रवर्त्तत॥२७॥ विद्वां
सस्तत्र ये ज्ञातास्ते तु धर्मं तमेव हि॥ मेनिरे मुख्यमेवाथ यं यां त्वकुष्टतादृशात्॥२८॥ ते
परंपरया गंथ्याः ग्रामा एवं प्रतिपेदिरे॥ आद्ये त्रेतायुगे ह्येवमासीद्धर्मस्य विप्लव॥२९॥ त
तः प्रवृत्ति लोकेषु यज्ञदीपस्त्रुहिंसनम्॥ वन्नवमत्ये तु युगे धर्मश्चाप्यभ्यसना ततः॥३०॥
कालेन महता सोपि महद्दैवैः सुराधिपः॥ आराधसंपदं प्राप वामदेवं प्रभुं मुने॥३१॥
ततो धर्मनिकेतस्य श्रीपतेः कृपया दरेः॥ यथापूर्वं स्वसद्धर्मस्त्रिलोक्यां संप्रववर्त्तत॥३२॥ ∴ लो

तात्॥२८॥२९॥ सता ततो हिंसादिः॥३०॥ स विष्वक्जित्॥३१॥३२॥ श्रीहरये नमः॥ ∴

अथ पंनाव:॥ येषु भगवद्गीतोक्ता सत्त्वमी यादेवीसंपद्दर्शनेन तएव देवाख्याः येषु च रजस्तमोमय्यासुरीसंप
द्दर्शनेन तएवासुराख्यास्तत्रासुराणां मस्त्रा धनाचरणाशेषितस्त्येन मनिजाज्ञायास्तत्त्वास्त्रीयज्ञाद्दयथार्थबो
धो न भवति॥ देवानां तु नद्विपरीतधर्मत्वाद्यथार्थबोधो भवत्येव॥ तत्रापि ब्रह्मचर्यातिशयसंपन्नानामे
वमस्यद्भत्तिनैर्मल्याद्यथार्थबोधः॥ तथा हि छांदोग्येऽष्टमप्रपाठके श्रूयते॥ इंद्रो ह वै देवानामभिप्रव

तत्रापि केचिन्मुनयो नृपा देवाश्च मानुषाः॥ कामक्रोधरसास्वादलोभोपहतमानसः॥ तमार्ग ६
धर्ममप्याविप्राधान्ये नैव मन्वते॥३३॥ व्राज विरोचनोऽसुराणां तौ हाऽसंविदानावेव समित्पाणी प्रजा
पतिसकाशमाजग्मतुरित्याख्यायिकायां विरोचनस्य द्वात्रिंशद्वर्षमात्रब्रह्मचर्यचरणेन मनस्यशुद्धिनैर्म
ल्याभावात्प्रजापत्युपदिष्टेऽर्थ यथान्मेत्यादिवाक्ये देह एवात्मेत्यादिवाक्ये देह एवात्मेति निश्चयो जातः ततः
संतुष्टस्तस्योपदेशं ह्येवमस्यत्कुकार॥ देवराजस्य त्वेकोत्तरशतवर्षब्रह्मचर्याचरणात्पुनः पुनस्तस्य शिष्टा

वा॰सुरी लनात्त्वमस्य यत्त्राति नैर्मल्यादेहव्रिन्न एवात्मा जीवसंज्ञः परंज्योतिरूपसंपद्यनइति निश्चयो जातइतितथै अ॰१
३१ वात्रापि कामक्रोधाद्युपद्रुतधियां मतिजाड्येन वैदिकशब्दानां यथार्थबोधाभावाद्गापवर्गमप्येव प्राधान्येनप्रद
र्शमिति ३३ नागरकतूकालंवैषम्ये गादिनैषां महुद्धिविजयाभावान्मुख्यमेवधर्ममाचरन्ननित्यर्थः अ
यमर्थस्त्वमोक्षधर्मेषु जाजलितुलाधारसंवादादौ निर्णीतः तथा गवालंभयज्ञे राजा विचख्नुश्चाह अव्यव

एकांतिनो भागवताजितकामादयस्कये ।।

स्थितमर्यादैर्विमूढैर्नास्तिकैर्नरैः संशयात्मभिरव्यक्तैर्हिंसा समनुवर्णिता सर्वकर्मस्वहिंसां हि धर्मात्मा
वै मनुरब्रवीत् कामकाराद्विहिंसंति बहिर्वेद्यां पशून्नराः तस्मात्प्रमाणतः कार्यो धर्मः सूक्ष्मो विपश्चिता अ
हिंसा सर्वभूतेभ्यो धर्मेभ्यो ज्यायसी मता यदि यज्ञांश्च वृक्षांश्च यूपांश्चोद्दिश्य मानवाः वृथा मांसं न खादंति नैष
धर्मः प्रशस्यते सुरां मत्स्यान्मधुं मांसमासवं कृसरौदनम् धूर्तैः प्रवर्तितं ह्येतन्नैतद्वेदेषु कल्पितम् मानान्मो ३१

हाच्च लोभाच्च लौल्यमेतत्प्रकल्पितम् विष्णुमेवाभिजानंति सर्वयज्ञेषु ब्राह्मणाः पायसैः सुमनोभिश्च तस्यापि
यजनं स्मृतम् यज्ञियाश्चैव ये वृक्षा वेदेषु परिकल्पिताः यच्चापि किंचित्कर्तव्यमन्यच्चोक्षैः सुसंस्कृतम्
महासत्त्वैः शुद्धभावैः सर्वं देवार्हमेव तत् यथा शरीरं न ग्लायेन्नेयान्मृत्युवशं यथा तथा कर्मसु वर्तेत समर्थो
धर्ममाचरेदिति अनुशासनपर्वणि चोक्तम् ऋषिभिः संशयं पृष्टो वसुश्चेदिपतिः पुरा अभक्ष्यमपि मांसं

आपद्यपि न ते गत्कं स्वं तदा किमुतान्यदा ३७

संवप्राह भक्ष्यमिति प्रभो आकाशादवनिं प्राप्तस्ततः स महीपतिरित्यादि श्री(पुन)भागवते च कामिनः कृपणा लु
ब्धाः पुष्पेषु फलबुद्धयः अग्निमुग्धा धूमतांताः स्वं लोकं न विदंति ते हिंसाविहारा ह्यालब्धैः पशुभिः स्वसुखेच्छ
या यजंते देवता यज्ञैः पितृभूतपतीन्खलाः परोक्षवादो वेदोऽयं बालानामनुशासनम् कर्ममोक्षाय कर्माणि विध
त्ते ह्यगदं यथा लोके व्यवायामिषमद्यसेवा नित्यास्तु जंतोर्न हि तत्र चोदना व्यवस्थितिस्तेषु विवाहयज्ञसुराग्रहैरासु निवृ

वा॰सु॰टी॰ त्रिशिष्टेति॥ नोतो प्रजापतेरात्मजस्यस्वन्यस्यत्वयाऽध्वरे॥ संज्ञापिताज्जीवसंघाग्निर्दग्धेन सहस्रशः॥ एते त्वां संप्र अ॰९
३२ तीक्षन्ते स्मरन्तो वैशसं तव॥ संपरेतम यःकूटैश्छिन्दन्त्युत्थितमन्यव इति च॥ नरद्वाराभिप्रेष्या देन चाद्याद्धर्मं न
त्ववित्॥ मुन्यन्नैः स्यात्पराप्रीतिर्यथा न पशुहिंसयेत्यादि च॥ मनुश्चाह॥ मांस भक्षयितामुत्र यस्य मांसमि

इत्थं ब्रह्मान्तादिकल्पे हिंस्रयज्ञप्रवर्तनम्॥ यथासीत्तन्मयाख्यात
मापत्कालवशाद्भुवि॥ ३५॥ ॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासु
देवमाहात्म्ये हिंस्रयज्ञप्रवृत्तिहेतुनिरूपणंनामा नवमोऽध्यायः॥ ९॥ श्री

हाद्म्यहम्॥ एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदंति मनीषिण इति॥ तस्मादहिंसादिरेव मुख्यो धर्म इति भगवद्भ
क्ता आपद्यपि तमेवानुतिष्ठंतीति तात्पर्यम्॥ ३४॥ ३५॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्ल
भाख्यायां नवमोऽध्यायः॥ ९॥ श्रीहरिकृष्णाय नमः॥

मदतिक्रमनष्टयाः श्रियः पुनः प्राप्तिमलिंगत्र्वलोनामन्यमान्यस्तत्साधनं बुभुत्सुः पृच्छति कथमिति॥ १॥ २॥ ३॥

॥सावर्णिरुवाच॥ कथं प्राप स पुनः स्कंद श्रीरिंद्रेण गतां बुधिम्॥ एतां कथय मे सर्वां कथां नाराय
णाश्रयाम्॥ ॥स्कंद उवाच॥ श्रिया विहीनो देवेंद्रः श्रीहीनैरपि दानवैः पराजितो हृतस्थानो नष्टा
शेषपरिच्छदः २ गिरिगह्वरकुंजेषु काननेषु ततस्ततः परिबभ्राम सहितो दिगीशैर्वरुणादि
भिः ३ वल्कलाजिनवस्त्राश्च पशुपक्ष्यामिषाशनाः देवा दैत्या नरा नागाः स्कन्दाचारपरिच्छ
दाः ४ पात्राणि मृन्मयान्येव सर्वेषामपि वेश्मसु आसंस्तथा राकाः सर्वे दिदिव्यास्त्वइवचक्रि
यः ५ आसावस्मृतनावृष्टिर्नुविंशदब्दावार्षिकी ततो वर्षैकविंश्त्विरासीत्स्वल्पाकर्म च ६ चि
इत्थं दारिद्र्यदुःखानां तेषां वर्षशतं गतम् बलिष्ठारब्धकर्माणस्तेति दुःखिनो मृताः ७
आजीवं नमनमायानरकेष्विव नारकाः यतंतो दिषियः प्राप्स्यै यत्नाद्यैर्नालेभे ना नाम् ८ भे

४ ५ ६ ७ अनिद्रःखि

वास्क॰वि॰ पिजीवनेरदृशं तो नरकेषु नारकाश्चेति यतंतोयतमानाः ८ दुर्वासमो मुनेः शापात्सर्वे दिङ्विधानिर्जीर्ण अ॰१०
३३ ततः सहस्रवर्षांतिमे रोह्श्च रणमायुयुः शापाद्दुर्वाससो देवाः सर्वे दुर्वाससो विधिम् ९ प्रणम्य
सवा तस्मै दुःखं स्वं वाद्यान्यवेदयन् आदावेव हि सो ज्ञात्वासीत्सर्वज्ञत्वात्करायदम् १० उपालभ्य
ततश्चैवं द्वं विरिंचिः सहशंकरः तदुःखवारणाकाज्योविष्णुमैछत्प्रसादितुम् ११ आराधयि
ष्यंस्तपस्या ततो सौ तं तपःप्रियम् सर्वदेवगणोपेतस्तपास्थान्क्षीरसागरम् १२ तस्योत्तरे
तटेरम्ये संर्वेतिःनत्रानत्रनाः एकपादस्थिताकर्ध्वबाहवश्चक्रिरे तपः १३ केशवं तुष्टि
तेदध्युः सर्वक्लेशविनाशनम् लक्ष्मीपतिं वास्कदेवमेकाग्रकृतमानसाः १४ शतान्दं
तेततो विष्णुः श्रीकृष्णो भगवान्स्वयम् अन्यापन्नेषु दीनेषु कृपां दवेषु सोकरोत् १५

मलिनखंडसंधितानिवासांसि येषां तेन धान्तताः संतो विधिं ब्रह्माणं ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ ३३

आत्मज्ञैरात्मानं ब्रह्मत्वेनजानद्भिरपि ॥ तिष्ठुतमनेके येऽस्कराः सर्यस्ते यां द्युतिरिवद्युतिर्यस्य ॥ १६ ॥ अंग्री

अदृदृश्यमूर्त्तिरात्मज्ञैरपि न्नरितपस्विभिः ॥ तत्राविरासीत्कृपयानिधुनाद्दस्करद्युतिः ॥ १६ ॥ ते
जोमंडलमेवादौ सहसास्फुरितं महत् ॥ ददृशुर्विबुधाः सर्वे मितं घनमनोपमम् ॥ १७ ॥ ब्रह्माशि
वपुतन्मध्ये ददृशातेरमापतिम् ॥ घनश्यामं चतुर्बाहुं गदाज्वांज्वारिधारिणाम् ॥ १८ ॥ किरीट
कांचीकटककुंडलादिविभूषितम् ॥ पीतकौशेयवसनं दिव्यस्कंदरविग्रहम् ॥ १९ ॥ हर्षवि
ह्वलितात्मानो दंडवत्ते प्रणेमतुः ॥ नदिल्लया घदेवाश्च दृष्ट्वानंचमुदान्वनमन् ॥ २० ॥ बन्दतु
रतिक्लिष्टास्ते निधिं प्राप्याऽधनाइव ॥ बद्धांजलिपुटाः सर्वे नक्त्यानंत्त दृषुः स्फराः ॥ २१ ॥ देवाऊ
स्मं चुः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते तुंवा वास्कदेवाय धीमहि ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः संकर्षणाय च ॥ २२

पममनुपमं ॥ १७ ॥ गदेति ॥ गदापद्मशंखचक्रधरम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॐ नमः इति ॥ ब्रह्मादिजपसमयस्थित्रिंशद्वर्णो मंत्रः
२२

वा॰सुदे ॐकारएवब्रह्मतत्तद्रूपंयस्य ॥ ॐकारब्रह्मणिनादब्रह्मणिरूपंयस्मैतिवा ॥ त्रेधाऽकारोकारमकाररूपेणव्र ब्र॰१०

३४ ॐकारब्रह्मरूपायत्रेधाविकृतमूर्त्तये ॥ ब्रह्मांडसर्गस्थित्यंतहेतवेनिर्गुणायच ॥ २३ ॥ नयनानं
दरूपायप्रणतक्लेशनाशिने ॥ केशवायनमस्तुभ्यंस्वतंत्रेपरमूर्त्तये ॥ २४ ॥ मोहिताशेषजन्तायका
लमायादिमोहिने ॥ महानंदायकृष्णायनमःसद्धर्मवर्त्तिने ॥ २५ ॥ नवांबुधिनिमग्नानामुद्धृतिस
मकीर्त्तये ॥ दर्शनीयस्वरूपायघनश्यामायतेनमः ॥ २६ ॥ गदाब्जदरचक्रासिबिभ्रतेदीर्घबाहु
प्र भिः ॥ स्वरगोविप्रधर्माणांगोप्तुस्तुभ्यंनमोनमः ॥ २७ ॥ वरेण्यायप्रपन्नानामभीष्टवरदायिने ॥ निगमा ना
गमवेद्यायवेदगर्भायतेनमः ॥ २८ ॥ तेजोमंडलमध्यस्थदिव्यसुंदरमूर्त्तये ॥ नमामोविश्ववे
तुस्तुपरात्परतरायच ॥ २९ ॥ वाणीमनोविप्रकृष्टमहिम्नेक्षररूपिणे ॥ सर्वांतर्यामिणेतुभ्यं
वसुदेवनमोनमः ॥ ३० ॥

ब्रह्मविष्णुशिवरूपेणवा ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ वरेण्यायमुमुक्षुभिर्वरणीयाय ॥ वनत्रपः ॥ २८
॥ २९ ॥ ३० ॥

महत्याआपदाधिकंक्लिष्टाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तानव्यूपीदशश्लोकीस्तोत्रकृत्स्नवर्गैःसप्रणवश्रीवासुदेवद्वा

सुरवरोसित्वमेवैकःस्वाश्रितानामनोवयम् ॥ महापदधिकक्लिष्टाःशरणंत्वामुपागताः ॥ ३१
देवाधिदेवनष्टस्यनवक्तुंचापिसोवयम् ॥ अतिक्रमाच्छ्रियादीनांप्राप्ताःस्मोऽद्यदशामिमाम् ॥
३२ ॥ यामोन्नपानस्थानादिहीनाश्चधर्मोपिनःप्रभो ॥ त्वत्कामसदृशियायातस्मान्नपातुत्वमस्मान्स्वर
३३ ॥ यतोवयंस्वधर्मस्थत्वदीयाःइतिविश्रुताः ॥ यथापूर्वंसुरत्वाकर्तृत्वमेवास्यनोदिनः ॥ ३४ ॥
स्कंदउवाच ॥ इतिसंप्रार्थितोदेवैर्भगवान्सदयानिधिः ॥ उवाचानंदयन्वाचामेघगंभीरयासुरान् ॥
३५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ विदितंमेसुराःसर्वंकष्टंवःसदतिक्रमात् ॥ उपायंकुरुतादेववदाम्यहंतन्निवृत्त
ये ॥ ३६ ॥ उपयधीरंबुधौसर्वाःक्षिप्त्वामंदरमूर्जना ॥ नागराजवरत्रेणमथध्वमसुरैःसह ॥ ३७ ॥ ∴

द्वादशाक्षरमंत्रोद्धारोवगंतव्यः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यस्त्वंनस्यकरुणस्यनिवृत्तये ॥ ३६ ॥ नागराजोवासुकिःसएववरत्रंम

वा॰स्क॰ थनरत्नमतेन ॥ मंथध्वं मंथत ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आरब्धारत्नंत ॥ ४० ॥ इति श्रीवास्करदेवमाहात्म्यटीकायां वेल अ॰१०
३५ आदौ संधायदनुजैः कुरुतो बुधिमंथनम् ॥ माहात्म्यं वः करिष्यामि खेदः कार्यो न तत्र वः ॥ ३८ ॥ अ
मृतं च श्रियो दृष्टिं प्राप्य पूर्वाधिको जनः ॥ न विनाशो महिमुखादैत्यास्कंदेशनागिनः ॥ ३९ ॥
स्कंद उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे विष्णुर्नक्तसंकल्पाशनः ॥ देवास्तस्मै नमस्कृत्य तत्ऽकंकर्तुमार
ब्धं ॥ ४० ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवास्करदेवमाहात्म्ये श्रीवास्करदेवप्रसादनिरू
पणो नामा दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ बलरुद्रौ महेंद्राद्यान्संधाना वास्करैः सह
आज्ञाप्य जग्मतुः स्वंस्वं धाम देवाः स्मां मुने ॥ १ ॥ समयोचितमाषाविदुनमवो नीतियुक्तिभि
ः ॥ प्रजोप्सफलनागेन संधिं चक्रेऽसुरैः सह ॥ २ ॥
वचदल्लनाम्बायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ स्वं
स्वं मत्यलोकं केला मंच देवास्करस्सां रसातलं जग्मुः ॥ १ ॥ २ ॥ ३५

३ ॥ ४ ॥ योजनानामेकादशसहस्राणि तु विस्तृ विवरे स्थितं गतं नावंतवदिष्यो स्थितमिति ज्ञेयं ॥ द्वाविंशति

ततो देवास्करगणा मिलिता वारिधेस्तटे ॥ महौषधीरुपानीय वकुशो निदधुर्द्रुतम् ॥ ३ ॥ मंदरा
द्रिमुपेत्याथ नानौषधिविराजितम् ॥ मूलादुत्पाटने सर्वे नेतुमब्धिं समुद्यताः ॥ ४ ॥ एकादश
सहस्राणि योजनानां तु विस्थितम् ॥ नोद्धर्तुमशकं स्तेतं तदानीं तु हुहुर्हरिम् ॥ ५ ॥ एतद्धिदि
त्वा नगवान्संकर्षणो महीश्वरम् ॥ आजिघ्नपत्रमुद्धर्तुं वद्धमूलं महीधरम् ॥ ६ ॥ फूत्कार
मात्रेणैकेन सतु सद्यस्तमीश्वरः ॥ बहिर्विक्षेपतत्स्थानाद्योजनद्वितयांतरे ॥ ७ ॥ त्रस्ताश्च
र्यं तदालोक्य हृष्टाः सर्वे सुरासुराः ॥ तदंतिकमुपाजग्मुर्धर्षंतं स्वकृतारवाः ॥ ८ ॥ बलिनो यत्नवं
५ तो विरिंचो पमबाहवः ॥ उद्धृत्य नेतुं नोशेकुर्विघ्नसाविफलश्रमाः ॥ ९ ॥ तान्वास्करगणांस्त्रिन्नान्भगवा
न्सर्वदर्शनः ॥ तार्क्ष्यमाज्ञापयामास नेतुं समुद्रमध्यं द्रुतं ॥ १० ॥
सहस्राणि योजनानां तमुच्छ्रितमितिव क्ष्यमाण

वा॰सु॰टी त्वात्॥५॥६॥७॥८॥९॥१०सहेति॥आवरणैः पृथिव्यादिभिः सप्तभिः सहितमपि॥बोपसर्जनस्येति चे अ॰११
३६ कल्पिकः सादेशाभावः॥अंडं ब्रह्मांडगोलकम्॥निजचेटानां स्वचंचा॥चंचुस्त्रोटिरुभे स्त्रियामित्यमरः

महावरत्रामप्यंडंलीलयाधर्तुमीश्वरः॥मनोवेगः स तत्रैत्य निजत्रोटेनैव तं गिरिम्॥उत्पाट्य सा
गरत्तटे निधाय हरिमाययौ॥११॥ततः संरुष्टमनसः सर्वे कश्यपनंदनाः॥वासुकिं चाकृष्या
मासुः स्कंधान्नागप्रतिज्ञया॥१२॥स तत्रागाद्यतः सर्वे तेऽब्धिं मंथितुमुद्यताः॥तानपांनिधिरा
गत्य मूर्तिमानब्रवीदिदं च॥१३॥यदि दास्यप्रमेयस्य मम मंथं करास्कराः॥सोदास्मि विप्लुतं
तर्हि मंदरत्नमुग्गार्दनम्॥१४॥तथेति ते प्रतिज्ञाय क्षिप्त्वादावौषधीलताः॥परिविष्टुर्नाग
राजं तस्मिन्कांचनपर्वते॥१५॥ततो देवाः सुहृदं हरिं सस्मरुः कार्यसिद्धये॥स्मृतमात्रः स तत्रागा
द्विभुतः सर्वदर्शनः॥१६॥
११॥१२॥१३॥१४॥आदावौषधिलताः समुद्रे क्षिप्त्वा परिविष्टुः परितो वेष्टयामासुः॥१५ ३६
॥१६॥

१७॥१८॥क्रुद्धानां दैत्यानां वाक्यं न पठति॥१९॥सहेति स्कंदवाक्यं॥अजिग्रहत् ग्राहयामास॥२०॥२१॥स्वर्ण

तमालोक्यामरगणा मुदिताः फणिनां पतेः॥पुरोभागं गृहीत्वैव तस्थुस्तेनानुमोदिताः॥१७॥देव
तापक्षपातित्वं मत्वा सत्यस्य च प्रभुः॥यत्र देवास्तत्र तस्थौ ततो दैत्याश्चुक्रुधुः॥१८॥तपोविद्या
वयोज्येष्ठा अधोनागमसंगतम्॥कथं निरस्यौगरसीमनेदस्यामखावयंत्विति॥१९॥सहदैवैस्ततो
विष्णुः स्वयं तान्सान्त्वयन्निव॥प्रहस्य दत्वा प्राग्नागं स्करान्पुच्छमजिग्रहत्॥२०॥महाहिविषफू
त्कारदाहाद मररक्षणाम्॥चरित्रमेतज्ज्ञीनज्जुर्गिरिदैत्यानते विदुः॥२१॥ततश्चोज्जयामासुः
पंक्ति स्वर्णमान्वालिभास्वरम्॥मंदरं कश्यपेयास्ते [illegible] चर्मिकाबद्धकच्छिकाः॥२२॥द्वाविंशतिसह
स्राणि योजनानां समुच्छ्रितम्॥अंगेनोनिधौ निदध्विरे क्रोशं तोन्यर्थमुत्सुकाः॥२३॥
मानुतां स्वर्णम
यशिखराणां मालिभिः पंक्तिभिर्भास्वरम्॥चर्मिका चर्मरज्जुस्तया बद्धाः कच्छिकाः कटाये स्ते॥२२॥२३॥

वासुकी अतिविह्वला विनष्टोत्साहा आसन् ॥२४॥ कमठाकृतिः कूर्मरूपधरः सन् ॥२५॥ अतिविस्तृते लक्षयोजनप्र अ० ११
२७ स्तारिणि ॥२६॥ देवाश्च देवादयोऽसुराश्च ते ॥ इयाहृत्प्राजापत्यादेवाश्चासुराश्च ततः कानीयसा एव देवाः

धार्यमाणोऽप्यनाधारस्तैरद्रिरतिगौरवात् ॥ यस्मादधस्तलं मग्नस्तदा सर्वे ते निविह्वलाः ॥२४॥ त
दा स भगवान्भक्तानां सर्वथानन्दकार्यकृत् ॥ स्तूयमानो मरैरद्रिमुद्दध्रे कमठाकृतिः ॥२५॥ उत्थि
तेन मन्देस्यास्य सर्वे फुल्लरुद्राननाः ॥ वन्तु पृष्ठास्थिरः सोऽभूत्कूर्मपृष्ठेऽतिविस्तृते ॥२६॥ ततो म
मंथुर्हृष्ट रसाद्यावद्बलमपांनिधिम् ॥ श्रमफूत्कारवदनादेवादयोऽदयम् ॥२७॥ भ्राम्यमा देवा
णाच्च नगत्स्वेदेवह्निर्वोन्यपतन्द्रुमाः ॥ कर्दद्रुघर्षजो वह्निस्तस्थ्यसिंहादिमादहन् ॥२८॥

ज्यायसाञ्चमकरास्त एव जीकेषु स्यद्वन्नीति श्रुतेः ॥ स्वदर्पनिर्दयं यथातथा समंथुः ॥२७॥ कद्रुमधि
त्यकामक्ये द्रुवोऽवस्तास्तेषां घर्षः संघर्षणं तस्माज्जातः ॥ पलाशी द्रुद्रुमागमा इत्यमरः ॥२८॥ २७

२९॥३०॥ निंगाला: त्वांताम्रयोंगाराश्ववत्रु: ॥३१॥३२॥ संकर्षणास्वरूपमग्ने वक्ष्यते ॥३३॥ हृजमेवहालः स
इवच्चाहन्तुच्छिखतिजवरमिति हालाहलम् ॥ हालाहलमिति वापाठः ॥३४॥ कालस्यमृत्योः कूरोराशिरिवे

ना ततोऽनाजलचराविनिष्पिष्टामहाद्रिणा विलयं समुपाजग्मुः शातशः क्षीरवारिधौ ॥२९॥ मांव
र्त्तकमहामेघसंघगर्जितवन्महान् ॥ आसीन्मथननादश्च यतिनिर्निर्वर्द्धितः ॥३०॥ अस्ता ध
कर्षणाच्छिन्नांग वासुकेर्मुखफूत्कृतेः ॥ ततोऽजसोऽतिखिन्नाश्च दैत्या निंगालवत्रनुः ॥३१॥ अवि
पत्त्यविषाग्निं च वर्षतिवक्त्रधामुकः ॥ लंबंतेस्माद्विराजस्यमहत्स्त्वं वदनान्यधः ॥३२॥ दधार
सहस्रानानि नगवन्धैरितो विन्नुः ॥ संकर्षणोमहातेजाः सहमानोविषानलम् ॥३३॥ सहस्र
मेकं वर्षाणां मथ्यमानात्पयोनिधेः ॥ हालाहलं विषमभूत्कृत्स्नं दहद्दिशोदिशः ॥३४॥ यदा कुः काल
कूटाख्यं सर्वलोकातिदाहकम् तेन दंदह्यमानां गास्ते तु चक्रुः पलायनम् ॥३५॥
तिकालकूटः कालमपिक्रू

वा॰ मु॰ टी॰ इयतीति वा कृष्णपरिशाद्दे चुरादिः कर्मण्यल् सञ्ज्ञाख्याम्येतितत् ३५ ३६ भगवान्विष्णुः अग्रजः सर्गा अ॰ ११

३८

ततोब्रह्मा प्रजेशाश्च देवाः सर्वेप्युमापतिम् प्रार्थयंस्तस्य पानार्थं स्तुवंतः स्तुतिभिर्मुने ३६
भगवानस्तेस्मादसुराणामग्रजोभवान् भवतीस्यग्रजंवाईश्वराणेदं विषंशिव ३७ दे
वानांसनयंदृष्ट्वा करुणाञ्चात्ययाहरेः आकर्षयोगकल्पया विषंपाणितलेखिलम्
३८ पपौतत्कंठमध्येच स्थितोपमामासलक्षणाम् नीलकंठइतिख्यातः शंकराख्यश्चसोभवत्
३९ पास्यतस्तस्य पाणेर्येपतितास्तुविविंदवः तान्नागाश्च वृश्चिकाद्याश्चजगृहुः काश्चनोष
धीः ४०

रंतेदेवेभ्यः प्रागेवोत्पन्नः अग्रजं समुद्रात्प्रथममुत्पन्नम् अग्रजस्यादिमनागस्नहणमेवयुक्तमित्यर्थः
३७ सःशिवः ३८ शंसुखंकरोतीतिशंकरः ३९ पास्यतोविषंपिबंतः ईषधीरोषधयः ४० ॰॰ ३८

॥इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्लभाख्यायामेकादशोऽध्यायः॥ ११॥॥१॥२॥३॥ प्रद्युम्नोवस्य

॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये अमृतमंथने विषोत्पत्तिर्नामैकादशोऽध्यायः॥
१॥स्कंद उवाच॥ ततोकृष्णःकाश्यपदेयामंथस्थानमुपेत्यते॥ पुनर्वर्षसहस्रंच मंथंनिन्यपयोनिधि
म्॥१॥ मथ्यमानात्तथासिंधोः सर्वैस्तैरपिकिंचन॥ नाभीद्वश्चिक्लितास्त्रासन्संस्थितारःश्चसन्सुखाः
॥२॥ वासुकिश्च महासर्पः प्राणैर्वैक्लव्यमासवान्॥ मंथकालेमंदरोपिनैकचासीत्स्थिरस्थितिः॥३
सर्वान्दृष्ट्वानिरुत्साहान्प्रद्युम्नोविस्मितस्तथा॥ देवासुरादिराजेषु प्रविश्यबलमादधौ॥४॥ अ
निरुद्धोपितत्रैवतमाक्रम्यनगाधिपम्॥ सहस्रबाहुर्निस्तस्थौ महाबलश्चापरः॥५॥ ततो
ममंथुस्तरसा संप्राप्तपरमौजसः॥ सविस्मयामहाब्धिंते सुरासुरगणामुदा॥६॥७॥

मा र्णोभगवद्व्यूहः॥ देवाश्चासुराश्चादिराजो वासुकिश्चनेषु॥४॥ अनिरुद्धस्वरूपंवक्ष्यते॥५॥६॥ क्षीरस्य

बा॰मु॰टी॰ ७ ८ कलानिधिश्चंद्रः ९ कामान्स्वस्वाभिरूपकमनोरथान्दोग्धि पूरयतीति कामधुक् हविर्धीयतेस्यामिति अ॰१२

३९ नारायणानुभावेनाकुर्देवादयः श्रमम् मथ्नन्ते मंथनं तत्र समभाकर्षणोत्तरा ७ मथ्यमा
ने महांभोधौ कम्बुः परितस्तदा महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ८ तथा नन्तादंबु
निधेराविरासीत्कलानिधिः कांत्यौषधीनामध्यक्षः सर्वासां यन्न दीयते ९ ततो गवामधि
दात्री सर्वासामपि कामधुक् हविर्धान्यभवद्धेनुः शीतांशुसदृशद्युतिः १० अश्वः श्वेतो
ह्याविरासीद्धयानामधिदैवतं ऐरावतश्च नागेंद्रश्चतुर्दंतः शशिप्रभः ११ पारिजातो दि
व्यतरुस्तरुराजस्ततोभवत् मणिरत्नं कौस्तुभाख्यं पद्मरागमभूत्ततः १२ ततो भव
न्नप्सरसो रूपलावण्यसंभ्रमाः सुरा देवी ततो जज्ञे सर्वमादकदेवता १३ हविर्धानी घृतादि
हविर्द्रव्योत्पत्तिहेतुः १० अश्वस्तत्रैः श्रवश्चाख्यः ११ पद्मरागं कोकनदछवि १२ १३ क्षीरस्थः ३९

॥१४॥१५॥वारुणीं सुरादेवीम्॥१६॥१७॥१८॥ अंतिमस्या अंतिके गंतुं गंतुमपि॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥

आसीदथ धनुः शार्ङ्गं सर्वशस्त्राधिदैवतम्॥ वाद्याधिदैवतं शंखः पांचजन्यस्ततोभवत्॥१४॥ तत्र
चंद्रः पारिजातस्तथैवाप्सरसां गणाः॥ आदित्यपथमाश्रित्य तस्थुरेते तु तत्क्षणम्॥१५॥ वारुणीम
श्वराजं च दैत्या जगृहुर्द्रुतम्॥ ऐरावतं देवराजो जग्राहानुमतात् हरेः॥१६॥ कौस्तुभं स्वध
नुः शंखो विष्णुमेव प्रपेदिरे॥ हविर्धानीं तु ते सर्वे तापसेभ्योददुस्तदा॥१७॥ मथ्यमानात्पुनः
सिंधोः साक्षाच्छ्रीरनवद्यपम्॥ आनंदयंती स्वदृशा त्रिलोकीं हृतवर्चसम्॥१८॥ तां गृहीतुं
तु सर्वेपि सुरासुरनरादयः॥ ऐच्छंस्तस्याः प्रतापात्तु शौ केत्यैतुं न कश्चन॥१९॥ ततस्तां प
यहस्तसांवस्त्रीं विहितैव वासवः॥ आनंदपरमं प्राप्य स्वस्याद्यापि च तत्क्षितः॥२०॥ तावत्तत्रां
बुधिः साक्षाद्दैत्यतां हेमत्रासने॥ कन्यामामेयमित्युक्त्वा गृहीत्वां कन्याविशत्॥२१॥

वासुदे० रत्नकांचीदृढाबद्धकक्षपीतांबरद्युतिर्यस्य ॥ अथ यतः इति दक्षिणदोर्मूले वासुकेर्मुखभागं वामदोर्मूले पुच्छभागं चाग्रहीत् अ० १२

४०

पुनरब्धेर्मथ्यमानादधिकं बलिभिः शनैः ॥ सुधार्थिभिर्दैत्यैर्विप्रैरपि नैवाभवत्सुधा ॥ २२ ॥ तदा
शिथिलयत्नास्ते निराशाश्च मतोद्भवे ॥ प्रम्लानवक्त्राः खिन्नाश्च बभूवुः काश्यपासुने ॥ २३ ॥
दृष्ट्वा नष्टाविधांस्तांश्च भगवान्करुणानिधिः ॥ उद्युक्तोऽन्तःस्वयं ब्रह्मन्मंथनाय हसन्निव ॥ २४ ॥
रत्नकांचीदृढाबद्धकक्षपीतांबरद्युतिः ॥ हस्ताभ्यामहिमध्ये दोर्भ्यामुत्पन्नतो ग्रहीत् ॥ २५ ॥
धृताहिवदना दैत्यास्तस्थुरेकतरा वने ॥ एकतो धृतनन्तपुच्छा देवास्तस्थुस्तदाखिलाः ॥ २६ ॥
तन्मध्यगश्च भगवान्ममंथाब्धिं सलीलया ॥ ददानो नयनानंदं चंद्रकरविभूषणः ॥ २७ ॥
ब्रह्मा महर्षिप्रवरैरंतरिक्षस्थितस्तदा ॥ अवाकिरत्तं कुसुमैः कुर्वञ्जयजयध्वनिम् ॥ २८ ॥

त् ॥ २५ ॥ धृताहिवदनाः अत्र वदनशब्देन वासुकेः पूर्वकायो विवक्षितः ॥ मुखस्य भगवताग्रहीतत्वात् एवं पुच्छशब्देनाप्यपरः ४०
कायो ज्ञेयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८

॥ २९ ॥ ३० ॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वेलवल्लभाख्यायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ अन्वेक्षंततत्रे

मथ्यमानात्ततः सिंधोर्जज्ञे धन्वंतरिः पुमान् ॥ विष्णोरंशेन गौरांगः सुधाकुंभं करे दधत् ॥ २९ ॥ सु
नाशीनां हि सर्वेषां रसानां सारमुत्तमम् ॥ अमृतं तं गृहीत्वासौ श्रियोऽन्तिकमुपाययौ ॥ ३० ॥ इति
श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये अमृतमंथने चतुर्दशरत्नोत्पत्तिर्नाम द्वादशोऽध्या
यः ॥ १२ ॥ स्कंद उवाच ॥ उत्प्रेक्षंतो जायमानं मंथिनारोषतेऽखिलाः आद्यां तं ददृशुर्दिव्यं धन्वंतिध
न्वंतरिं श्रियः १ सुधास्वर्णहेमकुंभं रत्नाचाप्यकरे धृतम् अप्सराः सहसा ब्रह्मन्नुत्पन्नाज
गरूश्च नम् २ तत्रापि बलिनो ये ते ग्रहीतावाऽद्भुतास्ततः तान्द्रुष्ट्वा जान्यपेयं तनीतिवाकेरनु
त्रुताः ३ अहो नैव समधर्मे विः कार्यो धर्मपरायणैः समस्मेभ्यो देवेभ्यो दत्वा पेयं न चान्यथा ४

समाणाः श्वंतिममीपे १ २ अपेयं तं नृपेयः ३ वा सुरापाभिरित्यार्षम् ४ ५ श्रीकृष्णाय नमः

वा॰पु॰टी ५ विवदमानाइतिनामनीपमंनाथेतिविमनात्मनेपदम् ६ ७ सर्वस्वहरणमेवाकृदैत्यैरिति अ॰१२

६१ अनादृत्येतितत्पात्रं यमुद्दरीत्वरान्विताः तत्रापितेषामन्योन्यंकराकृष्टिर्महत्यभूत् ५ अ
हंपूर्वमहंपूर्वंनत्वंनत्वंपिबाम्यहम् इत्थंविवदमानास्तेनाप्नुस्तत्पाशनक्षणम् ६ अथ
देवाम्लानवक्त्राःदृष्ट्वादैत्यैर्हृतांसुधाम् अशक्तास्तत्प्रतीकारेशरणंप्राप्नुरच्युतम् ७ पा
हिपाहिजगन्नाथनष्टंसर्वस्वमेवनः दैत्यैर्हृतासुधासर्वाकागतिर्नोत्रविद्यते ८ सु
पे॰ते धापानादृतेनैवंतुसमर्थानलंक्षमाः पीतेमृतेतुतेरक्ष्याः किंकरिष्यामहेवयम् ॥९॥ श्रीभग
वानुवाचनिशम्यदैन्यंदेवानांभगवान्भक्तकार्यकृत् मामैष्टेतिसुरानुक्त्वासुधामादित्सुदासुरा
त् १० स्त्रीरूपमद्भुतंधृत्वासर्वलोकविमोहनम् दैत्यांतिकमुपागम्यचक्रेकंकणस्वनम् ११

८ अलमतिशयेनक्षमाःसमर्थाः ९ आसुरादसुरसमूहात् आदित्सुःदातुमैच्छत् १० ११ ६१

१२ १३ १४ वीयुष्माभिः ब्रुवन्नित्यकुलावष्टंभंदमः १५ १६ १७ १८ देवानामंतिकेस्थितेर्हेतोःम

तेतुतद्रूपमालोक्यमोहिताःकामविह्वलाः त्यक्त्वापरस्परोन्मर्दंतामुपेत्याब्रुवन्वचः १२ सु
धाकुंभमिमंनःत्वंगृहीत्वात्वंविभजस्वनः सर्वान्पाययपक्ष्मश्रोणिवयंकश्यपसूनवः १३ इत्यु
क्तातंदैत्यस्थैतैःनिर्भर्त्स्याश्रपिस्त्रियै मायाहंममविश्रंभोनकार्यःस्वैरिणीह्यहम् १४
अकार्यंवःकृतंत्यैतद्विभजिष्येनिजेछया इत्युक्त्वाप्यतितेमूढायथेष्टंकुर्वितिब्रुवन् १५ कृताः
ततस्तदाज्ञयासर्वेदेवादैत्याश्चतासुकृतिः निविष्टाःपंक्तिशस्तत्रस्वस्वमंडलमाश्रिताः
१६ पंक्तिद्वयंपोष्यतेषैमोहिनीमातुदूरतः संमुखंदेवपंक्तीनोदैमामनउपाविशत् १७ सां
तिकेचामृतघटंनिधायस्वेगणलीलया इतस्ततोवीक्षमाणानस्थोनिःस्पृहवल्क्षणम् १८
विप्रचित्तिमुखास्ताहृद्येवैदानवस्तथपाः संदिग्धचित्तामोहिन्यामासन्देवांतिकस्थितेः १९

वाल्करी दिग्धं देवपक्षीयाकाम्येषां यो विदग्ध्वा नं चयिष्यतीति संदेहयुक्तं चित्तं येषां ते १९ पिपासवोऽमृ श्र

४२ शनैरुपेत्य तद्दृष्टिं वंचयित्वा सुधाधरम् जह्रुः पुनर्ईशात्मानो रहो गत्वा पिपासवः २० नर

नारायणौ तत्र मुनिभिः सहचागतौ आस्तां तौ ददृशाते तान्दानवान्हृतामृतम् २१ नारायणो वाल्म

नेषितो यनरस्तान्सहसाऽरुणत् बलादाच्छिद्य तत्कुंभं मोहिन्यै मददौ द्रुतम् २२ ततो

स्त्रा नरं हंतुकामा आत्तशस्त्रास्तदानवाः आपतन्पंक्तिविक्षेपोद्यत्कराणामनन्तरान् २३

तदा नरोऽपि भगवान्देवदैत्यनरैरपि अजेयो निर्भयोऽप्येकः सार्कं तैर्युयुधे बली २४ त

तस्मिन्नंतरे देवान्पंक्तिस्थान्मोहिनीवपुः अपाययत्सुधां विष्णुः सर्वेषां लघुचंक्रमः २५

तत्रापि दानवो राहुः सूर्याचंद्रमसांतरे प्रविश्य देवतापंक्तावुपाविशदलक्षितः २६

तं पातुमिच्छवः २० २१ २२ २३ २४ लघुचंक्रमः शीघ्रगतिः २५ श्रीकृष्णाय नमः ४२

उभौ पुष्पवंतौ सहोपविष्टौ सूर्याचंद्रमसौ एकयोक्त्या पुष्पवंतौ दिवाकरनिशाकरौ इत्यमरः तं रा

हुम् दृशा कटाक्षेण अमृतस्रवतां सूचयामासतुः २७ स्वस्यास्मरणमात्रेण आगतेनोपस्थितेन चक्रे

तत्रागताया मोहिन्याः पिबंतं तं सुखेन सुधाम् दृशाऽमृतं च तं तस्यै पुष्पवंतावसूचताम्

२७ स्मृत्यागतेन चक्रेण तद्वैष्णवमाशु तम् शिरश्छिच्छेदातिसहसा आप्यायो योषिद्वपुः स तु

२८ तच्छैलशृंगप्रतिमंस्य सद्योकान्तदर्शनम् सहदेवस्थापयामास लोकानां त्राणनये हरिः

२९ दैत्यान्सुधां पाययित्वा जगद्रूपोऽरुचीन तु मम् भगवानथ देवास्तु युयुधुः सह दानवैः ३०

ना उदन्वतस्तटे युद्धं देवानामसुरैः सह कथापोतिबलिना मायी दिक्षु सहायिनाम् ३१

तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे नरेणोंद्वादित्रिस्थले निहन्यमाना असुराः पलाय्य विविशू रसाम् ३२

दि णक दर्शनेन समासन्नममृतगंडूषमयम् अपराहीः अतिमहत्स्थूलतरं शिरश्छिच्छेद २८ सहदत्वेस

वा॰मु॰टी ४३ र्यादिवक्तृत्वाधिकारित्वे॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥इति श्रीवाल्कदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्लभाख्यायां त्रयोद
सूर्यश्चास्तंगतस्तावत्सर्वैर्देवगणैस्ततः॥ श्रियोंतिकमुपाजग्मुस्तद्दर्शनमहोत्सवाः॥३३॥
॥ ॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवाल्कदेवमाहात्म्ये देवतामृतपानवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्या
यः॥ १३॥स्कंद उवाच॥ ॥ब्रह्माद्यजेश्वराः शंभुर्मनवश्च महर्षयः॥ आदित्यवसुरुद्राश्च पि
तृगंधर्वचारणाः॥१॥साध्याश्च मरुतश्चैव विश्वेदेवा दिगीश्वराः॥ दस्रौ वह्निश्च चंद्रमाश्च स्व
यं धर्मः प्रजापतिः॥२॥ सुपर्णाः किन्नराश्चैव ये चान्ये गणदेवताः॥ शेषाद्या वैष्णवा नागा दे
१ वपत्न्यश्च सर्वशः॥३॥ शोऽध्यायः॥१३॥ अध्यायेऽनेन लक्ष्मीविवाहोत्सवमाह ब्रह्मेति १ दस्रावश्विनीकुमारौ २ सु
पर्णा गरुडारुणसंपातिप्रमुखाः अन्ये आजानाख्यादयो गणदेवताः वैष्णवा विष्णुभक्ताः देवपत्न्यः निम्नाद्याः ३ ४३

गौरी वरुणपत्नी शिवा वायुपत्नी संज्ञा सूर्यपत्नी ऋद्धिः कुबेरपत्नी स्वाहा वह्निपत्नी रोहिणी चंद्रपत्नी
सावित्री पार्वती चैव पृथिवी च सरस्वती शची गौरी शिवा संज्ञा ऋद्धिः स्वाहा च रोहिणी धूमोर्णा
वादितिर्धर्मपत्न्यो मूर्त्तिदयादयः ४ अरुंधती शांडिली च लोपामुद्रा तथैव च अनसूयाद
यः साध्व्यः ऋषिपत्न्यश्च सर्वशः ५ गंगा सरस्वती रेवा यमुना तपती तथा चंद्रभागा विपा
शा च शतद्रुर्देविका तथा ६ गोदावरी च सरयुः कावेरी कौशिकी तथा कृष्णा वेणी तीमर
यीता ताम्रपर्णी महानदी ७ कृतमाला वितस्ता च निर्विंध्या सरमा तथा चर्मण्वती पयो
ष्णी च विश्वाद्या नद्य आययुः ८ रंभा घृताची विश्वाची मेनका च तिलोत्तमा उर्वशी प्रमुखा
स्तत्र सर्वाप्सरस आययुः ९ वैकुंठवासिनः सर्वे तथा गोलोकवासिनः पार्षदप्रवरा विष्णो
स्तत्राजग्मुः प्रहर्षिताः १० धूमोर्णा यमपत्नी अदितिः कश्यपपत्नी ४ ५ ६ ७ ८ सर्वाप्सरसः संधिरार्षः

वा.रू.टी ९ १० ११ १२ तथा देवेंद्रः त्वष्टा विश्वकर्मणा प्रयोज्यकर्त्रा १३ मंडपं वर्णयति रत्नस्तंभैरिति त्रिभिः १४ रू.१७

४४ अणिमाद्याः सिद्धयोऽष्टौ शंखपद्मादयो नव । निधयो मूर्तिमंतश्च समाजग्मुः श्रियोंतिके ११
पूर्णशारदचंद्रोपि न ह्यानीद्गीतये प्रियः । नैश्रांतमो हरन्सर्वं बभ्रुर्निर्मला दिशः १२ त
तोऽभिषेकुमारेनेनस्याब्दाज्ञया रया मंडपं रचयामास महद्रत्नाढ्यातिशोभनम् १३ रत्नस्तं
भसहस्राणामायतानि च पंक्तिभिः । चित्रैरनेकैरुल्लोचैः शोभितं कदलीद्रुमैः १४ सुगंधि
पुष्पनम्राभिर्दिव्यकल्पद्रुमालिभिः । युष्टं नानाविधैर्दर्शनीयं मनोहरम् १५ कोटिशोर रंगे
त्नदीपानां पंक्तिभिः स्फुरदोचिषाम् । भ्राजमानं तोरणैश्च मुक्ताहारैर्ध्वजैरपि १६ रत्नसिं
हासनेनैत्र गीतवाद्यपुरस्सरम् । रघावेत्यभिषेचयं चक्रुः रामिषेकं महर्षयः १७ ऐरावतः पुंडरी
कोवामनः कुमुदोंजनः । पुष्पदंतः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः १८

१५ १६ तत्र मंडपे १७ १८ ४४

बृंहितानि गजानामिशब्दान् वारिभिरभ्यषिंचत् अभ्यषिंचन् १९ मूर्त्ता मूर्तिमंतः २० २२ गीतानिगा

कुर्वंतो बृंहितान्येते हेमकुंभोद्धृतैः शुभैः । चतुःसिंधुसमानीतैरभ्यषिंचंत वारिभिः १९ मूर्ति
मत्यो महानद्यस्तत्राजह्रुर्जलानि च । मंत्रानुच्चारयंति स्म मूर्ता वेदाः सहर्षिभिः २० जगुःसु
कंगगंधर्वाः किन्नरास्तुम्बुरुप्रमुखाः परीगणाः । वाद्यानि वादयामासुरन्ये देवगणास्तदा २१ महानंदस्त
दानंदत्त्रिलोकांम्नर्वदेहिनाम् । श्रीसूक्तादि द्विजाः पेठुर्जगुर्गीतानि च स्त्रियः २२ कांस्य
तालमृदंगांश्च पणवानकगोमुखान् । वादयामासुरंभोदा दिवि दुंदुभयोऽनदन् २३ आसी
त्कुंकुमवृष्टिश्च साकं जयरवैस्तदा । आसंस्तान्परिचर्यायां धर्मपत्न्यश्च सिद्धयः २४ कस्ता
नायेतनस्तस्यै कौशेये पीतवाससी । ददावनर्घ्यं जलधी रत्नभूषाश्च नम्रशिराः २५ तुकूला

निपद्यानि २२ कांस्यादयःपद्मात्मभेदाः २३ धर्मपत्न्यः मूर्त्यादयः सिद्धयोऽणिमाद्याश्च २४ २५ श्री

बाकरी मङ्गलत्वविना मुद्रिका ऊर्मिका च २६ २७ २८ ललाटिकां ललाटभूषणं लजंतिकामिति पाठे लंबमाने अ॰२४
६५ कंठभूषणम् तांबूलपात्रिकां तांबूलपूगाद्याधारपात्रम् २९ वैजयंतीं पंचवर्णकुसुममालाम् यथा

उपवेशो वितंतस्यां इंद्र आसनमादरात् विश्वकर्मा कंकणानि ददौ मङ्गलमुद्रिकाः २६ सु^
धाकरस्तु तद्धाना नासाभूषणमुत्तमम् ददौ तस्यै केशानां मङ्गलनिर्विता तया २७
पद्मजन्मा ददौ पद्मं मुक्ताहारं सरस्वती नागाश्चशेषप्रमुखास्तस्यै रत्नेंद्रकुंडले २८ अं
द्वा जनं कुंकुमं चाष्टु गर्गसौभाग्यलक्षणम् ललाटिकां च सावित्री शची तांबूलपात्रिकाम्
२९ वसंतः कौसुमान्हारान्कंचसूत्रं च शंकरः वैजयंतीं स्रजं पाशी कुबेरो रत्नदर्पणम् ३०

भूमेर्नीलमपां मुक्तामाणिक्यं तेजसस्तथा वायोर्नवनिवैडूर्यं वज्रमाकाशसंभवम् पंचतत्वमयी^
मालावैजयंती प्रकीर्तिता इत्युक्तलक्षणाम् ३० श्रीहरिकृष्णायनमः श्रीरस्तुः॥ :- ६५

३१ ३२ ३३ ३४ अत्रागताय इत्यत्राक्षराधिक्यमार्षम् ३५ ३६ एतद्भगवते कन्यादानं ३७ अहिंसादानुमें छन्

अनर्घ्यां किंतु कीवक्रियमीदाग्रजनं प्रभुन्म् ददस्व तस्यै चापरे पितृपास्त्वत्समयोचिताः ३१
ततः स्वलंकृतां कन्यां कस्मै दास्यामि मामिति सिंधुः पप्रच्छ ब्रह्माणं तदोवाच स सर्ववित् ३२
कन्यात्वेयमं तो धेमाता मम शिवस्य च देवानामपि सर्वेषां लोकानामपि निश्चितम्
३३ नारायणं वासुदेवं परं ब्रह्माखिलेश्वरम् पुरुषोत्तममेवैकं विनाऽस्या न परः पतिः ३४
अतः साक्षाद्भगवते त्रैलोक्यैकसुहृदे तवे अत्रागताय उपविष्टाय देह्यस्मै विधिना बुधे ३५
कुरु श्रजन्मसाफल्यं पावयित्वा निजं कुलम् समुद्धरन्वंशं तो धे त्वं इमां परमात्मने ३६ एक
त्वं मतनी कृतैः सप्तद्वीपविजागतः विष्णुतो यविधायेन महतीं कीर्तिमाप्स्यसि ३७ इत्यु
क्तो ब्रह्मणा हृष्टः समुद्रः पुलकांचितः मन्यमानो निजं धन्यमदिशद्दिशिवेसुनाम् ३८ श्री

वाकटी ३८ विधिनाब्रह्मणामहृत्नगवत्रममीवंगवैतिशेष: ३९ ४० जन्यानांजनीवधूंवहंतीतिजन्यास्तेषांव श्रृ.२४
४६ रपक्षीयाणांधर्मादीनाम् संज्ञायांजन्याइतियदंतोनिपातः जन्याःस्निग्धावरस्ययइत्यमरः ४१

ततःसहैवविधिनामसंप्राप्यंतमीश्वरम् वाग्दानादिविधायैवचक्रेवैवाहिकंविधिम् ३९
धन्वंतरिश्चंद्रमाश्चवासवाद्याश्चदेवताः आसन्नमुद्भवस्यपक्षेतत्रवैवाहिकोत्सवे ४०
वस्त्रानरणयानादिदानेनोन्ननकर्मणि तन्मानेनेचजन्यानांमुख्याश्चासंस्तएवहि
४१ लक्ष्म्याश्चमांगल्यविधौमुख्यास्तत्रतुयोषितः आसन्गंगादयोनद्यःशच्याद्याश्च
सुरांगनाः ४२ मेनाद्यानगपत्न्यश्चसिद्धयश्चाणिमादयः चंद्रपत्नीतथाकीर्तिःसर्वाश्चा
स्परसोमुने ४३ नारायणस्याऽथविनोद्वीलांवैवाहिकींविधिः शोभयन्नितरौचक्रेमूर्तिर्धर्मो
विचार्यच ४४ ४१ ४२ ४३ विचार्येति वक्ष्यमाणविचारंकृत्वा ४४ श्रीहरियेनमः ४६

विचारमेवाहधर्मइतिद्वाभ्याम् ४५ ४६ कार्येष्ठुविवाहसंबंधिषु ४७ प्रजेशादक्षादयः ४८ वेदस्तुःसावि

धर्मोऽसौजगदाधारःपूज्यश्चाखिलदेहिनाम् पिताऽस्यनवितुंयोग्योहस्मिंश्चप्रीतिमानश्चा
म् ४५ इयंचमूर्तिःप्रख्यातासर्वसद्गुणजन्मभूः दाक्षायणीधर्मपत्नीमातानवितुमर्हति ४६
ततोधर्मस्यापिपक्षेमुख्याःकार्येष्विमेत्नवन् नंदीश्वरगणेशाभ्यांसहितःशंकरोमुने ४७ म
हर्षयोमरीचाद्याःप्रजेशानारदोमुनिः वैनतेयश्चनंदाद्याःश्रीदामाद्याश्चपार्षदाः ४८
दुर्गाचवेदसर्वाणीश्रीमुख्याबभूविरे ऋषिपत्न्योनसूयाद्याधर्मपत्न्यश्चसर्वशः ४९ म
हवेदादिस्त्रिर्द्रस्तात्वासीदुन्नयपक्षयोः ब्राह्मणोवैदिकाधेचविवाहविधिकोविदाः ५० त्र
याभिःसर्वसंनाराश्रियणवप्रसादनः सद्यःसंपादयामासजनयन्देवविस्मयम् ५१

त्री ४९ ५० ५१ श्रीमहनानंदस्वामिगुरुगदपद्मोत्नमायनमः॥ ४९

वा०टी० रुद्रिस्त्वमनसियद्यद्वस्तुसंकल्पयामास तत्तत्क्षणएवस्वांतिकमुपाहृतमानीतंमैक्षदैक्षत परस्मैपदमार्षं अ०२४

६७

यद्यत्संकल्पयामासरुद्रितत्तदुपाहृतम् सद्यःस्वांतिकएवैक्षत्ततोभूदतिहर्षितः
५२ मध्येतुमंडपस्यासावग्निस्थापनवेदिकाम् कारयामासविधिवद्ब्राह्मणैर्वेदवे त्व
च दिभिः ५३ अलंकारतांवेदिंगंधपुष्पाक्षतादिभिः नानाविधैःशुभैरंगैःसांकु
रैःकरकैस्तथा ५४ ततोमहामंगलवाद्यघोषैःसमंत्रकंसंस्थापितोमुनींद्रैः अन
र्घ्यवासांसिवरत्नभूषादधारविष्णुर्मुकुटंचदिव्यम् ५५ वादित्रनिःस्वाननिनादिता
ग्रेनृत्यत्प्रकरस्त्रीकलगीतशोभनम् तंमंडपंसोथसुरैःस्तवद्भिःसहैमेनिषसा देत्स
दपीठे ५६

म् ५३ करकैर्मृन्मयैर्मंगलवेदिकोणस्थापितैःकलशैः ५४ ५५ ५६ श्रीराम ६७

ज्येष्ठपत्न्येतिवापाठः गंगायाकर्त्र्या भृंगारेणेति विनत्युदकमितिभृंगारः कनकालुका भृंगारस्तुंगा
रावितिसाधुःतेनसिक्तमुत्तमंपवित्रं यदघारितस्यधारया ५७ अंबुधिनाप्रयोज्यकर्त्राजुहावचेवाहि

प्रक्षालयामासतदंघ्रिपंकजं स्वप्रेष्ठपत्न्याजलधिःसगंगया भृंगारसिक्तोत्तमवारिधारयात
दंबुशीर्षाचिदधारसान्वयः ५७ ततःपरंमंगलमुच्चकैःश्रियंप्रादापयच्चांबुधिनाच्युताय
प्रज्वाल्यवह्निंविधिनाविधातामाकंदहद्भिर्मुनिभिर्जुहाव ५८ प्रदायतस्मैतनयामनो
ज्ञांतत्पादपद्मेकनिबद्धदृष्टिम् वासांसिरत्नानिरणानिवादाद्भूयांसिभूम्नोप्ससमंडहि
त्रा ५९ कृतस्यतस्याथकृतात्मनस्यप्रदक्षिणंवापिमहाग्निमेव चकारवेतांसिनिजे
क्षकाणोस्त्रीणांचवृंसांचहरन्हरिःसः ६० कंहोममकरोत् ५८ इदिभ्राजस्या समंम
होपविश्यमूर्ध्नेविघ्नवे ५९ हरिरित्यन्वर्थनामतांसूचयति ६० श्रीकृष्णायनमः ::

वा.क.टी ६१ ६२ तदिति तयोर्दंपत्योः प्रेक्षणीकौतुकं येषां तानि तथेत्यस्योत्तरश्लोकस्थ यथाशब्देन संबंधः ६३ अ.१४
४८ ६४ वरेति वराः श्रेष्ठास्त्रक्षतान्यादयो येषां स्पष्टपुष्पहारादेस्तत् यद्वा वरं कुंकुमं तेन युक्तान्यक्षतानि इति

तकासनेनौसहसन्निविष्टौ ब्रह्मांडमातापितरौ मनोज्ञौ संपूजयामासकरन्ध्यर्घवस्त्रविभूष
णैर्देवगणाः सयोषाः ६१ तदाचगीतानि सुमंगलानि स्त्रियश्च विप्रोर्गुणवर्णनानि दुर्गा
दयश्चाप्सरसो मनोज्ञा देव्यो जगुः सस्मितचारुवक्त्राः ६२ द्विधा विनद्धानि करांगनानां
वृंदान्युपाविश्य च सन्मुखानि तदंपतीप्रेक्षणकौतुकानि तथा जगुः प्रेमभरेण तानि
६३ यथा तदा करणैः सुरासुराः समस्ता महर्षयश्चाखिलयोषितोपि स्वांतस्तमेक्षंत सदृ
श्चियेशं स्फुरंतमासन्नतु वित्रवञ्च ६४ प्रणम्य तत्कावरराक्षतादि समर्प्यतान्यां विभुवासुदेव
श्चसस्नयकृत्यकुरुर्जिनानिर्वाग्निष्चतोपांजयोविनीताः ६५ स्मीरजंचक्किशिशिसंचाद्धीकंपीतनंतवराभि ४८
तिवावस्थनिः वरायदेयमक्षतादीनिवा तौरंपंतीकर्मद्भुतो ६५ :९

इति श्री वासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णवदलनाख्यायां चतुर्दशोध्यायः ॥१४॥ यथा तत्क्रियया शक्रिय
या बुध्दियया शायम् ॥ स्मरंति श्रीयुतं प्रीता विरिंचिर्विष्णुमुखादिभिः ॥ मुक्तिरिति त्रीन्वा रातिन्यपर्थः ॥ भगवान्न

**॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये लक्ष्मीनारायणविवाहोत्सवनिरूपणनामा
चतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥** विवाहाद्विवेदान्मुकुरूपगतो नित्यं यमिमं रमा रामे तत्कि
स्त्वयि द्दतराय हर्षकृत्तनाम् भवेत्तर्हि वैषां क्षयविरहिता नोगनिकरास्तथा स्युर्लोका वै
परमपुरुषात्यंतिकगतिः १ अजानंतस्त्विस्थंतत्तरजस्तमस्कानपिहरेत्तजंत्यस्मान्दे
वान्वकुविधतपोर्चामरतिभिः लगम्बोक्तामद्भुतः क्षयरहितमोरव्यं नकुहचिद्यतनेतं नस्त्वांवै
निजरुदिदधे केशवमहम् २ द्धकाक्रोर्मतत्रिरम्वाक्ष्यमनीर्षयतिस्त्रुकोक्कैः रमायालक्ष्मात्त्यारामेरमतो
नानंदसायके यद्दारमेवरामामास्याम्तीतिरामः रमयतिभक्तजनानितिवारामोवासुदेवः रमयामहि

वा·स्क·टी मोरामत्तस्मिंस्त्वयि हे परमपुरुष स्वात्यंतिकगतिरैकांतिकी मुक्तिः॥१॥ स्वतो रजस्तमश्चर्येषु तान् रजोगुणत अ·१५
५९ मोगुणमलिनांतःकरणानित्यर्थः॥ रजश्चाहो चार्दनः पुल्लिंगश्च॥ रजो यं रजस्यामाईल्ल्ली पुष्पगुणधूलिषु
त्यजयपालनः॥ बहुविधास्त्रिस्तपोद्वाम्सरणिस्त्रिस्तपो भजनमार्गैः॥ केशवमिति कश्च ब्रह्मा अश्च विष्णुरी
शश्च शिवस्तान्वाति स्ववशं गमयतीति केशवः परमेश्वरस्तम्॥२॥ अनेकैः प्रकारैर्यज्ञनारायणादिनाम

॥शंकर उवाच॥ त्रयी सांख्य वेदांत योगाः पुराणं तथा पंचरात्रं प्रबोधः धर्मशास्त्रम्॥ नवैवातिमात्र
त्वामेकस्य नित्यं प्रकारैरनेकैर्हि गायंति नम्रात्॥१॥ त्वदेवेशशास्त्राणि तैर्नानि नम्यो वयं तु स्तवदे
काश्चयाण्पारिकल्पे॥ चि:॥३॥ आदिकल्पे ब्राह्मकल्पे नम्यो महान्तान्तरवास्त्वत्तत्त्व॥ एतानि च त्र्यादी
निशास्त्राणि तथा च श्रुतिः स यथार्द्रैधाग्नेरभ्याहितस्य पृथग्धूमा विनिश्चरंत्येवं वा अरेस्य महतो भूतस्य नि
श्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदो थर्वांगिरसः इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनु ५९

व्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निःश्वसितानीत्याद्युमादिपुरुषम्॥४॥ नतवत्स्वरूपस्य पुनं
ज्ञानम्॥ अंजसा अभ्यासेन ततनोति॥५॥ हे अनंतानिधवकुनामसत्कथा ममरुद्दरीहरपकंदराम्॥६॥

रमासेव्यपादांबुजं शास्त्रयोनिं तमाद्यं नवंतं नजे वाक्रदेवम्॥७॥ धर्म उवाच॥ कथास्त्वदीयानवपा
शामोचनीकधैवनापत्र यतमदेहिनाम्॥ अनेकजन्माघचयापहारिणीनतोति नक्किंवपुनं न
वां जना॥५॥ मदैवमाकर्णपथेन हृद्दरी विज्ञाय नंतानिधमन्तुलोजना॥ ममत्वदन्याह रताच्च
वामनादयाश्चयेते प्रनदिशैवेनमः॥६॥ प्रजापतय ऊचुः॥ धन्याएते कल्पदक्षायदीयां जायामे
नामात्वितस्त्वं महर्षीः धन्यः कर्त्तामैडपस्याम्यते वैधन्येवान् यंत्रपीवंतवेश ७ धन्योलोके
न नमेपाँसुराशिः साक्षात्चतुस्संयेन दत्तास्वकन्या धन्याश्चैतेत्वां वदंतीक्षमाणा धन्येशानेष्वीपतिं त्वां नता
स्म ८
तेवदर्थम् नवपीठमासनम् ७ ८ मद्दिमएवधर्मसुविधर्माधारे नारायणादिरूपेणधर्मपुत्रेवा ९ धर्म

वा॰मु॰टी धुरीणां धर्मधुरंधरम् ॥ सर्वेभ्यो ज्ञानवैराग्यादिभ्योप्यतिप्रियो धर्मो यस्य तम् ॥ धर्मस्य संततिर्वृद्धिर्यस्मात् अ॰१५
५० धर्मात्संभूतिरुत्पत्तिर्यस्य तमिति वा ॥ मः स्फमः ॥ एतत्कृता विन्यस्मादीर्घांतात्कर्तरि लट् ॥ १० ॥ हे श्रीनंदम

॥ मनव ऊचुः ॥ धर्मः खलु महिमा परमो धर्मेभ्यो माधव सकलेभ्योपि ॥ भक्तिर्नवर्तति यतो वै धर्मं तु
विलयिष्टि निरवद्या ॥ ९ ॥ धर्मात्मानं भगवन्धर्मधुरीणं च धर्मपालारम् ॥ सर्वातिप्रियधर्मं त्वम
स्त्वां धर्मसंततिम् ॥ १० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ भक्त्याद्दीनस्त्वद्धि मुखो वहुनापी श्रीमन्न्यो प्यस्यन
सिद्धिं समुपैति तर्ह्यामितः कर्मणि कामये तु कुतो मोक्षो रमे याया दक्षयमानंदम हार्द्धं
११ भक्त्यानिरस्त्वामनएवव यं वै श्रुतायुक्ताधर्मतपोनिगमाद्यैः मायातीतं कालनियंतार
मुदारं ध्यायामः श्रीकांतपरात्परमेकम् १२ हार्द्धे श्रयस्य वस्तुनस्य कामयेस्योतिशेषमा ५०
द्वौ ११ हे श्रीकांत तृतीयचरणे ऽक्षराधिकमार्षम् १२ श्रीस्वामीनारायणायनमः ॥ ः॰

भवंतमृतेत्वां विना ॥ १३ ॥ निरन्ना निराहाराः ॥ पामरैः प्राकृतजनैः समनावं तुल्यतां प्राप्ताः ॥ त्रिवर्गः प्राकृ
तोनीचः पामरश्चष्टथग्जनः स्यमरः ॥ सपदि सांप्रतं न तव तेन वक्ता श्रापदीये वांते न यांचताः स्मोजाताःस्मः

रु ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ भगवंस्तुष्टः खिताव यं नतुड वीम स एव हेलनात् ॥ नन्वंनमृते वितुं हि नो
विधिरुद्रप्रमुखाद्य मे ऽशक्नन् ॥ १३ ॥ विगताखिजसंपत्तो निरन्नाः समनावं नु विपामरैरुपे
ताः ॥ भवतैव वयं कृतापरःस्माः सपदि श्रीहर येन मोस्तु तुभ्यम् ॥ १४ ॥ अग्निरुवाच ॥ गी
र्वाणादानवनराद्युपजीवनान्नं यन्निमितं हि भवतैव नतो वुधास्तु ॥ यज्ञेश्वनेन यजनं न
चकुर्वते ऽथो त्वछेष मन्य दिविषद्व उपानयंति ॥ १५ ॥ श्रीहरिकृष्णानमः ३

॥ १४ ॥ यत्स्मान्नीर्वाणादीनामुपजीवनरूपमन्नं व्रीह्यादि ॥ गीर्वाणादेवानन्येभ्यो दिविषद्भ्यो देवेभ्य उपा
नयंति निवेदयंति ॥ ननु स्वयं भुंजत इति ज्ञेयम् ॥ उपजीवनान्नमित्युक्तत्वात् ॥ १५ ॥ श्रीरस्तुः

वा॰सु॰टी येषां त्रिकालस्त्वन्निवेदितेनान्यदेवतायष्टारस्तेयच्छ्रिकाम्यकर्मकरतानवेयुक्तयापि तम्यकाम्यस्य श्लो॰२५
५१ कर्मणो यद्बंधनं तस्माद्विमुच्य ब्राह्मीं गतिं ब्रह्मपुरमेव यांति तदितरे त्वदनिवेदितभक्ष्यकास्त्वन्यदेव
मात्रयाजकाश्चयेते तु १६ तेन वयेणकांतिकानकाम्ये अक्षरेऽक्षरब्रह्माख्ये परमेश्ववोत्कृष्टे पदे धा॰

काम्येषु कर्मकरतास्त्वदेयाश्रिकास्तेतत्कर्मबंधनेनत्राणभुविमुच्य यांति ब्राह्मीं गतिं तदितरे
तु नवंति घोराः श्रीयज्ञपूरुषमहं प्रणमामि नित्यम् ॥ १६ ॥ मरुतऊचुः ॥ नकाणकांतिकास्ते
व ऽक्षरपरमेदेमेवयाने तु हीनं वा से श्वर्यादिनेकंत्यतिशायितसुखं नापि केवल्यमोक्षम्

स्यपि यदंघ्रवसतिर्त्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुषित्पत्निधानान् नेनत्वमेवयाहीनं चासैश्वर्यादिवास
शब्देन सालोक्यमुक्तिः ऐश्वर्यशब्देन सार्ष्टिमुक्तिः आदिशब्देन सामीप्यसारूप्यमुक्तिग्रहणम् अति
शायितं सुखं यस्मिंस्तथाभूतं कैवल्यमोक्षमेकत्वमुक्तिमपि ने छंति नतु परित्तुरीयपुरुषार्थमपि न काम ५१

यंते न हि किमिं छंति तत्राह तद्युक्तमिति नयात्वत्सेवयायुक्तं तु ॥ आत्मनः स्वस्यश्वपचकुलेजनुर्जन्मा वि उत्तमं मा
नर्थं नित्यं पगताः शरणागताः स्मो वयं ॥ १७ ॥ नविद्यते कारणं यस्य ॥ ने प्रवसांडेपुतिभ्रमंतीनित स्थस्तम्

तद्युक्तं त्वात्मनोपि श्वपचकुलजनुर्मानयं त्युत्तमं वै तं त्वामेकांतधर्माश्रयणमुपगताः श्री
महापूरुषं स्मः ॥ १७ ॥ मित्राऊचुः ॥ नैकब्रह्मांडसर्गादिकारणं त्वामकारणम् ॥ तत्स्थं तथाति रि
क्तं च नियंतारं नमामहे ॥ १८ ॥ रुद्राऊचुः ॥ मायायाः सर्वमोहिन्या मोहनं मोहवर्जितम् ॥ म
हाकालस्यापि कालं त्वां नमः पुरुषोत्तमम् ॥ १९ ॥ आदित्याऊचुः ॥ प्रकाशितायेन वयं जगंति प्र
काशयामो नवतारमेश ॥ स्वयं प्रकाशं तमुरुप्रकाशं प्रकाशमूर्त्तिं प्रणता भवंतम् ॥ २० ॥ व

तेस्यो व्यतिरिक्तं च तेषां नियंतारं च त्वां नमामहे नमामः ॥ १८ ॥ महाकालस्य प्रकृतिपुरुषतिरोधापक
स्यापि ॥ १९ ॥ जगंति लोकान् प्रणताः स्मः ॥ २० ॥ श्रीमत्सहजानंदस्वामिने नमः ॥ ५२ ॥

त्वनीयचरणोसंयोगपरत्वेनचकारस्यगौरवंनदोषोकारादिसंयोगस्यादिवचनाददोषः ॥२१॥ अमुरांशेर्न्दप
विष्मादिनिरितिशेषः ॥ नैः कृतमुरुकदनमर्दनंनवतितदानदा ॥ नद्भक्षणार्थमितिशेषः ॥ स्वयंस्वेनरू

॥साधाऊचु:॥ शास्त्रान्नृपाणांचमहोरगाणांदैत्याधिपानांचकराधिपानाम् ॥ त्वंवैमनूनांचप्रजापती
नांराजाधिराजायनमोस्कनुन्यम् ॥२१॥ वसवऊचुः॥ नवतित्रुवियदायदाऽमुरांशैःप्रथितमनानन
धर्मधार्मिकाणाम् ॥ कदनमुरुनदानदाम्वयंनेह्यवतरनेप्रणमाम धर्मगोप्त्रे ॥२२॥ वारणाऊचुः॥ च
रित्रंश्रुतंनेधनानेकमूर्त्तेः ॥ प्रवंधैरनेकैर्हिगायंतिनक्काः ॥ यदुश्रोत्रवक्रन्नुनान्येवमघ्रौवयंतेनना
पुण्यकीर्तिनवंनम् ॥२३॥ गंधर्वाप्सरसऊचुः येकथास्नेविद्याधान्यगाथाःपदोकीर्त्तयंतेयत्तएवंतिवाने
जनाः ऽखिनाःसुघ्नसंसारपाशैःछिनाम्नंननाःसुःशरणंपनवंनवयम् २४ येतोवाम्वमरतेपाऽर्नवतेनेनु
त्मम् २२ यङ्यङ्श्रोत्रन्नवक्रैःश्वमद्यएवपुनाति २३ येनमास्नेनवकथाविहाय अन्येषांगाथाःकथाःकीर्त्तयंतेकी
र्त्तयंति छिनाबद्धाः २४

हेस्त्रजिनयोल्पकोनीचजातीयोल्पगुणोवापिजनः तवनावकस्यजनस्यवा ऽविणादिश्चस्पतमेनापिपदा
र्थेनाल्पमपिसेवनम् ॥ मकृदेकवारमपिमुदाहर्षेणाचरतिकरोति सोपिहिनिस्फुटंमहनामेकांतिकनका

॥मनुष्उवाचा॥ अजिततवाथनावकजनस्यमुदाल्पमपिङ्विणजलान्नवस्त्रनमनान्यतमेनमक्त
त ॥ चरतिहसेवनंमपदवीमहतीमहतांव्रजतिजनोल्पकोपितमहंप्रणतःकरुणाम् ॥२५॥ पार्ष
दाऊचुः॥ पितरौत्वमपिस्वजनस्त्वमपित्वमपीश्वगुरुःकरुणात्मपतिः ॥ त्वमसीश्वरएववनःपरम
त्वमसिङ्विणंपफलंत्वमपि २६ ॥मूर्त्तिरुवाच॥ यसंवंधनएवयांतिपदवीमुच्चांमहद्भिर्नुतांसद्गीश्वरास्तु
रनीचपक्षिपशवःपापात्मजीवाअपि यङ्घीनाविबुधेश्वराअपिनवंन्यंतेज्झितास्तन्सणंगेवोकाधिपर्तिनमेव
रुरुयेतिसंनजेत्वामहम् २७ नांयामहतीपदवीनामेवव्रजनिप्राप्नोतितंनारुशंकरुणांरयानिधिंत्वामहंप्रण
तोस्मि २५ यंकरुदपि अत्मात्माचवतिश्वत्वमेवापि नोस्माकंपरमईश्वरः परमेश्वरस्त्वमेवापि २६ अर्ची

वान्करी
५३

ज्झितास्वप्रभूत्यास्तवंति ॥ हृदये धारयिष्येति निश्चयः ॥ २५ ॥ तदात्मना भूरूपदेहेन महात्महत्तत्वमादिमः प्रथमो अ॰१५
येषां तानितत्वानि सृष्टानि तैस्तत्वैर्नैकानानेककोटीः ॥ वक्र्धा वक्रप्रकाराश्विराजो ब्रह्मांडविग्रहान् ॥ २६ ॥

श्रीविष्णुरुवाच ॥ त्वं सर्गकाले प्रकृतिं च पूरुषं देहस्वास्त्वयीस्थाप्य नतस्तदात्मना ॥ तत्वानि सृष्टा महदादि
मानि तेनैका विराजो वक्रुधा समसर्जिथ ॥ २८ ॥ वैराजरूपेण जगद्विधातृतां स्वीकृत्य देवासुरमानु
षोरगान् ॥ त्वं स्थावरं जंगमसीश निर्ममित्वामादिकर्त्तारमुपाश्रितास्म्यहम् ॥ २९ ॥ दुर्गोवाच ॥ प्रियनया
धिकया रुद्धिचिंतनं विदधनेन वयेसुचितेविभो ॥ न परमेष्ठिसुखं न दिवः स्फुखं न कमयं निध
रैकनरेशनाम् ॥ ३० ॥ जगद्विधातृतां विशिष्विरूपताम् ॥ स्थावरं जंगमं च सकलं जीवजातं निर्ममे
निर्मितवानसि ॥ प्रथमपूरुषस्त्वार्य ॥ मयापि तद्रूपमेवमेत्समदनिजाव ॥ २९ ॥ न कमयं तिन
कामयंते ॥ धराखाएकनरेशानां चक्रवर्त्तित्वम् ॥ ३० ॥ ५२ ५३

तेन त्वश्चिंतनेन तरकरवनिःस्वहानक्ताः ॥ त्वया प्रमर्दनं बलात्कारेणार्पितमपि ॥ अतुलमनुपमम् ॥ इदं पारमेष्ठ्यादि
कलम् ॥ सम्यकनिष्कंटकमवाप्यापि नत्तवचिंतनमपहायतत्रफलेक्षणमपि नसक्तिकुलत्रामक्ता

प्रमर्दनमर्पितमप्यतुलं त्वयास्फलमिदं समवाप्य च नतत्रते ॥ नदपहायनसक्तिकुलः क्षणं तमु
नमामि च सात्वतनायकम् ॥ ३१ ॥ नद्य ऊचुः ॥ वरदनमनमात्रं नामसंकीर्त्तनं वा विदध
ति न वयं वैज्ञानतोऽज्ञानतो वा ॥ जनिमृतियमनीतेस्त्वानयित्रायमाणं नरमरवसुपयाताः
स्मोद्यनारायणं त्वाम् ॥ ३२ ॥ देवपत्न्य ऊचुः ॥ नु विधृताकृतेर्जन्ममंगलं चरितमद्भुतं लोक
पावनम् ॥ न वतिनिर्गुणं सर्वमेव ते न वयमिनिर्गुणं ब्रह्म यत्परम् ॥ ३३ ॥ श्रीरस्तु :

न चवंति ॥ तंतारस्त्राणसुखनिधिम् सात्वतनायकं भागवतेश्वरं त्वाम् ॥ ३४ निहर्षेन मामि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निर्गुणास्त्रिगु
णपरहिता ब्रह्मरूपाः यस्मिन्वैरानुबंधेन रूढेन विंधेनरा ॥ त्रैगुण्यं डस्मसजंदिस्त्वामस्त्रीमानानात्तदात्मना मित्या
बु

वा॰सुरी दिवचनात् ॥ निर्गुणं प्राकृतगुणरहितं दिव्यविग्रहम् ॥ ३४ ॥ उक्तवज्जिनैर्वक्रविधैः स्नपानकैः ॥ त्रिधैस्त्वा आ स्त्र॰१५
५७ त्मिकादि त्रिविधैः स्नापैः ॥ ३५ श्रियोवियोगेन हारिद्रेण वक्रुधानेकप्रकारयामूर्च्छिजीवानां पिजनस्या

तवसमाश्रयात्तामसाजनाश्चपिचराजसाः सात्त्विकाश्चये ॥ ननु नवंतितेनेनिर्गुणास्ततोवयमुपा
स्महेत्वांहि निर्गुणम् ॥ ३४ ॥ ऋषिपत्न्य ऊचुः ॥ आर्त्तानामुक्तवज्जिनैस्त्रिधाचतापैः सर्वापन्मशम
नव नमेकमेवविष्णोः ॥ पादाब्जं नवैतीतिनह्यं वै प्राप्ताः स्मः शरणमनंतदेवदेव ॥ ३५ ॥ दधिमु
वाच ॥ पूर्णशारदसुधाकराननं शारदाब्जदलदीर्घलोचनम् ॥ श्रीवियोगवक्रुधार्त्तिमो
चनं वास्कदेवमहमेकमाश्रये ॥ ३६ ॥ सरस्वत्युवाच ॥ नयनेममाश्रुतनवातिस्कंदरं मुख
शीतरोचिषिचकोरतांगते नहिगतोस्मदृशौ यमेवमे रुहिम्रत्रिरिस्कमतनं नहीनरा ३७

मोचनं वास्कदेवं वाम् ३६ ममनयने तव मुखशीतरोचिषि वदनचंद्रे चकोरतांगते अश्वतिस्निग्धेऽस्पर्शः ३७ ५४

३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ संपदात्मना संपत्तिरूपेण ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रत्नाकरस्य फलमाह ॥ चतुर्विधैरिति त्रिभिः ॥ ४३ ॥

॥ स्कंद उवाच ॥ इति स्तुतोखिलैर्देवैः सोऽतिनंदद्दशौ वचनात् प्राह श्रियं च नेपश्यपदेवादीस्त्व
मिमानिति ३८ ततः समीक्षिताः प्रीत्या तया मधुरया दृशा त्रिलोकीवासिनः सर्वे कृतार्था
मन्यथापुरा ३९ लेभिरे स्वस्वरुद्धिं ते गृहिणस्त्यागिनोपि च धर्मादिप्रद्युमानंदं प्रचरंति
स्म पूर्ववत् ४० तस्याः श्रियः स्मृतभगवान्दशैत्या तमुरः स्वकम् तत्रस्थितैवसा त्याप्तवे
लोकं संपदात्मना ४१ ततोरत्नाकरः स्वस्माद्भुजिनेरनुनावतः वस्त्रवान्यर्धमंतौ वैसंपू
र्णाक्षयरत्नवान् ४२ चतुर्विधैर्वकुरसैः सदन्नैरमृतोपमैः सर्वान्समागतांस्तत्र तर्पया
मास सादरम् ४३ अनर्घ्याणि च वस्त्राणि रत्नभूषाः परिच्छदान् देवादिभ्योददौ प्रीत्या स
र्वेभ्योपि पृथक् पृथक् ४४ जामातुस्तु विशेषेण स्वस्य तदीयेस्य सदांबुधेः नासीत्किमप्यदेयं

वा०कृती ४४ ४५ यौतकं पुनयोर्वरवध्वोरिदं देयं पारिबर्हम् तस्मै दमित्वरं यौतुकमित्यमरः यौतकं यौतु॰ ख०१५

५५ वैश्रवणवरुणवायुर्वगाः ४५ भगवानपि तद्दत्तं यौतकं च धनं वसु ब्राह्मणेभ्यः प्रददौ वैव श्रियास

हरिरोदधौ ४६ लक्ष्मीनारायणाभ्यां ते नत्वा मानंदिताः सुराः इंद्राद्यो दिवं जग्मुः स्वं स्वं

च्य धामापरे ययुः ४७ अधिकारं च संप्राप्य यथापूर्वं निजं सर्वे दिक्पतयो जाताः प्रसादात्क निजम्

मलापतेः ४८ मंदरं च गिरिं नागः स्वर्णः पुनर्भगवदाज्ञया स्वस्थानं समुपानीय स्थापयामा

स लीलया ४९ एवमिंद्रो गतब्रह्मपैन श्चन्द्रास्त्रणाशापतः उपलभ्याः पुनः संपन्नारायणा

प्रसादतः ५० यणतां शृणुयान्पुण्योंक यां भगवती मुने कीर्तयेन्छृणुतो वापि स्वं पदं प्राप्नु

तो हितौ ५१ गदितां धनसिद्धिःस्यात् त्यागिनां च यथेप्सिता भक्तिज्ञानविरागादेर्नचिंत्ये सिद्धिरनेन वै ५२

कश्चनदितिवाचस्पतेः ४६ ४७ ४८ ४९ ५० प्राप्नुतः प्राप्नुयातां ५१ अनेनेत्येतत्कथाश्रवणकीर्तनाभ्यामित्यर्थः ५२ ५५

एकेनएकाग्रेण ॥५३॥ इति श्रीवास्कदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्लभाख्यायां पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥

इति ते कथितं ब्रह्मन्यथेन्द्रः प्राप संपदम् नारदोपि यथा श्वेतद्वीपं प्रगतवानृषिः ॥ तच्चे सर्वं

प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकेन चेतसा ॥५३॥ इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवास्कदेवमाहात्म्ये

लक्ष्मीनारायणास्कतिनिरूपणं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ स्कंद उवाच ॥ मेरुशृंगं स

माऽऽरूढो नारदो दिव्यवाऽऽदृशा श्वेतद्वीपं च तत्रस्थान्पश्यन्मुक्तान्मुदन्वितः १ वास्कदेवेन भग

वति हृष्टिमावद्धन्तलक्षणम् उत्पपात महायोगी मद्यःप्राप च धाम तत् २ प्राप्य श्वेतं महा

द्वीपं नारदो हृष्टमानसः ददर्श निष्क्रांतमानेव श्वेतां श्चैंद्रप्रभान् शुभान् ३ पूजयामास

शिरसा मनसा नैश्च पूजितः दिदृक्षुर्ब्रह्म परमं स चकारुपरः स्थितः ४ श्री

१ २ तान् प्रागुक्तलक्षणान् ३ परमं ब्रह्म श्रीकृष्णम् स तु परः स्थितः इति एक पादस्थितः सन् तपः कुर्वन् भगवन्मंत्रं

वा॰कृ॰टी
५६

मनसा जजापेत्यर्थः ॥४॥ द्वादशाक्षरं श्रीवासुदेवमंत्रम् ॥५॥ नोऽस्मात्तु दृष्टवानस्मि ॥६॥ उत्कण्ठाकुलः ॥ श्रुत्वा तं न्या॰२६

नक्तमेकांतिकं विलोलं दृष्ट्वा भगवतास्कृते ॥ तमस्तु तस्य मननीय पंतं द्वादशाक्षरम् ॥५॥ श्रीगोपकुमार उवाच ॥ मुनिवर्यनवान्नक्तः कृष्णस्यास्तियतोत्र नः ॥ दृष्टवान्देव कुर्ईश्यात्किमिव तन्न पश्यति ॥६॥ नारद उवाच ॥ भगवंतं परं ब्रह्म साक्षात्कृष्णमहं प्रभुम् दृष्टुमुत्कोऽस्मि तत्कें द्रास्तं दर्शयतत्स्त्रियाः ॥७॥ स्कंद उवाच ॥ तदैकः श्वेतमुत्कस्तत्कलेन प्रेरितो हृदि ७ स्थितेर्दर्शयिष्कृष्णमित्युक्त्वा पुरतोऽभवत् ८ प्रकृष्टेनारदस्तेन साकमाकाशवर्त्मना ९ रूपन्तु धामानि देवानां नतऊर्ध्वंययौ मुनिः ९ ममर्षी च्च ध्रुवं दृष्ट्वाऽनामत्तः कुत्र विमिर व महर्जनतपोलोकान्व्यतीयाय हि जोत्तम १०

स्त्रियाः स्वच्छनस्तं दर्शयत ७ पुरतोऽभव न्नारस्याग्रतः प्रचाल ८ ९ १० श्रीहरिः कृष्णपरमात्मानेनमः ::

ऽश्रमुत्रावरणीभुवस्यमाणात्स्मादिकं ऽग्राध्यानंत्वगमनोचितमार्गम् ११ प्राप्तनाविहरेदर्शं १२ १३

ऽम्पस्तेजो निलाकाशाहंमहत्प्रकृतीः क्रमात् क्रांत्वा दशोत्तरगुणाः प्रापगोलोकमद्भुतम् १२ वस्तलोकं ततो दृष्ट्वाप्येतमुत्का तु गोमुनिः कृष्णस्पैवेत्वया ध्यानं प्रापाशावरणीश्रपि ११ धामतेजोमयं तद्धि प्राप्यमेकांतिके हरेः गच्छन्नदर्शविततामगाधां विरजां नदीम् १३ गोपीगोपगणस्नानधौतचंदनसौरभाम् पुंडरीकैः कोकनदै रम्यामिंदीवरैरपि १४ तस्यास्तटं मनोहारि स्फटिकाश्ममयं हरन् प्रापश्वेतदरिकृत्तपीतम स्मातिराजितम् १५ कल्पवृक्षालिनिर्गुप्तं प्रवालांकुरशोभितम् स्यमंतकेंद्रनीलादिमणीनां खनिमंडितम् १६ नानामणीन्द्रनिचितसोपानततिशोभनम् कूजद्भिर्मधुरं जुष्टं हंसकारंडवादिभिः १७

तां वर्णयति गोपीति पुंडरीकैः श्वेतकमलैः कोकनदै रक्तकमलैः इंदीवरैः श्यामकमलैः १४ १५ १६ १७

वा॰मु॰टी १८ तस्य धाम्नः परिखात्तां वलयाकारेणावेष्टनात् खेयतुल्याम् धुनीं विरजानदीम् ज्ञानशृंगागं ज्ञानशृं स्क॰२६
५७

हंसैः कामदुघानां च गजेन्द्राणां च वाजिनाम् पिबद्भिर्निर्मलं तोयं राजितं सव्यतिक्रमत् १८
उत्तीर्य्याऽथ धुनीं दिव्यां तत्क्षणादीश्वरेच्छया तद्धामपरिखान्तां ज्ञानशृंगागमापसः १९
हिरण्मयं तद्द्वानीयं कोटियोजन[illegible]मुच्छ्रितं विस्तारे दशकोटस्कयोजनानां मनोहरम् २०
महत्कशाः कल्पवृक्षैः पारिजातादिभिर्द्रुमैः मल्लिकायूथिकाभिश्च लवंगैलालताभिः २१
स्वर्णरंभादिभिश्चान्यैः शोभमानं महीरुहैः दिव्यैर्मृगगणैर्नागैः पक्षिभिश्च सुकूजितैः २२
दुर्गाधितस्य तद्धाम्नस्तस्य रम्येषु प्रान्तुषु मनोज्ञान्वितनानेभ स्नगवद्धाममंडपान् २३
हेमाद्युद्यानवनिभिः फलपुष्पस्कगंधिभिः कपाटैरन्तभित्तिभिश्चतुर्द्वारस्कशोभनान् २४

गनामानं पर्वतम् १९ तं वर्णयति हिरण्मयमिति त्रिभिः २० २१ २२ ते स्वदैरेसन २३ तानेव वर्णयति हेमानीति सार्द्धैस्त्रि ५७
भिः २४

२५ २६ २७ तानि वर्णयन्यनर्धिनिति त्रिभिः २८ २९ ३० महान्तमिति त्रिभिस्त्वमार्षम् ३१ तद्वर्णयति कु

चित्रतोरणसंपन्नै रत्नस्तंभैः सहस्रशः तु शोभकदलीस्तंभै मुक्ताजालैर्वितानकैः २५
दूर्वालाजाक्षतफलैर्युक्तान्मांगलिकैरपि चंदनागुरुकस्तूरीकेसरोक्षितचत्वरान् २६
सुधाप्रवाद्यनिनदैर्हृद्यान्बहुविधैरपि तेषु दृष्ट्वाथ गोपीनां कोटिशः सदर्शद् २७
रत्नघर्षचामीन्पाभिः सदलमणिकंकणैः कांचीनूपुरकेयूरैः शोभितास्यंगुलीयकैः २८
तारुण्यरूपलावण्यैः स्वरैश्चाऽप्रतिमानि हि राधालक्ष्मीसवर्णास्त्रिश्शृंगारिकरूपाणि च २९
वीणाद्यैर्बहुविधैर्मृदंगैर्वेणुभिस्तथा विलसंति च गायंति मनोज्ञाः कुसगीतिकाः ३० उ
पत्यकास्तस्याद्रेर्यद्वृंदावनाभिधम् वनं महान्तमद्राक्षीत्सार्वगो नारदो मुनिः ३१
कुलस्य राधिकायाश्च प्रियं तत्क्रीडनस्थलम् कल्पद्रुमालिभी रम्यं सरोभिश्च सपंकजैः ३२

तस्येति सार्द्धैरष्टभिः

वा॰सुदी ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ पश्यंतीति पश्यपाः प्रेक्षकनक्षत्रास्तेषां मनोहरैः अन्यैर्मधुवनतालवनादिभिः श्री॰२६
५८
आम्रैराम्रातकैर्नीपैर्बदरीभिश्च दाडिमैः खर्जूरीपूगनारंगैर्नारिकेलैश्च चंदनैः ३३
जंबूजंबीरपनसैरक्षोटैः सुरदारुभिः कदलीभिश्चंपकैश्च द्राक्षाभिः स्वर्णकेतकैः ३४
फलपुष्पभरानम्रैर्नानावृक्षैर्विराजितं मल्लिकामाधवीकुंदैर्लवंगैर्यूथिकादिभिः ३५
मंदशीतलगंधेन सेवितं मातरिश्वना शतशृंगस्थितैरार्द्रनिर्झरैश्च समंततः ३६
महावसंतशोभाढ्यं रत्नदीपालिमंडितैः शृंगारिकद्रव्ययुतैः कुंजैर्जुष्टमनेकशः ३७
गोपानां गोपिकानां च कृष्णसंकीर्तनैर्मुहुः गोवत्सपक्षिभिर्नादैर्नानाभूषणनिःस्वनैः
दधिमंथनशब्दैश्च सर्वतो नादितं मुने ३८ फुल्लपुष्पफलानम्रनानाद्रुमकशोभ
नैः द्वात्रिंशता वनैरन्यैर्युक्तं पश्यमनोहरैः ३९
३९ श्रीकृष्णायनमः ॥ ५८

गोलोकाख्यं पुरं दुर्गं तद्वर्णितनगरम् ४० नदर्गवनिराजितमितिमपभिः कोटिभिरसंख्यातैः ४१ ४२ ४३
नदीरूपकृष्णः सप्राप गोलोकपुरमुज्ज्वलम् वर्तुलं रत्नदुर्गं च राजमार्गोपशोभितम् ४०
राजितं कृष्णनक्षत्राणां विमानैः कोटिभिस्तथा रथैरत्नेंद्रखचितैः किंकिणीजालशोभितैः
४१ महामणींद्रनिकरै रत्नस्तंभालिमंडितैः अत्युच्चैः कोटिशः सौधैः पंक्तिसंस्थैर्मनोहरम्
४२ चित्रामसमंडपैरम्यैरत्नसारविनिर्मितैः रत्नेंद्रसोपानततिभिः शोभनं रत्नवेदिभिः ४३
कृ केसरागरुकस्तूरीकुंकुमद्रवचर्चितम् दधिदूर्वालाजपुष्पैर्गंधाद्भिः शोभितांगणम् ४४
वारिपूर्णैर्हैमघटैस्तोरणैः कृतमंगलम् मणिकुट्टिमराजाढ्यं चलद्ध्वजगजाश्वकम् ४५
श्रीकृष्णदर्शनायातैर्नैकब्रह्मांडनायकैः विरिंचिशंकराद्यैश्च बलिहस्तैः समाकुलम् ४६
४५ मणिकुट्टिमा मणिबद्धभूमयो येराजधानो राजमार्गास्तेषु चंचलवीचरयो गजाश्वास्ताश्च यस्मिंस्तत् ४५

 ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ क्रमेणेतिषोडशसुद्वारेष्वेकैकस्मिन्द्वारेउपविष्टमेकैकमनुक्रमनुक्रमेण

व्रजन्द्विजः स्वलीलार्थं गोपगोपीकदंबकैः सुसंकुलमहामार्गं मुमोदालोकयन्मुनिः ४७
रत्नमंदिरमापाद्य सर्वाश्चर्यमनोहरम् नंदादिवृषभान्वादिगोपयोषालिनिर्वृतम् ४८
चतुर्द्वारैः षोडशभिर्दुर्गैः सुपरिवेष्टितम् कोटिगोपवृतैकैकद्वारपालसुरक्षितैः ४९
रत्नस्तंभकपाटेषु द्वार्षु स्वाग्रस्थितेषु सः उपविष्टान्क्रमेणैव द्वारपालान्ददर्श ह ५०
वीरभानुं चंद्रभानुं सूर्यभानुं तृतीयकम् वसुभानुं देवभानुं शक्रभानुं ततः परम् ५१
रत्नभानुं सुपार्श्वं च विशालमृषभं ततः अंशुं बलं च सुबलं देवप्रस्थं वरूथपम् ५२

ददर्श ५० वीरभानुमिति प्रथमद्वारे कोटिगोपवृतं वीरभानुं द्वितीयद्वारे कोटिगोपवृतं चंद्रभानुमिति सर्वत्रानुषम ५९
म ५१ ५२

महाचतुष्के चतुरस्रे अतिविशाले प्रदेशे ॥ महोत्सवं महाराशीभूतम् ॥५३॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीका

श्रीदामानं च नत्वासौ प्रविष्टस्तदाज्ञया ॥ महाचतुष्के विलसत्तेजःपुंजमहोत्सवम् ॥५३॥ ते
इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गोलोकवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६
॥स्कंद उवाच॥ तत्रैककालसंभूतं कोटिकोटयर्कसन्निभम् सर्वतश्च महत्तेजो दिव्यं स्निग्धतरं मुने १ दिशश्च विदिशः सर्वा ऊर्ध्वाधो व्याप्नुवच्च यत् अक्षरं ब्रह्म कथितं सच्चिदानंदलक्षणम्
२ प्रकृतिं पुरुषं चोभौ तत्कार्याण्यपि सर्वशः व्याप्तं यद्योगसंसिद्धाः पश्यंति निजांतरे
अतीत्य सृष्टिं पश्यंति वासुदेवप्रसादतः ३ यद्भासा भासितः सूर्यो वह्निरिंदुश्च
तारकाः नाम यत्त्रिजगत्सर्वं स्वप्रकाशं तथा स्मृतम् ४

पांचैष्णुवछलनाख्यायां षोडशोऽध्यायः १६

१२ सर्वशः सर्वाणि तत्कार्याणि प्रधानपुरुषादीनि योगेन योगाभ्यासेन संसिद्धाः समाधिं प्राप्ताः पुरुषाः पश्च

का॰टी कालिमूलाधारादीनि मध्येसहस्रदलपद्मे ३ यत्स्वप्रकाशम् ४ ५ ६ नतुतंदिव्यविग्रहम् अत्र॰ श्रु॰१७
६०

यद्ब्रह्मपुरमित्याहुर्भगवद्धामसात्वताः यस्यांतिकेषुपरितस्तिष्ठंत्यर्ककोटयः ५ ब्र
ह्मशंकरवंद्यानिद्युपर्युपरिसंक्रमात् पतंतिवलिहस्तानिगोपगोपीव्रजाश्रयात् ६
कृष्णस्यानुग्रहोयस्मिन्स्तेजसितमीक्षते केवलंतेजएवान्येपश्यंतिनतुतंमुने ७ त
स्मिन्दशर्गद्भुतंदिव्यमंदिरंविचित्ररत्नेंद्रमयंमनोहरम् रत्नोज्ज्वलस्तंभसहस्रकांतंमहा
सनामंडपदर्शनीयम् ८ सौधावलिभिर्मरिनि [illegible] रुज्ज्वलाभिःसोपानकानांपरितोवि
राजितम् विचित्रसूक्ष्मांबररत्नरूपाविभूषितानांदिनरांवयोपितनाम् ९ श्रीरत्नः

वनिराकारंब्रह्मेतितेवदंतीतिभावः ७ ८ परितःसर्वतःस्थिताभिःसौधावलिभिःप्रासादपंक्तिभिः ९ १० ६०

१० तत्रसिंहासनेस्थितमुपविष्टम् रोसदैरेत ११ श्रीकृष्णंवर्णयतियमित्येकादशभिः १२ स

सिंहासनंतत्रमणीन्द्रसारैरत्नेंद्रसारैश्चविनिर्मितंसः आश्चर्यरूपंप्रेक्षकमानसानां
दिव्यंमुनिःप्रेक्षतत्रशिष्यः १० तत्रापरूपंभगवंतमेकमाराधयतोनिर्गुणमाश्रि
तंसः सर्वज्ञमीशंपुरुषोत्तमंचयंवासुदेवंचवदंतिसात्वताः ११ यंकेचिदाहुः
परमात्मसंज्ञंकेचित्परंब्रह्मपरात्परंच ब्रह्मेतिकेचिद्भगवंतमेकेविष्णुंवदंत्याः
परमेश्वरंच १२ कंदर्पसाहस्रमनोहरांगंसदाकिशोरंकरुणानिधानम् अति
प्रशांताकृतिदर्शनीयंक्षराक्षरेभ्यश्चपरंस्वतंत्रम् १३ नैकांडसर्गस्थितिनाश
लीलाविधायकापांगनिरीक्षणंच अनेककोटयंडमहाधिराजंविश्वैकवंद्यंनरदेवदेवं व

१५
तोमे हस्रमेवसाहस्रम् १३ १४ नवीनःसजलोजीमूंघस्तेनसमानोवर्णोयस्यतम् करणोयोकज्ञसंतीसतीशोचनेम

वासु-टी करान्तेमकराकृतीकुंडलेयस्यनम् १५ निजस्यांगेस्यष्ठुरणादिस्योनिर्यन्तीभिःसरश्मिनंदीनंनूश्चित श्र-२७
६१ तेजश्चनस्यचयःसमहस्तेनाश्चर्यजन्याश्रितवर्णोशुक्लवर्णामुक्तंपुराणादौ श्यामंवपुश्चक्रंवक्रूरूपमेकमि

स्वनर्घ्यदिव्योत्तमपीतवाससमनेकसत्कल्पविभूषणाढ्यम् नवीनजीमूतसमान
वर्णंकर्णेस्थितसत्स्वन्मकरान्तकुंडलम् १५ निजांगनिर्यन्श्रितनूरितेजश्चयापावृत
त्वाश्रितवर्णमुक्तम् सङ्गलमारोज्ज्वलसत्किरीटंशारस्सरोजच्छदचारुनेत्रम्
१६ सुगंधिसद्वंदनचर्चितांगंश्रीवत्सलक्ष्मांकितरुक्मपारम् निनादयन्तं
मधुरंचवेणुंस्वन्वासुखाग्रेंभुजचारुदोर्भ्याम् १७ तिथ्यासोक्तेः पराशरस्याद्
सर्वस्यधातारमचिंत्यरूपमणोरणीयांसमनिप्रमाणम् स्थितामितंत्वेश्वरमीश्वराणामाराधयिष्येनपक्षे
सविष्णुमिति हंसगीतायांचोक्तम् वैकुंठःपुरुषोनंतःशुक्लःरूपःसनातनइति १६ मधुरंमनोहरंयथानथा ६१
१७

नामादीनांवृंदैःसहरमयाससमर्च्यमानमित्यन्वयः नामामन्यनाम्ना १८ ज्ञानादिभिर्निजगैः मूर्त्तिधरै
रित्यत्राप्याकृष्ययोज्यम् स्वाखिलैरितिकाकाक्षिगोलकन्यायेनपूर्वेनपरेणचसंबध्यते एकत्रच

जयाक्रश्रीलालसितामुखानांवृंदैःसखीनांसहराधयाच समर्च्यमानंरमयावनामाक
लिंदजाजांबवतीमुखानाम् १८ धर्मेणवेदैरखिलैर्निजगैश्चज्ञानादिभिःसंयतपाणिकुम्भैः न
निषेव्यमाणंचक्रदर्शनाद्यैर्निजायुधैर्मूर्त्तिधरैरनेकैः १९ ससारमाणिक्यसुवर्णवर्णैः
स्थितैश्चकैश्चिन्निजपार्षदाग्र्यैः उपाश्रितंचक्रगदाब्जशंखलसद्भुजैर्नंदसुनंदमुख्यैः २०
श्रीदाममुख्यैरथगोपवेषैर्नक्षावनस्थैर्द्विभुजैरनेकैः उपास्यमानंगरुडेनचाग्रतोविनृति
निष्णाक्षनिराननताभिः २१ तुभिरित्यत्रपङ्क्तिशिनिनदर्थः १९ ससारईन्द्रनीलमणिःमाणिक्यंरक्तमणिः
कैश्चिन्ससारवर्णैः कैश्चिन्माणिक्यवर्णैः कैश्चित्सुवर्णवर्णैरित्यर्थः २० विनृतिनिरताभिःसिद्धिभिः

वा.मु. २१ श्रद्धा च क्रियाचक्षी स्वनुभूतिश्च तानिः तस्य श्रीकृष्णस्य रूपं च मोरस्मं च नासां हृनानि हृतहृत्तीनि श्च अ.१७
६२ विलानीन्द्रियाणि यस्य सः ऊर्ध्वरोमा पुलकितांगः २३ २४ २५ भगवतो वाक्यं स्वागतं ब्रह्म रूपं तदेव

मूर्त्या चरणं त्यादरश्याव मेवितं पृष्टावत्तुष्टा ह्य थमेधयाच श्रद्धा क्रियाद्युत्तिनि
श्चमेध्यान यानि तिक्षास्मनिबुद्धिनिश्च २२ दृष्ट्वा तमस्पष्टुतदिव्यमूर्त्तिं तद्रूपसौ
रम्यहृतात्विलेंद्रियः आनंदवारिप्लुतिरुद्धदृष्टिः प्रेमणोद्धूरोमा स्फुरवसंभ्रमतोन्नत
२३ दंडवत्तं नमस्कृत्य नारदः प्रेमविह्वलः बद्धांजलिपुटस्तस्थौ वीक्षमाणस्तदानन
नम् २४ तं मानयामास हरिः दृष्ट्वा स्वागतमादरात् तत्क्षमेकांतिकं स्वप्रस्वेनैव च
प्रा दिदृक्षितम् २५ भगवद्वाक्यपीयूषपास्वादयो न्मसंस्मृतिः तद्दर्शनमहानंदेनस्मातुष्टस्तनं मुनिः
पीयूषममृतं तस्यास्वादः मादरस्फुबगांतेन यामाश्रात्मनः सम्यक्तृप्तिर्यस्य २६

द्वि: सिद्धिर्यतिक

॥२७॥२८॥ नित्यानां नित्यः आत्मनामात्मा ॥ चेतनानां चेतनश्च त्वमसि ॥२९॥ विशुद्धिरंतःकरणशुद्धिर्यस्य ॥३०॥

॥नारद उवाच॥ जय श्रीकृष्ण भगवन्नारायण जगत्पते वासुदेवाखिलावास सदैकां
तिकवल्लभ २७ अत्याश्चर्यार्चनीयांघ्रे राधिकाकमलादिभिः त्वमेवात्यंतिकं श्रेयो
जीवानां परमा गतिः २८ नित्यानामात्मनां नित्य आत्मा चेतनचेतनः क्षराक्षरेभ्यश्च
परस्त्वं ब्रह्म परमं हरे २९ यथा विशुद्धिः सिद्धिश्च भक्त्या परमया नव तथा नस्यान्न्र
णामन्यैः साधनैस्तपआदिभिः ३० त्वदंघ्रिदिव्यपद्मोत्थैकामुमुक्षूणां हृदिस्थितम् म
हस्तंतमस्पदं दर्शुं सद्यः ज्ञानाद्विनस्यते ३१ सर्वैर्वेदैस्त्वमेवेज्यस्तपोभिस्त्वं तथैव च निरूपि
तोसि भगवन्सर्वकारणकारणम् ३२ एकैकस्मिन्रोमकूपे यत्तवास्ति सितं महः शांतमानंद
रूपं च तत्कोटिशः ब्रह्माधिकम् ३३ महत्तादम् सनं मसंरूद्याकाशव्यापकं तमः अज्ञानरूपं वा त्व

वासुरी समं धैर्यस्य लक्षणमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिश्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायांषोडशस्तबक अः १७

६२ म अस्मिंस्त्वक्षरेधाम्निनिर्गुणोमृतसंज्ञिके ॥ महःपुंजेसदैवास्तेनिर्गुणःपुरुषोत्तमः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मां
डानयदाकालात्मायायाश्चमहानयान् ॥ मुक्ताननन्तानवंत्येवत्वदीयोपासनाबलात् ॥ ३५ ॥
तंत्वामहंसुपेनोस्मिशरणंजगदीश्वरम् ॥ सर्वात्मानंविभुंब्रह्ममहापुरुषमच्युतम् ॥ ३६ ॥
यथात्वच्चरणांभोजेभक्तिर्मेनिश्चलासदा ॥ भवेत्तथैवदेवेशकर्तुमर्हस्यनुग्रहम् ॥ ३७ ॥ स्कं
द उवाच ॥ इत्थंदेवर्षिणाभक्त्यासंस्तुतःपरमेश्वरः ॥ तमाहानंदयन्वाचासुधासंमितयामु
निम् ॥ ३८ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेविष्णुखंडेश्रीवासुदेवमाहात्म्येश्रीवासुदेवदर्शनंनामसप्तद
त शोध्यायः ॥ १७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ दर्शनेममयत्प्राप्तंनत्वंचेतुमहामुने ॥ निष्केकांतिकभक्तानांविर्देनत्वान्महि
उवा १

नाख्यायांसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ १ अतिदुर्लभस्यापिस्वदर्शनस्यप्राप्तावधिकारमंपरमाहाद्विंमेतित्रिभिः रत्र ६२

यमितित्रिरमोदानंदस्याचेत्यर्थः ॥ तथाचबृहदारण्यकेश्रूयते ॥ त्रयाःप्राजापत्याःप्रजापतौपितरिब्रह्मचर्य
मूषुर्देवामनुष्याअसुराः ॥ उषित्वाब्रह्मचर्यंदेवाऊचुर्ब्रवीतुनोभवानितितेभ्योहैतदक्षरमुवाचदइतीत्या

अहिंसाब्रह्मचर्यंचत्वयिनित्यंचरत्रयम् ॥ स्वधर्मोदयामैत्रीचवैराग्यंचान्यवेदनम् ॥ २ ॥ स न
त्संगोष्टांगयोगश्चसर्वथेंद्रियनिग्रहः ॥ मुन्यन्तौन्निस्वतपःसर्वत्रमनहीनता ॥ ३ ॥ म ट
हैकांतिकभक्तिश्चमाहात्म्यज्ञानपूर्विका ॥ वर्त्ततेतेनमामत्रपश्यसित्वंहिसत्वतः ॥ ४ ॥ इ
त्थंलक्षणासंपन्नायेस्युरन्येपिमानवाः ॥ तेपिमामीक्षितुंविप्रपश्यंत्येकांतिकप्रियं ॥ ५ ॥
असावहमिहब्रह्मन्नस्मिन्नक्षरधामनि ॥ राधालक्ष्मीयुतोनित्यंवसामिस्वाश्रितैःसह ॥ ६ ॥
वासुदेवस्वरूपोहंसर्वकर्मफलप्रदः ॥ अंतर्यामितयावर्त्तेस्वतंत्रःसर्वदेहिनाम् ॥ ७ ॥

हिनारायणनरयथूमितिदेवनत्र्यंशिष्येहमंदानंदयामित्यंतंचाश्रयाणाम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ :

॥८॥९॥१०॥ मयाऽनिरुद्धरूपेण॥११॥ वरानेवाहब्रह्मन्नित्यादिनातत्कार्येनदानरैस्संतेन॥१२॥ स्फुरिष्यं

वैकुंठाख्येमहद्धाम्निलक्ष्म्यासहचतुर्भुजः॥ वसामिनंदगरुडमुख्यैःसाकंचपार्षदैः॥८॥
धाम्नितेजोमयेदिव्येश्वेतद्वीपेऽन्वहंप्रभुविं॥ ददामिश्वेतमुक्तेभ्यःपंचकालंस्वदर्शनम्॥९॥
कुर्वेनिरुद्धप्रद्युम्नसंकर्षणसमाकृत्यैः॥ स्वरूपैर्नैककोटांडसर्गस्थित्यप्ययानहम्॥१०॥
सर्गारंभेमयाब्रह्मासृष्टोनाभिसरोरुहात्॥ तपसाराधयामासमांपद्मजश्चनारद॥११॥ त
तस्मैप्रसन्नोऽहंप्रददामीप्सितान्वरान्॥ ब्रह्मन्स्वाप्स्यसिसामर्थ्यंप्रजानांत्वंविसर्जने॥१२॥
आज्ञयामेवताःसर्वास्त्वंस्रक्ष्यस्यंतिमहत्तरात्॥ वेदाश्चापिस्फुरिष्यंतितवबुद्धौसनातनाः॥१३॥
ज्ञानंचमत्स्वरूपस्ययथावत्तेभविष्यति॥ त्वयाकृतांचमर्यादांनातिक्रंस्यतिकश्चन॥१४॥

निपद्मजसमंविनैवाविर्भविष्यति॥१३॥ नातिक्रंस्यतिनोल्लंघयिष्यतीत्यर्थः॥१४॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥ काश्यपानांदेवासुराणाम्॥ मंथानंमंथनदंडीकृतंमंदरम्॥ धास्येधारयिष्ये॥१९॥

सुरासुरगणानांचमुनीनांचमहात्मनाम्॥ त्वमेववरदोब्रह्मन्वरेप्सूनांभविष्यसि॥१५॥ अ
साध्येयत्रकार्येचमोहमेष्यसितत्त्वहम्॥ प्रादुर्भूयकरिष्यामिस्मृतमात्रस्त्वयाविधे॥१६॥
सृज्यमानेत्वयाविश्वेनष्टांपृथ्वींमहार्णवे॥ आनयिष्यामिस्वंस्थानंवाराहंरूपमास्थितः॥
हिरण्याक्षंनिहत्यैवदैत्येंद्रंबलगर्वितम्॥१७॥ दिनांतेतवमत्स्योऽहंभूत्वाक्षोणींतरीमिव॥ म
हौषधिंधारयिष्येमन्वादींश्चनिशावधि॥१८॥ सुधार्थेऽमथ्नतामब्धिंकाश्यपानांनिराश्रयम्॥
मंथानंकूर्मरूपोऽहंधास्येपृष्ठेचमंदरम्॥१९॥ नारसिंहंवपुःकृत्वाहिरण्यकशिपुंविधे॥
सुरकार्येहनिष्यामियज्ञघ्नंदितिनंदनम्॥२०॥ विरोचनस्यबलवान्बलिःपुत्रोमहासुरः॥
भविष्यतिसशक्रंचस्वराज्याच्च्यावयिष्यति॥२१॥ त्रैलोक्येऽपहृतेनेनविमुखेचशचीपतौ॥

वा.पु.टी
६५

॥२०॥२१॥ द्वादशः पुत्ररूपेण आख्यः मरुद्गणांगत्वा हामनाख्य ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ मग्नाः मेतबोध

अदित्यां द्वादशः पुत्रः संभविष्यामि कश्यपात् ॥२२॥ ततो राज्यं प्रदास्यामि देवेंद्राय दिवः पुनः
देवताः स्थापयिष्यामि स्वे पुरस्थाने स्वदं विधे ॥ बलिं चैव करिष्यामि पातालतलवासिनम् ॥२३॥
कर्दमाद्देवहूत्यां च भूत्वा यः कपिलाभिधः ॥ प्रवर्त्तयिष्ये कालेन नष्टं सांख्यं विरागयुक् ॥२४॥
दत्तो भूत्वानसूयायामत्रेरान्वीक्षिकीं ततः ॥ प्रह्लादायोपदेक्ष्यामि विद्यां च यदवे विधे ॥२५॥
मेरुदेव्यां ऋषभो नाभेर्भूत्वाहमृषभो भुवि ॥ धर्मं पारमहंस्याख्यं वर्त्तयिष्ये सनातनम् ॥२६॥
त्रेतायुगे भविष्यामि रामो भृगुकुलोद्वहः ॥ क्षत्रं वीर्याद्धरिष्यामि जमदग्नेस्तु करध्रुगम् ॥२७॥
संधौ तु समनुप्राप्ते त्रेताया द्वापरस्य च ॥ कौसल्यायां भविष्यामि रामो दशरथादहम् ॥२८॥

र्ममर्यादायेन तत् ॥ अत्र एवकरद्ध्रुगमुन्मार्गवर्त्ति ॥२७॥२८॥ श्रीहरिकृष्णायनमः ॥ ःः व ६५

रुद्रामपृष्ठीकरत्वेरमेशं तेन जनकायज्ञमित्यर्थः ॥२९॥ संख्ये युद्धे ॥ महानुजं कुंभकर्णसहितम् ॥३०॥३१॥

सीताभिधानां लक्ष्मीं च भवित्रीं जनकात्मजां ॥ उद्वहिष्यामि तामेशं भंक्त्वा धनुरहं महत् ॥२९॥
ततो रक्षःपतिं घोरं देवर्षिद्रोहकारिणं ॥ सीतापहारिणं संख्ये हनिष्यामि सहानुजम् ॥३०॥ नाम
मे तु चरित्राणि वाल्मीकाद्या महर्षयः ॥ तदा गास्यंति वसुधायां तु ततः स्यादघक्षयः ॥३१॥ द्वापर
स्य कलेश्चैव संधौ पर्यवसानिके ॥ भूभारासुरनाशार्थं पातुं धर्मं च धार्मिकान् ॥ वसुदेवा
द्भविष्यामि देवक्यां मथुरापुरि ॥३२॥ कृष्णोऽहं वासुदेवाख्यस्तथा संकर्षणो बलः ॥ प्रद्युम्नश्चा
निरुद्धश्च भविष्यंति यदोः कुले ॥३३॥ गोपस्य वृषभानोश्च सुता राधा भविष्यति ॥ वृंदावने तया
सार्कं विहरिष्यामि पद्मज ॥३४॥ लक्ष्मीश्च भीष्मकसुता रुक्मिण्याख्या भविष्यति ॥ उद्वहिष्यामि
ता राजन्यान्युद्धे निर्जित्य सदहम् ॥३५॥ पर्यवसानिके संधौ रंतिमेनागस्त्यर्थः ॥३२॥३३॥३४॥३५॥ ः

३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ अपिशब्देनस्वस्यकलिबलपराजयरादित्यंमचयति ४२ मुनेर्दुर्वा

धर्मद्रुहोकरान्हत्वातदाविष्टांश्चनृपतीन् धर्मसंस्थापयन्नेवकरिष्येनिर्जरांस्तुवम् ३६
येनकेनापिभावेनयस्यकस्यापिमानवम् मयिसंयोक्ष्यतेतंतंनेष्येब्रह्मगतिंपराम् ३७
धर्मंतुविस्थापयित्वाकृत्वायदुकुलक्षयम् पश्यतांसर्वदेवानामंतर्धास्येतुवस्ततः ३८
कृतस्यममवीर्याणिकृष्णद्वैपायनादयः गास्यंतिबहुधावत्सतन्मयाःपापहराणिहि ३९
कृष्णद्वैपायनोभूत्वापराशरमुनेःसुतः शाखाविभागंवेदस्यकरिष्यामितरोरिव ४०
वैदिकंविधिमाश्रित्यत्रिलोकीपरिपीडकान् छलेनमोहयिष्यामिभूत्वाबुद्धोसुरानहम् ४१
मयाकृष्णेननिहताःसार्जुनेनरणेषुये प्रवर्त्तयिष्यंत्यसुरास्तेत्वधर्मंसदाक्षितौ ४२
धर्मदेवात्तदामूर्त्तौत्रिस्ननरनारायणात्मना प्रवर्त्स्येपिकलौब्रह्मन्भूत्वाहंसामगोद्विजः ४३

सःशापात्ततःशापात् गुरुभ्योऽक्षरदेशिकेभ्यश्चविनारक्षिष्यामि ४४ दिव्यवाजिनादेवदत्तम।

मुनिशापाद्धतांप्राप्तंसर्वांजनकमात्मनः ततोऽविनागुरुभ्योहंसद्धर्मंस्थापयन्नज ४४
जनान्धेनमयान्भूमौकलेरंतेमहैनसः कल्कीभूत्वाहनिष्यामिविचरन्दिव्यवाजिना
४५ यदायदाचवेदोक्तोधर्मोनाशिष्यतेऽसुरैः प्रादुर्भावोभविष्यामितद्रक्षार्थंतदातदा ४६
तस्माच्चिंतांविहायैवप्रजाःसृजयथापुरा एतान्दत्वावरांस्तस्मात्सद्मंतर्हितोऽभवं ४७
यथातस्यैवसद्दृत्तास्तथैवचमयाकृतम् कुर्वेकरिष्येचमुनेनिजशक्तिभिरंजसा ४८
एवंविधस्यमेब्रह्मन्नीशितुःसर्वदेहिनाम् दर्शनंदुर्लभंजातंतवैकांतिकभक्तितः ४९
वरंवरयमत्तस्त्वंस्वाभीष्टंमुनिसत्तम प्रसन्नोस्मिनृशंतुभ्यंनाफलंममदर्शनम् ५०

स्वमाकृष्येत्यर्थः ४५ नाशिष्यतेनाशयिष्यते तदातदेति एतावतास्वावतारगणमानंत्यंदेशकालानियम

वासु.टी. ऋषयूचितः॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥एतत्तव प्रत्यक्षदर्शनादन्यत्किंचिदपि॥५४॥५५॥५६॥५७ अ०१८

६७

॥स्कंद उवाच॥ ॥श्रुत्वेति भगवद्वाक्यं नारदो मुनिसत्तमः॥ मन्यमानो निजं धन्यं तमुवाच प्रहृष्टमुने
५१॥नारद उवाच॥ दर्शनादेव ते स्वामिन्संपूर्णो मे मनोरथः॥ इदं हि दुर्लभं मन्ये सर्वेषामपि देहिना
म्॥५२॥ अनन्ते च त्वदीयानां त्वद्धाम्नोप्यामृतस्य च॥ साक्षात्समीक्षणादन्यत्प्राप्यं मे नास्ति वांछि
तम्॥५३॥ इतोप्युदुर्लभं क्वापि नास्ति ब्रह्मांडगोलके॥ यदहं परितुष्टात्ते प्रार्थये प्रमिहाच्युत॥५४॥
लोकोत्तरफलं यत्तद्वैदिकैरेव कर्मभिः॥ देवैः पित्र्यैश्च लभ्येत तच्चाप्यस्ति हि नश्वरम्॥५५॥ ने
च्छामि तदहं किंचित्सुखं त्वत्तः परं प्रभो॥ वरमेकं तु याचे त्वत्संप्रीतं वरदर्शनात्॥५६॥ तवाथ तव त
भक्तानां सदैव गुणगायने॥ अस्तु सक्ताऽस्य मे बुद्धिस्तव पिप्रीतिवर्द्धिनी॥५७॥ ॥स्कंद उवाच॥ ॥
५७॥ इति तेन याचितं तथास्त्विति प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञाय॥ महतीं महतीसंज्ञाम्॥ विश्वावसोः स्वहस्ती ६६

तुंबुरोस्तु कलावती॥ महती नारदस्योक्ता सरस्वत्यास्तु कच्छपी॥ इति वैजयंती॥५८॥५९॥६०॥ यादृशश्चि
न तथास्त्विति प्रतिश्रुत्य कृष्णस्तेनेति याचितम्॥ गानोपयुक्तां महतीं वीणां दत्त्वाऽब्रवीत्पुनः॥५८॥
॥श्रीभगवानुवाच॥ अधुना गच्छ देवर्षे विशालां बदरीमितः॥ तत्र धर्मात्मजं भक्त्या मामाराधय सु
व्रत॥५९॥ त्वं ह्यैकांतिकभक्तोसि मम निष्कपटांतरः॥ तेन त्वामधिकं मन्ये विधेरपि पितुस्तव॥
६०॥ यादृशोहं च यद्रूपो यावांश्च महिमा मम॥ वित्स्व सर्वमपि मे भक्ता ऐकांतिका मुने॥६१॥
हृदि चिंत्योहमेवास्मि सततं तेषां च ते मम॥ तेषामिष्टं न मत्तोन्यन्मत्तोन्येषां न किंचन॥६२॥ यथा
पतिव्रता नार्यो वशीकुर्वंति सत्पतिम्॥ निजैर्गुणैस्तथा भक्ता वशीकुर्वंति मामपि॥६३॥ श्री
छत्र्यादि विशिष्टः॥ यद्रूपः सच्चिदादिलक्षणः यावान्देशकालाद्यनवच्छिन्नः॥६१॥ एकांतिकानाममा
धारणधर्मैकमत्वनिष्ठारेण हृदीति॥६२॥ निजैर्गुणैरितिनिर्दिष्टैर्नदार्शंतिकधोः समानम्॥६३॥६४॥

वा.म.टी ततोदृश्यास्यादिस्वस्यप्राप्तेरसाधारणंसाधनमाह मत्संगादिति ॥ मत्संगेनैव ॥ ६५ ॥ स्वप्राप्तेरसाधारण अ.१८
६८

अनुयामिस्त्रियासाकंनानदृष्टंपरवानिव ॥ यत्रयत्रचनेसंतितत्रतत्राहमस्मिहि ॥ ६४ ॥
मत्संगादेवमत्प्राप्तिर्नवेद्भुविमुमुक्षताम् ॥ नान्योपायेनदेवर्षेमत्वमित्यवधारय ॥ ६५ ॥
मामेवयर्हिशरणंमानुषाःप्राप्नुवंतिये ॥ तर्ह्येवतेविमुच्यंतेमायायाजीवबंधनात् ॥ ६६ ॥
मांप्रपन्नस्त्वपुरुषोयेनकेनापिनानतः ॥ यथेष्टंफलमाप्नोतिनतुसंसृतिमन्यवत् ॥ ६७ ॥
॥ स्कंद उवाच ॥ एवमुक्तोभगवताप्राप्तोनुग्रहमीप्सितम् ॥ प्रणम्यमान्त्रनयनःपर्यावर्त्त
तनारदः ॥ ६८ ॥ तमेववीणयागायन्श्वेतमुक्तमपश्यत ॥ प्राग्वत्स्वाग्रेचलंतंतमन्वगच्छ
द्विजर्षभ ॥ ६९ ॥ सद्यःश्वेतंमहाद्वीपंप्राप्यश्वेतान्प्रणम्यनाव् ॥ निष्क्रांतोनारदोब्रह्मन्स्तरसामेरुमा
गमत् ॥ ७० ॥

फलमाहमामेवेतिजीवानांबंधनरूपायामायायाः ॥ ६६ ॥ अन्यवदितरदेववोपासकवत् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ६८

विशालांविशालाख्यांबदरीमनुलक्षीकृत्यअनुर्लक्षणइतिकर्मप्रवचनीयः ॥ ७१ ॥ इतिश्रीवासुदेवमा
हात्म्यटीकायांवेदव्यवचनायामष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ १ ॥ श्रीवत्सोवक्षसिरोमाणांदक्षिणावर्त्तःसव

ततोमेरोःप्रचक्रामपर्वतंगंधमादनम् ॥ निपपातचरवात्तूर्णंविशालांबदरीमनु ॥ ७१ ॥ इतिश्रीस्कं
दपुराणेविष्णुखंडेश्रीवासुदेवमाहात्म्येश्रीवासुदेवावतारादिकथननामाष्टादशोध्यायः ॥ १८ रा
॥ स्कंद उवाच ॥ ततःसददृशेदेवौपुराणावृषिसत्तमौ ॥ तपश्चरंतौसुमहदात्मनिष्ठौमहाव्रतौ ॥
१ ॥ तेजसाप्यधिकौसूर्यात्सर्वलोकविरोचनौ ॥ श्रीवत्सलक्षणौपूज्यौजटामंडलधारिणौ ॥ २ ॥ पद्म
चिह्नभुजौतौचपादयोश्चक्रलक्षणौ ॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौमितसूक्ष्मघनांशुकौ ॥ ३ ॥ श्रीरस्कः

लक्षणंविकचपयोस्तो ॥ २ ॥ पद्मचिह्नभुजौपद्माकाररेखाविह्नितकरतलौ ॥ जालपादभुजावितिपाठांतरेहंसा
काररेखांकितकरावित्यर्थः ॥ पादयोश्चक्रलक्षणावितिचक्राकाररेखाजक्षितपादतलावित्यर्थः ॥ व्यूढेति

८

वासुदे॰ र्त्तिमानिति व्याख्यानं चैतद्भगवत्पादैरन्यप्रकारैः ज्ञानमयी स्वेच्छामयी तेजोमयी मूर्त्तिरीशस्यास्येति दीप्त अ॰१९

१९ मूर्त्तिः गुणकर्मनिबंधनामूर्त्तिरस्य न विद्यत इत्यमूर्त्तिमानिति तत्स्वरूपवर्णनेऽपि सर्वाणीत्युपकर
णानि व्यालंकारछत्रचामरासनादीन्यपि दिव्यानि सन्तीति वचनविपरिणामेन योज्यम् १९ २० आ॰

आत्मब्रह्मैकसंपन्नैर्विनिवृत्तगुणैरपि क्रियते वाकरेवस्य नक्तिरित्थंगुणोद्भिमः १९
माहात्म्यमस्य कोऽवक्तुं शक्नुयात्परमात्मनः अचिंत्यानंतशक्तीनामधिपस्य महामुने २०
आत्मात्माचाऽक्षरात्मा च हृषीकेशश्चाकृशनिर्मलः दिव्यदृगीश्वरः सन्मात्रः पुरुषो वसुदेवजः २१

त्मात्मेति आत्मनां जीवानामीश्वराणां चात्मांतर्यामी परमात्मेत्यर्थः ननु प्रथमात्मशब्देन देहाद्याधान
५ तु जीवेश्वररूपं तत्कृतं चेतन्यम् आत्मा देहेंद्रियजीवेष्वनावेपरमात्मनि मनोबुद्ध्यनावधृतिषु द्धिष्वितिवि
श्वकोशादात्मशब्देन देहोऽपि किं वचः अस्य पाप्रकाशस्य प्रकाशांतरापेक्षणात्वे तत्स्वं सेतस्यां तत् १९

म देहसंगतं शरीरव्यापकत्वलक्षणात्मधर्मविषयं चैव प्रमज्येन किंच जीवेश्वरपरब्रह्मणां देहदेहिभा
वेन व्याप्यव्यापकत्वांगीकारे तु न देहस्य पारमार्थिकत्वापत्तिः स्यात् तथा मतिस्तु पुरुषपरत्वे इदं सर्वम्
देवानिस्तदादित्यस्तद्वायुः सर्वतः पाणिपादं तत् एकमेवाद्वितीयं एकएव हि भूतात्मा भूते व्यवस्थि भूते
त सत्येको महानात्मा एकोयमात्माजगति एकोयमात्मा विज्ञेय इत्यादिश्रुतिविरोध इति चेच्छृणु
तत्कृते दानंगीकारे कर्मकांडोपासनाकांडश्रुतिवैयर्थ्येन नास्तिकमतापत्तिरेवेति शारीरकमहा
नाध्येवकुधाप्रपंचितम् एकत्वं च भगवतस्तादात्म्यसंबंधेनैवेति मात्वनपि हांतः तथा च श्रुतयः
अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव एकस्तथा सर्वभूतांतरात्मा रूपं रूपं प्रति
रूपो बहिश्च दिवितिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् तिलेषु तैलं दधनीव सर्पिरापः स्रोतस्स्व
रणीषु चाग्निः एवमेवात्मात्मनि गृह्यतेऽसौ सत्येनैनं तपसा योऽनुपश्यतीत्याद्याः तस्मादंतर्यामितया
स्थितस्य भगवतो वाक्ये देवाख्यस्य परब्रह्मणो जीवेश्वरेभ्यो भेदस्य दृष्टांतं पुरुषमेव भेदव्यपदेशाच्चान्य

वासुरी इतिसूत्राच्च अस्यार्थः आदित्यांतःश्रूयमाणः पृथगात्मा आदित्यशरीराभिमानिनोजीवादन्यः कुतः भे अ॰१९
७० दव्यपदेशात् आदित्यशरीराभिमानिजीवादन्यस्य परमात्मनोंतर्यामित्वेनांतर्यामिब्राह्मणेभेदेनव्यप
देशात् तिष्ठन्नादित्येतिष्ठन्नादित्यादंतरोयमादित्योनवेदयस्यादित्यःशरीरंयआदित्यमंतरोयमयति
सतआत्मांतर्याम्यमृतइति तथाचात्मपरमात्मनोःशरीरशरीरिभावोप्यंतर्यामिब्राह्मणएवनिर्णी
तः यआत्मनितिष्ठन्नात्मनोंतरोयमात्मानवेदयस्यात्माशरीरंयआत्मानमंतरोयमयतिसतआ॰
त्मानमंतरोयमयतिसतआत्मांतर्याम्यमृतइति नचाश्रुतत्वेनशरीरतयोक्तेनसमस्यंतात्मश
ब्देनापिसएवाणयपृच्छ्योन्नरसमयः अन्योंतरआत्माप्राणमयः अन्योंतरआत्मामनोमयइ
त्यादिनोक्तोदेहादिरेवात्मास्तुहीतव्यो नतुविद्वदितिचेन्न नत्रत्रजीवस्वरूपनिर्णयप्रसंगोयेनतन्
च्छरीरत्वमात्मस्वारिकोशस्यस्तुहणंक्रियेत प्रकृष्येत्तमस्वरूपनिर्णयस्यप्रकृतत्वात्तच्छरीरत्वेन
विद्वपात्मनएवग्रहणोचित्यात्तथैवश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धत्वाच्चनानित्याचेतनदेहादिग्रहणम् तथा ७०

चश्वेताश्वतरोपनिषदि नित्योनित्यानांचेतनश्चेतनानामेकोबहूनांयोविदधातिकामान् तमात्म
स्थंयेनुपश्यंतिधीरास्तेषांशांतिःशाश्वतीनेतरेषामिति भगवानेकएवासीदस्यआत्मात्मनांविभु
रीतिमैत्रेयस्मृतेश्च एकत्वव्यपदेशोपिपृथगात्मशब्दवाच्यस्यास्यपर॰मात्मनएवनत्वितरेषां
कर्मतंत्राणाम् वालाग्रशतभागस्यशतधाकल्पितस्यच भागोजीवःसविज्ञेयःसचानंत्यायकल्पत
इतिश्रुतेः परमात्मात्वेकएव तमेवैकंविजानथआत्मानमन्यावाचोविमुंचथामृतस्यैषसेतुरितिश्रुते
: नचकेवलात्मपदप्रयोगाज्जीवात्मत्वमोप्यवकाशंलभते तमित्येवध्यायथआत्मानंस्वस्तिवःपा
रायतमसःपरस्तात् यःसर्वज्ञःसर्वविद्यस्यैषमहिमाभुवि दिव्येब्रह्मपुरेह्येषव्योम्न्यात्माप्रतिष्ठि
तइत्यादिश्रुतिषुसाधारणविशेषणैःपरमात्मनएवात्मशब्देनाभिनिर्देशात् अयमेवात्माचजी॰
वानुत्पत्तिहेतुत्वेनबृहदारण्यकेपिनिर्दिष्टः तथाहि यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवास्मा
दात्मनःसर्वेप्राणाःसर्वेलोकाःसर्वेदेवाःसर्वाणिभूतानिसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतितस्योपनिषत्स॰

वा॰सु॰टी॰ त्यस्य सत्यमितीति तच्छ्रुतावप्युक्तं चैवोक्तः स वा अयमात्मा सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपति श्र॰१९
९१ : सर्वमिदं प्रशास्ति यदिदं किंच स न साधुना कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कनीयानेष भूताधिपतिरे
ष लोकेश्वर एष लोकपालः स सेतुर्विधरण एषां लोकानामसंभेदायेति हरिर्हि साक्षाद्भगवाञ्छरी
रिणामात्मा झषाणामिव तोयमीप्सितमिति भागवतोक्तेश्च न चैतावता प्रकाशस्य प्रकाशांतरप्र
काशितत्वमसंगतमिति वाच्यम् अल्पगुणिनो महागुणापेक्षावदल्पतेजसो महातेजोपेक्षायाः
अप्युपपत्तेः तथा च मुंडकोपनिषदि श्रूयते तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुरिति न
तत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भा
सा सर्वमिदं विभातीति तथान्यत्र चोक्तम् यस्मादर्वाक्संवत्सरोहोभिः परिवर्तते तद्देवा ज्योतिषां
ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतमिति पुनः कथंभूतः अक्षरात्मा अक्षरब्रह्मणोप्यात्मा अक्षरस्वरू
पमुक्तं बृहदारण्यके एतद्वै तदक्षरं गार्गि ब्राह्मणा अभिवदंति एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि ९१

द्यावापृथिवी विधृते तिष्ठत इति कंडिकाद्वयेन विष्णुपुराणेप्युक्तम् एकः शुद्धोक्षरो नित्यः सर्वव्या
पी तथा पुमान् सोप्यंशः सर्वभूतस्य मैत्रेय परमात्मनः इति तस्याप्यात्मा नियंता योक्षरे तिष्ठन्नक्षरादं
तरो यमक्षरो न वेद यस्याक्षरः शरीरं योक्षरमंतरो यमयति अक्षरात्परतः परः इत्यादिश्रुतिभ्यः पुनः क
थंभूतः आकाश इव निर्मलः सर्वव्यापकत्वेपि निर्मलत्वधर्मेणाकाशसदृशो न तु शून्यः वियत इवाप
दस्य तव शून्यतुलां दधत इति वेदस्तुतावुक्तेः यत्तद्ब्रह्म परं सूक्ष्ममशून्यं शून्यकल्पितम् भगवाना
करे देवेति यंगणं तिद्विधा स्वता इति विष्णूक्तेश्च य आकाशे तिष्ठन् आकाशशरीरं ब्रह्मेति च श्रुता
रा वाकाशस्यापि तच्छरीरत्वोक्तेराकाशसदृश इति वा पुनः कथंभूतः दिव्यदृग्गोस्थः दिव्यदृष्टिनिरीक्षि
तुमर्हो न तु निराकारः सच्चिदानंदरूपदिव्यविग्रहोक्तिविरोधात् भगवत्कृपासमासादितदिव्यदृ
ष्टिदर्शनीयत्वस्य श्रुतिषु बहुधा प्रतिपादितत्वाच्च श्रवणमनननिदिध्यासनफलस्य साक्षात्का
रस्य निर्विषयत्वापत्तेश्च तथा च बृहदारण्यके श्रूयते यदैतमनुपश्यत्यात्मानं देवमंजसा ई

शानंदतज्ञमस्य न तदा विचिकित्सतीति कठोपनिषदि च सत्येनैनं तपसा योनुपश्यतीति आरु
णेयोपनिषदि च तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यंति सूरय इति योगशिखोपनिषदि च जन्मांतरसह
स्रेषु यदा नाश्यति किल्बिषम् तदा पश्यंति योगेन संसारछेदनं परमिति मुंडकोपनिषदि च
यद्भूतयोनिं परिपश्यंति धीराः भिद्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यंते सर्वसंशयाः क्षीयंते चास्य कर्माणि
तस्मिन्दृष्टे परावरे समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः जुष्टं यदा पश्यत्य
न्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्म
योनिम् तदा विद्वान्पुण्यपापे विधूय निरंजनः परमं साम्यमुपैतीति श्वेताश्वतरोपनिषदि च
वह्नेर्यथा योनिगतस्य मूर्तिर्न दृश्यते नैव च लिंगनाशः स भूय एवेंधनयोनिगृह्यस्तद्वोभयं वै
प्रणवेन देहे स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् ध्याननिर्मथनाभ्यासाद्देवं पश्येन्निगूढ
वत् तथा यदात्मतत्त्वेन तु ब्रह्मतत्त्वं दीपोपमेनेह युक्तः प्रपश्येत् अजं ध्रुवं सर्वतत्त्वैर्विशुद्धं ज्ञात्वा

त्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैरिति ईशावास्योपनिषदि च हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् त
त्त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय दृष्टये पूषन्नेकर्षे यम सूर्य प्राजापत्य व्यूह रश्मीन् समूह तेजो यत्ते रू
पं कल्याणतमं तत्ते पश्यामीति विवृतं चैतच्छ्रुतिद्वयं भगवत्पादैर्भाष्यकृद्भिः सत्यं ब्रह्मोपासीनो यथो
क्तकर्मकृच्च यः सोंतकाले प्रार्थयते स्यात्मानमात्मनः प्राप्तिद्वारं याचते हिरण्मयेन पात्रेण हिरण्मय
मिव हि हिरण्मयं ज्योतिर्मयं तेन पात्रेणेव अपिधानभूतेन तेजसा सत्यस्यादित्यमंडलस्थस्य ब्रह्मणः अ
पिहितमाच्छादितं मुखं द्वारं तत्त्वं हे पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय सत्यस्य तवोपासनात्सत्यः धर्मो य
स्य मम सोहं सत्यधर्मा तस्मै मह्यम् यद्वा यथाभूतस्य धर्मस्यानुष्ठात्रे दृष्टये सत्यात्मनस्तव साक्षाद
पलब्धये हे पूषन् जगतः पोषणात्पूषा रविस्तस्य संबुद्धिः तथा एक एव ऋषति गच्छतीत्येकर्षिस्तस्य संबु
: तथा सर्वस्य नियमनाद्यम तथा रश्मीनां प्राणानां रसानां च स्वीकरणात्सूर्य तथा प्रजापतेरा
विर्भूतत्वात्प्राजापत्य व्यूह रश्मीन्व्यूह विगमय स्वान् तेजः समूह एकीकुरु यत्ते रूपं कल्याणत

वासुदी ममत्वं तच्छोन नं रूपं पश्यामीति उद्योगपर्वणि सनत्सुजातीये च महताप्रबंधेनोक्तम् यत्तच्छुक्लं म अ॰१९
९३ हज्ज्योतिर्दीप्यमानं महद्यशः तद्वै देवा उपासते तस्मात्सूर्यो विराजते योगिनस्तं प्रपश्यंति भगवंतं स
नातनमित्यादिभिः पंचविंशतिपद्यैः नारदे मोक्षधर्मेपि च व्यासशुकसंवादादावुक्तम् तं पूर्वापररा
त्रेषु युंजानः सततं बुधः लघ्वाहारो विशुद्धात्मा पश्यत्यात्मानमात्मनि पंचेंद्रियाणि संधाय मनसि स
स्थापयेद्यतिः यदैतान्यवतिष्ठंति मनःषष्ठान्यथात्मनि प्रसीदंति च संस्था यत्तदा ब्रह्म प्रकाशते
विधूमइव दीप्तार्चिरादित्यइव दीप्तिमान् वैद्युतोग्निरिवाकाशे दृश्यतेत्मा तथात्मनीति तस्मा
त्परमात्मनो वासुदेवस्यैकांतिकभक्तदर्शनीयत्वं साकारत्वं च सिद्धम् ननु यदि परमात्मनो दर्श
नीयत्वं नहि न चक्षुषा पश्यति कश्चिदेनम् न चात्मा शक्यते द्रष्टुमित्यादिश्रुतिस्मृतिनिर्विरोधइ
ति चेन्न तासां मलिनसत्वोपासकप्राकृतचक्षुरिंद्रियग्राह्यविषयत्वनिषेधपरत्वात् न यावस्पुनस्ः
नचक्षुषा गृह्यते नापि वाचा नान्यैर्देवैस्तपसा कर्मणा वा ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्वस्ततस्तं पश्यति नि ९३

स्तु

ष्कलं ध्यायमानः अणोरणीयान्महतो महीयानात्मास्य जंतोर्निहितो गुहायाम् तमक्रतुं पश्यति
वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम् तपःप्रभावाद्देवप्रसादाच्च ब्रह्म ह श्वेताश्वतरोविद्वान् अ
त्याश्रमिभ्यः परमं पवित्रं प्रोवाच सम्यगृषिसंघजुष्टमित्यादयः न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षु
षा दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरमित्यादिस्मृतयश्चात्र प्रमाणम् पुनः कथंभूतः सन्मा
त्रः सदेव सोम्येदमग्र आसीत् सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म सत्यं ब्रह्म सत्यस्य सत्यमित्यादिश्रुतेः
अशेषदेवगुरोर्भगवत्यनिर्देश्यवपुषि सत्तामात्रात्मन्यात्मानं परमात्मनि वासुदेवे प्रयुयोजेति वि
ष्णुपुराणाच्च रूपं यत्तत्प्राहुरव्यक्तमाद्यं ब्रह्मज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारम् सत्तामात्रं निर्विशेषं
निरीहं स त्वं साक्षाद्विष्णुरध्यात्मदीप इति भागवताच्च कालत्रयाबाध्यस्वरूपः पुनः कथंभूतः
पुरुषः पूर्वं सिद्धः पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति श्रुतेः पुरस्य गमनं स्वस्मा
दौदारिकात्कुषत्यर्थः पुरुजं त्केप्सितारप्यधिकं मनो निदद्यानीति यच्छुद्धानं स्वस्मात्स्वाय च वा

वासु·टी फलकास्कन्धमादिशाखावत्वम् यद्वा पुरूणिपापानिर्दहतीतिपुरुषः सयत्पूर्वोऽस्मात्सर्वस्मा अ·१९
१५ त्सर्वान्पाप्मनऔषत्तस्मात्पुरुषइतिबृहदारण्यकश्रुतेः यद्वा पुरुषःपुरुषाकारःपरात्परंपुरुषमुपै
तिदिव्यम् अपाणिपादोजवनोग्रहीता पश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णः सवेत्तिवेद्यंनचतस्यास्तिवेत्ता
तमाहुरग्र्यंपुरुषंमहान्तम् वेदाहमेतंपुरुषंमहान्तमादित्यवर्णंतमसःपरस्तात् तमेवविदि
त्वातिमृत्युमेतिनान्यःपन्थाविद्यतेऽयनाय यस्मात्परंनापरमस्तिकिंचिद्यस्मान्नाणीयोनज्यायो
स्तिकिंचित् वृक्षइवस्तब्धोदिवितिष्ठत्येकस्तेनेदंपूर्णंपुरुषेणसर्वमित्यादिश्रुतिभ्यः ननुस
एतस्माज्जीवघनात्परात्परंपुरिशयंपुरुषमीक्षतइत्यादिश्रुतेःस्वेच्छानिर्मितपुरिशयनादेवपुरुषा
कारत्वंनतुततःप्रागितिप्रतीयतइतिचेन्न- पुरिशयनात्पुरुषाभिधानंतुगौणमेवनगवन्नाम
पूर्णनिर्माणात्प्रागपिपुरुषोहवैनारायणोऽकामयतप्रजाःसृजेयेति आत्मैवेदमग्रआसीत्पुरु
षविधइत्यादिश्रुतिभिःपुरुषाकारस्यप्रतिपादितत्वात् यद्वा प्रधानाधिष्ठातृत्वंपुरुषा १५

सत्त्वेजायतआविर्भवतीतिवसुदेवजोवासुदेवइत्यर्थः प्राणोऽखिलंसर्गमोतंप्रजानांप्राणिनिविष्टु

नेदविवक्षया नतुपुरिशयनात्पुरुषत्वोक्तिः तथाचोक्तंवेदस्तुतौ स्वकृतपुरेष्वमीष्वबहिरन्तरसं
वरणंतवपुरुषंवदन्त्यखिलशक्तिधृतोंऽशकृतमिति पुनःकथंभूतः वसुदेवजः सत्त्वंविशुद्धंव
सुदेवशब्दितंयदीयतइतिपंचरात्रोक्तेर्वसुदेवेविशुद्धेविनवत्यपेयआत्मेतिश्रुतेः यद्ज्ञानाग्नि
वरेण्यगणयोरुत्तरत्र्याचेतोमलानिविविधानिगुणकर्मजानि तस्मिन्विशुद्धउपयातितआत्मतत्त्वंसा
साक्षाद्यथामलदृशोःसवितृप्रकाशइतिभागवतोक्तेश्च यद्वा वसुदेवाद्यादवविशेषाज्जायतेस्म
आविर्भूतइति २१ पुनःकथंभूतः समस्ताःसर्वेदिव्यकल्याणाःजीवकल्याणहेतवोगुणाः कारु
ण्यप्रचारणपत्वाद्यायस्यसः सविश्वकृद्विश्वविदात्मयोनिर्ज्ञःकालकालोगुणीसर्वविद्यः एषआत्मा
अपहतपाप्मेत्यादिश्रुतेः समस्तकल्याणगुणात्मकोऽसौस्वशक्तिलेशाद्धृतभूतवर्गः इच्छागृहीता
भिमतोरुदेहःसंसाधिताशेषजगद्धितोऽसौ तेजोबलैश्वर्यमहावबोधसुवीर्यशक्त्यादिगुणैकराशि
रितिविष्णुपुराणोक्तेश्च पुनःकथंभूतः निर्गुणःप्राकृतगुणरहितः साक्षीचेताकेवलोनिर्गुण

वासुदी श्चेतिश्रुतेः समस्तवस्तुतः प्रकृतेर्विकारान्गुणादिदोषांश्च मुनेरतीतइत्यादि पराशरोक्तेश्च पुनःक श्रु॰१९
१५ थंभूतः ईश्वराणांप्रधानपुरुषादीनामपीश्वरः परमेश्वरः तथाचश्रुतयः प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गु
णेशः संसारमोक्षस्थितिबंधहेतुः धर्मावहंपापनुदंभगेशंज्ञात्वात्मस्थममृतंविश्वधाम तमीश्वरा
णांपरमंमहेश्वरंतंदेवतानांपरमंचदैवतम् पतिंपतीनांपरमंपरस्ताद्विदामदेवंभुवनेशमीड्यम्

समस्तकल्याणगुणोनिर्गुणश्चेश्वरेश्वरः परयाविद्ययावेद्यरूपाप्योवस्तुनिःप्रभुः २२

नतस्यकार्यंकरणंचविद्यतेनतत्समश्चाभ्यधिकश्चदृश्यते पराऽस्यशक्तिर्विविधैवश्रूयतेस्वाभा
वीकीज्ञानबलक्रियाच नतस्यकश्चित्पतिरस्तिलोकेनचेशितानैवचतस्यलिंगम् सकारणंकर
णाधिपाधिपोनचास्यकश्चिज्जनितानचाधिपइत्याद्याः पुनःकथंभूतः परयाउत्तरविद्ययाःश्रेष्ठ
याविद्ययाब्रह्मविद्ययावेद्योऽधिगम्यः तथाचाथर्वणीश्रुतिः द्वेविद्येवेदितव्येइतिहस्मयद्ब्रह्मविदो १५

तेंर्गतान्यनेककोटिशोब्रह्मांडराशयः तदक्षरंब्रह्मसर्वकारणकारणम् विष्णोर्ब्रह्मपरंमास्य
रूपस्यमहात्मनइतिभागवतेमैत्रेयोक्तेः स्वधामनिब्रह्मणिरंस्यतेनमइतिशुकोक्तेश्चब्रह्माख्यं
धामेति द्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तंचामूर्तंचेतिश्रुतेस्तत्तुकथमूर्त्तंतिजोमयंपुषाकृतिकिंचिदम्
र्त्तमाकाशमश्नुतयाचोच्यते वासुदेवस्ततस्मात्परोऽन्परावपुरुषोत्तमाख्यस्तत्पाप्यः ब्रह्मविदा
प्नोतिपरम् ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवति देवोभूत्वादेवानप्येति
तीत्यादिश्रुतेः ब्रह्मभूतःप्रसन्नात्मानशोचतिनकांक्षति समःसर्वेषुभूतेषुमद्भक्तिंलभतेपरा
मित्यादिस्मृतेश्च ननुब्रह्मवाइदमग्रआसीत्तदात्मानमेवावेदहंब्रह्मास्मीतितस्मात्तत्सर्वमभ
वत्तद्योयोदेवानांप्रत्यबुध्यतसएवतदभवत्तथर्षीणांतथामनुष्याणाम् तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वाम
देवःप्रतिपेदेऽहंमनुरभवंसूर्यश्चेतितदिदमप्येतर्हियएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभव
तितस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवत्यथयोन्यांदेवतामुपास्तेन्योसावन्योहम

स्मीतिनसवेदयथापशुरेवंसदेवानामितिबृहदारण्यश्रुतौ ब्रह्मविदामन्यदेवतोपासनस्यनिंदितत्वा
त्कथंवासुदेवस्योपास्यत्वमितिचेन्न यदाह्येवैषएतस्मिन्नुदरमंतरंकुरुतेऽथतस्यभयंभवती
तितैत्तरीयकश्रुत्याऽस्याःश्रुतेर्भेदोपासननिषेधपरत्वान्सुदेवनोपासननिषेधपरत्वाद्ज्ञानमु
क्तानांवासुदेवोपासनेबाधइतिमहाभाष्यादौबहुधाप्रपंचितत्वान्नात्रवितन्यते नचभक्तेर्ज्ञानां
गत्वेनापिबाधः भक्तिर्हिद्विविधासाधनरूपाफलरूपाच तदुक्तम् भक्त्यार्थंज्ञातयानन्ययेत्या
दि तत्रयस्यदेवेपराभक्तिरित्यादिनोक्तासाधनभक्तिः तंवाएतंदेवाआत्मानमुपासतेइत्यादिनो
क्ताफलभक्तिः यद्वाः एकस्याएवभक्तेःस्वादिरत्वादिवत्संयोगपृथक्त्वेनोभयार्थत्वाद्ज्ञानांगत्वं
ज्ञानफलत्वंचाविरुद्धम् तस्माज्ज्ञानिनांस्वाधिकारानुसारेणवासुदेवोपासनमेवयुक्तम् चतु
र्विधाभजंतेमांजनाःसुकृतिनोऽर्जुन आर्तोजिज्ञासुरर्थार्थीज्ञानीचभरतर्षभ तेषांज्ञानीनित्य
युक्तएकभक्तिर्विशिष्यते ज्ञानीप्रियतमोतोमेज्ञानेनासौबिभर्तिमाम् ज्ञानिनस्त्वहमेवेष्टः ज्ञान ११

विज्ञानसंपन्नोभजमांभक्तिभावत इत्यादिभगवद्वाक्यात् भगवंतमजंदिव्यंविष्णुमव्यक्तसंज्ञिनम्
भावेनयांतिशुद्धायेज्ञानतृप्तानिराशिषः ज्ञात्वात्मस्थंहरिंचैवननिवर्त्तंतितेऽव्ययाः प्राप्यतत्परमं
स्थानंमोदंतेऽक्षरमव्ययमितिवार्हस्पत्याच्च मोक्षेच कामचारश्रुतिस्मरणाच्चैवज्ञानिनांयथेष्टसंचरण
परा किंतुदेहांतेगोलोकवैकुंठश्वेतद्वीपब्रह्मपुरादिषुभगवद्धामसुभगवद्दिव्योपलब्ध्यालौकिक
भोगेषुस्वेच्छानुरूपोपभोगपरा तथाचश्रुतिः अथयइहात्मानमनुविद्यव्रजंत्येतांश्चकामांस्तेषां
सर्वेषुलोकेषुकामचारोभवतीति आत्मानंपरंब्रह्मज्ञात्वानुविद्यसम्यक्प्राप्यसमाधौदहराकाशेस्वसं
कल्पमात्रोपलब्धान्सर्वान्कामांश्चानुविद्यव्रजंतितेभौतिकदेहंत्यक्त्वादिव्यदेहंस्वेच्छयादिव्यदेहेन
भगवद्धामप्रयांतीतिछांदोग्यश्रुतेरर्थः तस्मात्सतिदेहसंबंधेतुविषयासक्त्याततफलाप्रियाप्रि
यसंसर्गेणसौभर्यादिवद्भ्रष्टत्वापत्तेर्ब्रह्मचर्यादियमपालनपूर्वकंभगवद्भक्तिर्विधेयेत्येवोचित
म् नवैसशरीरस्यसतःप्रियाप्रिययोरपहतिरस्तीतिश्रुतेः तथा येषांतपोब्रह्मचर्यंयेषुसत्यंप्र

वासुदे तिष्ठिनम् तेषामसौ विरजो ब्रह्मलोको न येषु जिह्ममनृतं च मायेति श्रुतेश्च तत्रापि देशकालवैप अ॰१९
१८ स्यात्कचिदितरयमच्युतिसंभवेपि ब्रह्मचर्यं तु स्वरूपेण पालनीयम् तद्य एवैतं ब्रह्मलोकं ब्रह्म
चर्येणानुविंदंतीति श्रुतेः तच्च्युतौ त्वधःपात एव न तु ब्रह्मधामप्राप्तिः ब्रह्मचर्येमल्पत्वे प्रजाः प्राय
श्छिदिनियाजुषवाक्स्मरणात् यद्वा यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जन इति स्मृतेर्यावद्देहस्मृतिस्ता
वत्तावतां लोकसंग्रहार्थमपि ब्रह्मचर्यादियमपालनं युक्तमेव स्वस्वरूपसाक्षात्काराभ्यासव
शाद्देहविस्मृतौ त्वव्यवस्थितत्वव्यवहारे जायमानेपि न दोषः यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं प
श्येदित्यादिश्रुतेः निर्बुद्धिगुरपि पथि विचरतः स्त्र्यादिवाक्यं तु तानि निशाविक्षेपकजनसंसर्गादिपरि
हारार्थबुद्धिपूर्वकमेव स्वस्योन्मत्तत्वादिदर्शनपरम् बुधो बालकवत्क्रीडेत्कुशलो जडवच्चरेत्
वदेदुन्मत्तवद्विद्वान् गोचर्यां नैगमश्चरेदित्यादिभगवद्वाक्यात् तथाचरेत्तन्वैयोगी सतां धर्ममदू
षयन् यथा जनाश्च मन्येरन् गच्छेयुर्नैव संगतमिति मोक्षधर्मोक्तेश्च साक्षात्कृतात्मतत्त्वस्य १८

पेक्षाचरणं यदि शुनां तत्त्वदर्शी चेद्वक्तो नेदोः श्वचिन्नक्षणमिति भगवत्पादीयवाक्याच्च अन्यथा
आत्मक्रीड आत्मरतिः क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठ इति श्रुतिविरोधापत्तिर्भगवद्धर्मनिष्ठशंकरना
रदसनकादिसदाचारदूषणापत्तिश्चेत्यलं विस्तरेण पुनः कथंभूतः यन्तुः कालमायादिनियमन

दिव्यमर्जितमीशानं तपसैकांतिकेन च यः प्रीणाति धर्मेण स धन्यतमकश्यते २३ त
स्मात्त्वमपि देवर्षे धर्मेणैकांतिकेन तम् आराधयन्निहैवांगकं चित्कालं तपः कुरु २४
तपसैवातिशुद्धात्मा माहात्म्यं तस्य सन्मनेः यथावज्ज्ञास्यति भवान् प्रोच्यमानं मयाखिलं २५

समर्थः भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इत्यादिश्रुतेः
एवंभूतं वासुदेवोपवर्णनं इति संबंधः २२ २३ २४ तपसैवेत्येवकारेण यथावज्ज्ञानं प्रति तपसो मुख्य
साधनत्वं दर्शयति तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व तपो ब्रह्मेति मननपौनःपुन्यमनतपस्तस्वात्मानं दोब्रह्मेतिश्य

ज्ञानादिति नैन्तरीयकत्वं गुणवत्त्वं तपस एव मुख्यसाधनत्वोक्तेः ॥२५॥ तस्य भगवतो हृदयमतिप्रियमि
त्यर्थः ॥२६॥२७॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्लभनाख्यायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥ एकांतिके

सर्वार्थसाधनं विद्धि तपस्त्वं हृदयं मुने ॥ नातप्ततपसा मद्वशीक्रियते प्रभुः ॥२६॥
स्कंद उवाच ॥ एवमुक्तो भगवता नरनारायणो मुनिः ॥ प्रीतस्तपः कर्तुमिच्छंस्तमुवाच म
हामतिः ॥२७॥ ॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये नारदनरना
रायणसमागमनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥नारद उवाच॥ भगवन्ब्रूहि मे धर्ममेकां
तेन त्वसंमतम् प्रीयते येन विश्वात्मा वासुदेवः सदा सदा ॥१॥ ॥श्रीनारायण उवाच॥ साधु
पृष्टं त्वया ब्रह्मन्मतिस्ते विमला किल मयि स्निग्धाय भक्ताय तत्स्वं गुह्यमपि ब्रुवे २ व

न धर्मेणतमाराधयन्निस्मुक्तं न च पुनस्तत्र भगवन्निति तं च वद्वीबकुधावर्णयंतीत्यनेत्तवसंमतं ब्रूहि १
स्निग्धाय प्रेमवते २

वदंति परा चैवापरा च तत्रापरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छंदो
ज्योतिषमिति ॥ तिहासः पुराणं न्यायो मीमांसा धर्मशास्त्राणीत्यथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते यत्त
दद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णमचक्षुःश्रोत्रं तदपाणिपादं नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं यद्भूतयो
निं परिपश्यंति धीरा इति अत्राकूर्त्तोप्युक्तो भगवत्पादाः अधिगम्यते प्राप्यते ननु ऋग्वेदादिबाह्या
कथं परा विद्या स्यान्मोक्षसाधनं च या वेदबाह्याः स्मृतयः इति कुदृष्टित्वान्निष्फलत्वादनादेयास्या
उपनिषदां च ऋग्वेदादिबाह्यत्वं स्यात् ऋग्वेदादिष्वेव च पठ्यकरणमनर्थकमिति चेच्छृणु वेद्यविष
यविज्ञानस्य विवक्षितत्वादुपनिषद्वेद्याक्षरविषयं विज्ञानमिह परा विद्येति प्राधान्येन विवक्षितं
नोपनिषच्छब्दराशिः वेदशब्देन सर्वत्र शब्दराशिर्विवक्षितः शब्दराश्यधिगमेऽपि यत्नांतरमं
तरेण गुर्वभिगमनादिलक्षणं वैराग्यपूर्वकमक्षराधिगमो न स्यादिति नोरूदोष इति पुनः कथं च
न ब्रह्मनिर्दिष्टा विद्या तत्कार्यैः सर्वसम्मतैर्मुक्तैरप्युपास्यः न तु ब्रह्मवेद ब्रह्मैव भवतीत्यादिश्रुतिसु

क्तानांच स्वरूपाणां मुक्तानां पूर्णकामत्वाब्रह्मैवेदममृतं पुरस्तादित्यादावुत्तरलक्षिताणत्वोत्तरेण अथ।
श्चोर्धश्चप्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठमिति श्रुतेर्ब्रह्मेतरत्वोपास्यवस्तुमस्त्वेवप्रमाणाज्ञावाद्युपरिवे
परान्नक्रियर्याद्वेवेतथापुरो नम्येतेकथितान्स्थाः प्रकाशनेमत्स्वात्मनइत्यादिश्रुतेर्नक्तामामजि
जातीत्यादिस्मृते श्चमुक्तेज्ञानांगत्वावगमात्तेषां सर्वेषुलोकेषुकामचारोभवतीति श्रुतेनिस्त्रिगु
णेपथिविचरतः कोविधिः कोनिषेधइत्याद्युक्तिमुक्तवाक्याच्च ज्ञानिनां सर्वेशावरणस्यैवमुक्त
वात्कथं वस्तुनिरूपाम्यइत्युच्यतइतिचेन्मनोरत्वा शृणु अत्रब्रह्मशब्देनजगत्कारणं परं ब्रह्मो
च्यते तथाच श्रुतयः यदर्चिमद्यदणुभ्योणुच यस्मिंल्लोका निहिता लोकिनश्चतदेतदक्षरं ब्रह्म
सर्वेदैतत्परमं ब्रह्मधाम यत्र विश्वं निहितं भातिशुभ्रम् एतेरूपायैर्यतनेयस्कविशंसमस्येपरा
त्मा विज्ञानेब्रह्मधाम अपहतपाप्मात्येषब्रह्मलोकइत्यादयः विकारैः सहितो युक्तैर्विशेषादिभि
रावृतः अंडकोशोबहिरयं पंचाशत्कोटिविस्तृतः दशोत्तराधिकैर्यत्रप्रविष्टः परमाणुवत् लक्ष्यं

विवस्वतेऽस्य सरोहिताय ॥३॥ स्वधर्मादिभिर्निरवस्यमाणलक्षणैः ॥ लक्ष्मीवइमायाऽस्व ॥ अनन्यात्रव्यभिचारि
णी॥ ४ ॥५॥ वुमुत्सामिवोधुमिच्छामि ॥ शास्त्रयोनेः सर्वज्ञादित्यर्थः ॥ ६ ॥ निगमा वेदाः ॥ आगमास्तंत्राणि च ॥ शा

धर्मएषमया प्रोक्तः कल्पस्यादौ विवस्वते ॥ तमेव कथयैनुस्त्वं सनातनमहंमुने ॥ ३ ॥ स्वधर्मज्ञा
नवैराग्यैः सहलक्ष्मीवदीश्वरे ॥ तस्मिन्ननन्यानक्रियाधर्मणकांतिकः सवै ॥ ४ ॥ तेनैवातिप्र
सन्नः स्यात्कोलोकाधिपतिः स्वयम् ॥ जायतेसचनक्लोदिपरिपूर्णमनोरथः ५ ॥ नारद
उवाच ॥ लक्षणानिवुभुत्सामिस्वधर्मादिष्पकस्यकु शास्त्रयोनेरहंत्वत्तोवक्तुंतानित्वमर्हसि
६ निगमागमशास्त्राणां सर्वेषामपिसत्यने मूलंत्वमेकएवासियेषुधर्मः सनातनः ७
त्वमेवसाक्षाद्भगवान्वासुदेवोऽक्षरात्परः श्रेयसेसर्वजन्तूनांवर्त्तसेत्रदयानिधिः ८

स्त्राणि मीमांसादीनि च तेषाम् मूलं प्रवृत्तिस्थानम् एतेन शास्त्रयोनित्वं समर्थितम् ७ अत्र बदरीवने ८

नन्वब्रह्मादिस्थस्तज्ज्ञानीरित्यतस्त्याद्त्वन्तइति॥ धर्मादीन्स्वधर्मादिलक्षणानि ॥९॥ १०॥ मस्य याधिकारं वे
दविहितश्चाचारः सदाचारः॥१॥ तत्र सामान्यधर्मानाह अहिंसेति सार्द्धैर्नवभिः॥ तत्र साधारणधर्मे॥ ध्याद्वेश
विहिताहिंसा न साहिंसेति कीर्त्यत इत्यादिनी रागप्राप्ताहिंसा संकोचकत्वमित्वावर्द्धयत्ताद्विधकृ थंचि
त्वत्तोन्येनुस्वस्वनावगुणतंचाद्यजादयः॥ यथावन्न विजा सुनीर्धर्मादीन्सूमतोवद ९॥ स्कंदउवा
च॥ इति देवर्षिणा पृष्टो भगवान्धर्मनंदनः॥ स्वधर्मादीन्क्रमेणैवकथयामास सर्ववित्॥१०॥ श्री
नारायणउवाच॥ वर्णानामाश्रमाणां च सदाचारः पृथक्पृथक्। सामान्यः सविशेषश्च स्वध
र्मः स उदीर्यते ११ तत्र साधारणो धर्मः सर्वेषामादितः शृणु। अहिंसा परमो धर्मस्तत्राहिंस उदाहृ
तः १२
स्तात्राअपिहिंसायाः सर्वथा निवेर्यसहिंसाशास्त्रार्थमाद्स्वमुख्येति स्वस्य यो मुख्यो धर्मो मुख्याहिंत्रिणी
विकाचनयोस्तस्मिन्नपि अविज्ञाह्याङ्गोणधर्मेगौणाहिंत्रिष्वरूराणाम्ला सनमापीस्वविज्ञाह्याहि

विककायिकहिंसयोस्त्वनिनिषेधः प्राणिमात्रस्याप्यद्रोहः गस्यं नरेमनीत्यापत्कालेनद्रोहइत्यर्थः सा
अहिंसा १३ यथान्तमात्रस्याविद्रोहीनस्यान्यथातादृशी मत्या वाक् द्वितीयः सामान्यधर्मइत्यर्थः शा
स्त्रेणविहितायेकृत्वस्वदारगमनद्विजभोजनादयो भोगास्तेषामपि संकोचत्वस्वीकरणं तदेव लक्षणं य

स्य सुख्यधर्मस्त्योरप्यद्रोहो मनसा वियः। सतिगन्यं तरे प्राणिमात्रस्यापीति सा मता १२
सत्या वाग्न्तमात्रस्याद्रोहेनस्याद्यथानया। नयशास्त्रविहितभोगसंकोचलक्षणम् १४
बाह्यमाभ्यंतरं चेति द्विविधं शौचकर्म च। अनादानं परस्वस्य परोक्षं वाछलेन च १५

स्यनादर्शनयत्न तीयः सामान्यधर्मइत्यर्थः १४ बाह्यमिति मृज्जलाभ्यांत वेद्वाह्यं नावशुद्धिस्तथांन
रमिति स्मृत्युक्तलक्षणम्। परेषां स्वस्य द्रव्यस्य परोक्षं चौर्येण प्रत्यक्षं वाछलेन प्रतारणेन यदनादा
नमग्रहणं स पंचमः सामान्यधर्म इति एवं सर्वत्राध्याहारः १५ यथोचितमिति कामिनागदस्थानाममा

वासुदी दिनेषिद्धतिथिवर्ज्यमृतुकालेस्वदारनियमलक्षणं ब्रह्मनिष्ठानां त्वष्टधा स्त्रीसंगत्यागलक्षणं च ब्रह्म अ॰२०
८१ चर्यमित्येको धर्मः कामलोभक्रुधां जयः इति त्रयो धर्माः पृथक्पृथक् ज्ञेयाः १६ चतुर्वर्गाश्रयेऽपि
धर्मरक्षार्थम् अन्यजन्मनि फलप्राप्त्यर्थं वा धनादिप्राप्त्यर्थं वा मोक्षार्थं वा अनाशकांबुदह
नभृगुगोन्तसंगरैः प्राणोत्सर्जनं तीर्थे नैवं चतुर्वर्गप्राप्तिरिति नेत्यादि शास्त्रेण विहितमप्यपि तीर्थो

यथोचितं ब्रह्मचर्यं कामलोभक्रुधां जयः । मुदा वित्तार्पणं पात्रे तुष्टिर्लब्धेन दैवतः १६
तीर्थसेवेति च प्रज्ञा चतुर्वर्गाश्रयेऽपि वा । आत्मनो वा परस्यापि सर्वथा घातवर्जनम् १७

शावपि आत्मनो घातस्य वर्जनमित्येको धर्मः तथैव परस्यापि मनुष्यस्य पश्वादेर्वा तीर्थादावपि घा
तनस्य वर्जनमित्येको धर्मः आत्मघातादित्यागस्त्वेतु सत्संगप्राप्तनगवन्निशारक्षितकाम्यकर्मनिष्ठ
परतयैव ज्ञेयं वेदस्य सर्वथैवाऽहिंसाधर्मपर्यवसानात् १७ श्रीहरिकृष्णाय नमः ८१ ८१

जातिभ्रंशकराणामिति नाम्यादहभिक्षुः ब्राह्मणस्य रुजः करणमघ्रेयमद्ययोर्घ्राणं जैह्म्यं पशुषु
पुंसि च मैथुनाचरणमित्येतानि जातिभ्रंशकराणीति संयमनं यथाशास्त्रं नियमनम् १८ व्यस
नानां द्यूतादीनाम् अनिवारान्यारदार्यान् कुलपरंपरागतो यः सद्धर्मश्चौर्यहिंसादिपापकर्मर

जातिभ्रंशकराणां च कर्मणां परिवर्जनम् । पाणिपादोदरोपस्थवाचां संयमनं तथा १८
सर्वेषां व्यसनानां च वर्जनं मद्यमांसयोः । अनिवारान्निवृत्तिश्च कुलसद्धर्मपालनम् १९
एकादशीनां सर्वासां यमैः साकमुपोषणं । हरेर्जन्मदिनानां च व्रतानाचरणं मुदा २०

हितो धर्मस्तस्य पालनम् १९ यमैरहिंसाब्रह्मचर्यादिभिः सह तत्र गृहस्थानामपि व्रतोपवासदिव
से स्त्रीणां निरीक्षणास्पर्शोत्ताभिः संकथनादपि विपरीते ब्रह्मचर्यं स्वदारेष्वनुसंगमादिनिरेव
लम्पटत्वेनुक्तो ब्रह्मचर्यविशेषो वगंतव्यः जन्मदिनानां जन्माष्टम्यादीनाम् २० श्रीरस्तु

वा॰पु॰टी २१ २२ शमोंतःकरणनियमनम् दमोबाह्येंद्रियनियमनम् क्षमापरैरनवरतमुपकृतस्याप्यविकृ अ॰२०
८२ तचित्तता शौचं द्विविधमपि आस्तिक्यं वेदार्थसत्यत्वनिश्चयः भक्तिः प्रेम्णा सेवनम् तपःकृच्छ्राद्या
चरणम् ज्ञानं शास्त्रेण भगवत्स्वरूपनिश्चयः विज्ञानं तथानुभवः २३ शूरत्वं युद्धे निर्भयप्रवेश

आर्ज्जवं साधुसेवा च द्विजन्माऽन्नादिभोजनम् भक्तिर्भगवतश्चेति धर्माः साधारणा
नृणाम् २१ ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा वर्णाश्चत्वार ईरिताः तेषां पृथक् पृथग्धर्मान्विशेषान्व
च्मि ते मुने २२ शमो दमः क्षमा शौचमास्तिक्यं भक्तिरीशितुः तपो ज्ञानं च विप्रधर्मः स्वभा विज्ञानं
वजः २३ शूरत्वं धैर्यमौदार्यं बलं तेजः शरण्यता गोविप्रसाधुरक्षेत्याधर्माः क्षत्रस्य कीर्त्तिताः
२४

सामर्थ्यम् धैर्यं विकारहेतौ सत्यप्यविकारिता औदार्यं दानशूरता बलं परैरनाक्रम्यता तेजः परैरन
भिभवनीयता शरण्यता शरणागतरक्षणसामर्थ्यं गवां विप्राणां साधूनां भगवज्जनानां च दुष्टजीवेभ्यो रक्षणम् ८२
इत्याद्यप्यूह्याः २४

अभिषेकादिगुणविशिष्टस्य क्षत्रियस्य विशेषमाह राजेति एते शूरत्वादयः तथा नीत्या नीतिशा
स्त्रोक्तरीत्या २५ २६ २७ विप्रादेः स्वधर्मं निरूप्य जीविका जीवनवृत्तिः अध्यापनादानप्रतिग्रहरूपा

राज्ञस्त्वेतेषु नीत्यैव प्रजानां परिपालनम् धर्मस्थापनं भूमौ च धर्माद्दण्ड्यदण्डनम् २५
आस्तिक्यं दाननिष्ठा च साधुब्राह्मणसेवनम् अतुष्टिरर्थोपचये धर्मा वैश्यस्य चोद्यमः २६
द्विजातीनां च देवानां सेवा निष्कपटं गवाम् विशेषधर्मः कथितः शूद्रस्य मुनिसत्तम २७
अध्यापनं याजनं च विप्रस्य च प्रतिग्रहः विप्रस्य जीविका प्रोक्ता त्रान्त्या वा परिस्मृता २८
याजने ध्यायने वापि दोषदर्शी द्विजोत्तमः यस्तस्यान्या विविहिता वृत्तिरस्ति चतुर्विधा २९
शिलोंछं नित्ययाच्या च शालीनं चोचिता कृषिः श्रेयसी पूर्वपूर्वा च तत्तान्त्या द्विजसत्तमैः ३०

२८ २९ नामैवाह शिलेति शाल्यादेर्निपतितपतित्यक्तकणशरीसहणं शिलम् एकैकस्य पतितस्य करण

स्योपादानमुंछः शिलंचोंछश्च शिलोंछमितिवृत्तिद्वयमेकीकृत्योक्तम् नित्ययाच्ञायायावरवृत्तिः
शालीनमयाचितप्राप्तम् उचिताकृषिः स्वधर्माविरोधेनयामहद्यंकृषिकर्मेत्यर्थः तथाचाहवृद्धप
राशरः षट्कर्मसहितोविप्रः कृषिवृत्तिंसमाश्रयेत् स्थिरांगंनिरुजंतृप्तंसांडंषंढंतुवाहयेत् क्षुधार्त्तं
तृषितंश्रांतमनडुहंनवाहयेत् वाहयेद्दिवसस्यार्द्धंपश्चात्स्नानंसमाचरेत् राज्ञोदत्वाचषष्ठांशंदे

विप्रोजीवेद्वैश्यवृत्त्यासत्यामापदिनास्व अथवाक्षत्रवृत्त्यापिश्ववृत्त्यानतुकर्हिचित् २९

वतानांचविंशकम् त्रयस्त्रिंशंचविप्राणांकृषिकर्त्तानलिप्यते इतिपूर्वपूर्ववरवृत्तिः ३० ब्राह्मण
स्यापत्कालेजीविकावृत्तिमाहविप्रइति यदनंतरंपापीयसींवृत्तिमातिष्ठेदितिगौतमादिस्मृति
कारैरनंतरवृत्तिरेवापद्यादितोनुज्ञातातनथाप्यस्यमोक्षत्रास्त्रत्वाद्धिंसाधर्मप्राधान्याद्धिं
साप्रायक्षत्रियवृत्तेर्वैश्यवृत्तिरेवश्रेयस्करीत्यादितःसेवोक्ता श्ववृत्त्यानीचसेवया ३१

३२ ३३ ३४ वृद्धिजीवनंकुसीदंतद्रूपातुरीयाजीविकावृत्तिः ३५ ३६ ३७ चातुर्वर्ण्यसाधारणधर्मा

शस्त्रेणजीवेत्क्षत्रंतुसर्वतोधर्मरक्षया आपन्नोवैश्यवृत्त्यैववविप्ररूपेणवाचरेत् ३२
करादानादिनृपतेरविप्राद्वृत्तिरीरिता देशकालानुसारेणरंजयित्वाखिलाःप्रजाः ३३
आपत्कालेपिक्षत्रस्यब्राह्मण्यैवसर्वथा विगर्हितानीचसेवाश्वत्तेजःक्षयकारिणी ३४
कृषिवाणिज्यगोरक्षातुरीयावृद्धिजीवनं वैश्यस्यजीविकाप्रोक्ताशूद्रवृत्तिस्तथापदि ३५
शूद्रोजीवेद्द्विजातीनांसेवालब्धधनेनच आपत्कालेतुकार्वादिजीविकावृत्तिमाश्रयेत् ३६
कृ आपन्मुक्तस्तुसर्वोपिप्रायश्चित्तंयथोचितम् विधायस्वस्ववृत्त्यैवपुनर्वर्त्तितमुख्यया ३७ चा
तुर्वर्ण्यसतांसंगंकुर्यान्नित्यमतोकचित् मुक्तिप्रदोक्तिसत्संगःकुसंगोनिरयप्रदः ३८

नाहचातुर्वर्ण्यमितिसप्तदशभिःकुसंगोऽसत्संगः ३८ तत्रसत्लक्षणमाहकामसिति निर्दंभंयथा

वा.म.टी तथा ३९ अमत्तलक्षणमाह द्वाभ्यामिति ४० दैवासुरसंपदौ भगवद्गीतायामुक्ते अभयं सत्त्वसंशु अ.२०
८४ द्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शां

कामक्रोधं रसास्वादं जितमानं च मत्सरम् निर्दंभं विष्णुभक्ता ये ते मतः साधवो म
ताः ३९ स्त्रियां शूरां रसास्वादे सक्ताश्च धनगर्धवः हिंसावादं न कुतारोपासक्ता
जासमाख्यसाधवः ४० असाधुष्वासुरी संपद्दैवी संतु साधुषु सदृशा स्मीतिनिष्ठि
६ त्य सेव्याः संतः स्वरवेक्षतः ४१ यादृशो यस्य संगः स्यात्तादृशस्त्रणोवानरणामपि
बुद्धिः स्यात्तादृशी तस्य कार्यो नीतो नामतां हि सः ४२ तिरपैशुनम् दयाभूतेष्वलोलत्वं मार्दवं
ह्रीरचापलम् तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता भवंति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत
दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीमित्यादि ४१ ४४ ८४

असाध्यं दर्शनम् तथा च श्रुतिः यं यं लोकं मनसा संविभाति विशुद्धसत्त्वः कामयते यांश्च कामान्

ये साधुसेवारुचयः पुरुषा निजशक्तितः असाध्यं नास्ति तेषां वै किमप्यैश्वर्यमूर्जितम्
४३ स्वधर्मस्था अपि सतां द्रोहिणो ये तु मानवाः सद्गतिं नैव ते यांति क्वापि केनापि कर्मणा
४४ महाभूताररता विलोलंक्ता अपि सतां यदि द्रोहं कुर्युस्तदा तेषु न प्रसीदति स कचित्
४५ सद्द्रोहिणश्च देहांते यां यां योनिं व्रजंति च तत्र तत्र क्षुधा रोगैः पीड्यंते जीवितावधि
४६ सतामतिक्रमादेव पुण्यानां महतामपि सद्यः क्षयः स्यात्सर्वेषामायुषः संपदामपि
४७ तस्मात्सेवा सतां कार्या सर्वैरपि स्वरवेक्षतः पुण्यतीर्थानि सेव्यानि पूज्या विप्राश्च धेनवः
४८ तीर्थानि देवप्रतिमा निंदेयुर्ये कुबुद्धयः तेषां तु जारजातानां वंशोच्छेदो न वै ध्रुवम् ४९

तं तं लोकं जयते तांश्च कामांस्तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकाम इति ४३ द्रोहिणो द्रोहशीलाः कर्मणाय

वा॰मु॰टी णादानादिना ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ तीर्थादिनिंदने हेतुगर्भं विशेषणमाह ज्ञानानामिति ४९ ५० अ॰२०
८५
एकस्मिन्नर्थिते विप्रे सद्भोज्यैर्दक्षिणादिभिः तर्पिते स्याज्जगत्सर्वं हरिस्तुष्यति च स्वयम्
५० एकस्मिन्ब्राह्मणे क्रुद्धे क्रुद्धं स्यात्सकलं जगत् तस्मात्सत्कृत्य पूजनीया ब्राह्मणा विष्णु
रूपिणः ५१ गवामंगेषु तिष्ठंति सर्वे देवगणा अपि तथा सर्वाणि तीर्थानि तासु तिष्ठंति
सर्वदा ५२ गवां चिंतायामेकस्यां सर्वे देवाः समर्चिताः कृतानि स्युः सर्वाणि तीर्थान्यपि
च नारद ५३ एकस्यास्त्ववगोर्देहिकृते नेकापि प्रमादतः क्रुद्धाः स्युर्देवताः सर्वास्तीर्थान्य
पि च कृत्स्नशः ५४ तस्माच्चातुर्वर्ण्यजनैर्यथोक्तविधिसंस्थितैः न विनश्यं प्रयत्नेन ते
न ख्यं च निषेधतः ५५
५१ ५२ ५३ तीर्थानि च कृत्स्नानि स्युः ५४ निषेधतः शास्त्रनि
षिद्धात्पापकर्मणः ५५

ये तु संकरजातयः ॥ कुलोचिता कुलपरंपरागता वृत्तिर्यैर्जीविकादिः ॥ चौर्यादयस्तु ये तान्वृत्तिरूपान्त्याज्यैवेति
वा चातुर्वर्ण्येतरे ये तु तेषां वृत्तिः कुलोचिता ॥ चौर्यहिंसाद्यधर्मेण रहिते वर्हितावह ॥ ५६ ॥ वर्ण
धर्मा इति प्रोक्ताः संक्षेपेण मया मुने ॥ चतुर्णामाश्रमाणां च धर्मान्प्रवदामि ते ॥ ५७ ॥ ॥ इति
श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये चातुर्वर्ण्यधर्मनिरूपणं नाम विंशोऽध्यायः
॥ २० ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥ एत आश्रमिणः प्रो
क्ताश्चत्वारो मुनिसत्तम ॥ १ ॥ संस्कारैः संस्कृतो यस्तु षड्भिर्योनिर्द्विजातिनाम् ॥ प्राप्तः सद्विब्रह्मचा
री तद्धर्मान्निदितो ब्रुवे ॥ २ ॥ वर्णी वेदमधीयीत वसन्गुरुगृहे शुचिः ॥ जितेंद्रियो जितक्रोधो विनीत
स्तथात्मवान् ॥ ३ ॥
नाव ॥ २६५७ ॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां विलवस्त्रभाख्यायां विंशो
संस्का ध्यायः ॥ २० ॥ १ गर्भाधानादिभिः द्विजातिनामुपनसंस्कारेण द्विजत्वं प्राप्तः २ श्रवणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं

वासुदी· गृह्यन्ताम्भताम् संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च तान्येव पुनर्मष्टांगं प्रवदंति मनीषिणः विपरी अ·२१
८६ तं ब्रह्मचर्यमेतद्देवाष्टलक्षणमिति स्मृत्युक्तलक्षणाष्टशास्त्रविमर्शः सोऽस्यास्तीति वर्णी ब्रह्मचारी ३ ४

सायंप्रातश्चरेद्धोमं भिक्षाचर्यां च संयतः कुर्यात्त्रिकालं संध्यां च विष्णुपूजां तथान्वहम् ४ गु
र्वाज्ञयैव भुंजीत मितमन्नमनाकुलः गुरुसेवापरो नित्यं न वेषमन च वर्जितः ५ स्नाने च
भोजने होमे जपे मौनमुपाश्रयेत् छिंद्यान्न नखरोमाणि दंतान्नैवातिधावयेत् ६ ना
तिधावेच्च वा मांसि न वेत्निकपटो गुरौ आहूतोऽध्ययनं कुर्याद्दारावंते च तं नमेत् ७ अ
स्पृश्यान्न स्पृशेच्चा मौनाः संभाष्यांश्च नाषयेत् अनर्त्तं न क्षयेन्नैव नापेयं च पिबेत् क्वचित् ८

५ नातिधावयेदतिश्वेतान्न कुर्यात् एवमुत्तरश्लोकेऽपि ज्ञेयम् नैव च धावयेदिति पाठांतरम् ६ आदावध्ययना
रंभे नतं दंते च ७ अस्पृश्यान् शूद्रादीन् असंभाष्यान्नास्तिकादीन् अनर्त्तं लशुनादि अपेयमगालितोदकादि ८६
८

९ वर्जयेन्न धारयेत् १० ११ अचलेखनं चित्रकरणम् १२ १३ १४ न तिष्ठेन्नातिष्ठेत् १५ विरक्तो वैरा

मेखलामजिनं दंडं बिभृयाच्च कमंडलुम् सितेदिवासमीवृक्षसूत्रं च जपमालिकाम् ९ दर्भपा
णिश्च जटिलः केशसंस्कारवर्जितः अंगरागं पुष्पहारान्भूषणानि च वर्जयेत् १० तैलाभ्यं
गं न कुर्वीत कज्जलेनांजनं तथा वर्जयेच्च प्रयत्नेन संसर्गं मद्यमांसयोः ११ स्त्रीणां निरी
क्षणं स्पर्शं भाषणं क्रीडनादि च वर्जयेत्सर्वथा वर्णी स्त्रियाश्चाप्यालेखनम् १२ विना च देव व
प्रतिमां काष्ठचित्रादियोषितम् अपि नैव स्पृशेद्धीमान्न च बुद्ध्यावलोकयेत् १३ प्राणिमात्रं
च मिथुनीभूतं नेक्षेत कर्हिचित् स्त्रीणां गुणांश्चाप्यगुणान्भृणुयान्नैव नो वदेत् १४ अ
स्वशान्नैव वदेत्गुरुपत्नीमपि प्रियकाम् जनन्यापि न निष्ठेत रहःस्थाने तु कर्हिचित् १५

ग्यवान्यदिस्यात्तर्हिप्यामीसंन्यासाश्रमं स्वीकुर्यात् तथा च जाबालोपनिषच्छ्रुतिः अयजनको ह वैदेहो

वासुदे॰ याज्ञवल्क्यमुपसमेत्योवाच भगवन्संन्यासमनुब्रूहीति स होवाच याज्ञवल्क्यो ब्रह्मचर्यं समाप्य गृही भवेत् अ॰२१
८७ भूत्वा वनी भवेद्वनी भूत्वा प्रव्रजेत् यदि वेतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेत् गृहाद्वा वना[द्वा] ॥ अथ पु
नरव्रती वा स्नातको ऽस्नातको वोत्सन्नाग्निरनग्निको वा यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेदिति ॥१८॥

एवं ब्रह्मो वसेत्तत्र यावद्विद्यासमापनम् ॥ ततो विरक्तो न्यासी स्यात् (गृ)ही वा नैष्ठिको भवेत् ॥ वनी स्याद्यथ वा
ग्रस्मन्न विरक्तो न वेद्गृही ॥१९॥ सावित्रं प्राजापत्यं च ब्राह्मं नैष्ठिकमेव च ॥ चतुर्विधं ब्रह्मचर्यं तत्रैकं शक्ति
तः श्रयेत् ॥२०॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणनामैकवि
शोऽध्यायः ॥२१॥ श्रीनारायण उवाच ॥ गृहीत्वा च गुरुर्गुरवे दक्षिणां स्वस्य शक्तितः दत्त्वा तदाज्ञया ग्रामे समावर्त्त
नमाचरेत् १ सावित्रं त्रिरात्रम् प्राजापत्यमेकसंवत्सरं द्वादशरात्रं वा ब्राह्मं द्वादशवार्षिकम् नैष्ठिकं यावज्जीवं
एकमेकतमम् १९ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां सेतुबन्धनाख्यायामेकविंशोऽध्यायः २१ ॥ ८७

पुंस्त्वलक्षणेन सम्यक् शास्त्रादिना विधिना यथाधिकारं ब्राह्मणाद्युत्पन्नम् विवाहविधिना २ विधिना स्वगृह्यसू
त्रोक्तेन २ ४ पोष्यवर्गे पित्रादिम् तथा चोक्तं काशीखण्डे माता पिता गुरुः पत्नी चापत्यानि समाश्रिता

ततः कुलोचितां योग्यां वयसा नामरोगिणीम् पुंस्त्वलक्षणेन रहितामपापां विधिनोद्वहेत् २ स्वा
धिकारानुसारेण कुलसंप्रीतमन्वहम् देवर्षिपितृन्सतानियजेत विधिना ततः ३ स्नानं
संध्यां जपं होमं स्वाध्यायं विष्णुपूजनम् तर्पणं वैश्वदेवं च कुर्याच्चातिथ्यमन्वहम् ४ कुर्यां
त्तु गणेयथाशक्तिन्यायार्जितधनेन च अनासक्तः पोष्यवर्गं द्वृहीयान्न तु पीडयेत् ५ देहं
च दैहिकांश्चात्मबुद्धिश्व पशुवत्परैः वैरं न कुर्याद्दिरादानादं तां ममतां त्यजेत् ६ कुर्यान्ना
गतानां सम्मतां संगमनंद्वितः नलैणानां यमनिन्नां संगं कुर्यान्नि लोजिनाम् ७

अभ्यागतोतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्गाश्रमी न वेति -५ ६ ७ साहाद्यग्रहणेन तत्पूर्वदिनस्यापि

ग्रहणम् श्राद्धांगब्राह्मणनिमंत्रणस्य पूर्वदिने विहितत्वात् श्राद्धं करिष्यन्कृत्वा च भुक्त्वा चैव निमं

कामभावेन नेक्षेत परयोषां तु कर्हिचित् आद्यपर्वतनाद्दारौ नोपेयाच्च स्वयोषितम् ८ मा
घ्रोपि विरूपः सांख्ये योगे च परिपक्वताम् प्राप्याप्यविमसंगेन रहःस्थाने तु मुह्यति ९ अतो
मात्रा न गम्या वा दुहित्रा विरहःस्थले सहनासीत मतिमान्सुवस्याक्तिमुतान्यथा १० अमं
गलानां सर्वेषां विधवा ह्यत्यमंगलम् तद्दर्शनं त्वतस्पर्शो नृणां सुकृतकृन्तनः ११ प्रया
णकाले विधवादर्शनं न सुखे यदि स्यात्तदा नैव गंतव्यमन्यथा मरणं ध्रुवम् १२ आ
शिष्यो विधवस्त्रीणां समाः कालाहिफूत्कृतैः ततस्ता विनियात्वात्यो राक्षसीभ्यो यथा गृही
१३

चितः ज्ञपीष्ठ च तथा भुक्त्वा नोपेयाच्च कृताव पीत्वा प्रत्यापनस्मरते: ८ ९ १० ११ १२ १३ ॰

मारकं तं गारसमसदा जिह्वादि १४ वासुदेवार्थं वासुदेवप्रीत्यर्थम् १५ मलिम्लुचेऽधिकमासे अन्ये

मद्यं मांसं मारकं च धान्यानादीन्दूरतस्त्यजेत् नदीहंसाणिमात्रस्य कुर्याद्वा चाधिकर्हिचित् १४
अवतारचरित्राणि श्रृणुयात्सर्वदा हरेः सर्वाश्च विक्रियाः कुर्याद्वासुदेवार्थमास्तिकः १५
ऊर्जे माघे च वैशाखे चातुर्मास्ये मलिम्लुचे अन्येषु पुण्यकालेषु विशेषनियमांश्चरेत् १६
पुण्यदेशे पुण्यकाले सत्पात्रे विधिना गृही दद्याद्दानं यथाशक्ति दयां कुर्वीत जंतुषु १७ पु
ण्यान्देशान्पुण्यकालान्पुण्यपात्राणि चानघ कथयामि विशेषेण धर्मवृद्धिकराणि ते
१८ देशः सर्वोत्तमस्त्वेष भुवि योसदधिष्ठितः महामुनिगणा यत्र तपस्यंति महाव्रताः १९
हरितद्रुममाहात्म्याद्देशानामस्ति पुण्यता गंगाद्वारं मधुपुरी नैमिषारण्यमेव च २० कु
रुक्षेत्रं मयोध्या च प्रयागश्च गयाशिरः पुरी वाराणसी चैव पुण्यश्च जह्नाश्रमः २१

वासुदी ८९ पुष्करमालोकु १६ १७ १८ एषबदरिकाश्रमः १९ २० २१ २२ २३ २४ नदाःशोणाद्यः २५ अ०२१

कपिलाश्रमःश्रीरंगःप्रनामप्यकुशस्थली क्षेत्रंसिद्धपदाख्यंचपौष्करंचमहत्सरः २२
क्रीडास्थानंभगवतःसन्निधौरैवताचलः तथागोवर्द्धनगिरिश्चारण्यंवृंदावनवनम् २३
महेंद्रमलयाद्याश्चसप्ताविकुलपर्वताः भागीरथीमहापुण्यायमुनाचसरस्वती २४
गोदावरीचसरयूःकावेरीगोमतीमुखाः पुण्याप्रथिताःपुण्यामहानद्योनदाश्चया
२५ महोत्सवैर्नित्यंयत्रभगवत्प्रतिमार्चनं प्रतीरनन्यनक्षात्रवेधुर्यत्रयत्रच २६ अ
हिंसाश्चस्वधर्मस्थायत्रसुब्राह्मणोत्तमाः मृगाद्याःपशवोयत्रविचरंतुस्वभिर्नयाः २७
यत्रयत्रावतारश्चहरेर्वासश्चयत्रवा एतेपुण्यतमादेशानुविसंतिविशेषतः २८ अ
स्योप्येषुकृतोधर्मःस्यात्सहस्रगुणोत्तरम् पुण्यवृद्धिकराःकालाश्चवक्ष्येचाथनारद २९ ८९
२६ अहिंसाहिंसाप्रधानकर्मानाचरताशीलाः २७ २८ २९ ::

देदक्षिणमुत्तरंच तत्रापित्रिंशत्कर्कटकेश्चमकरेतुदशाधिकाः उत्तराघटिकाःपुण्याःकीर्त्तिता
रविसंक्रमश्चतिविशेषोवगंतव्यः विषुवत्क्षणामुक्तवैत्वं प्रथमेकृत्तिकाभागेयदानाध्यांस्तदा
शशी विशाखायाश्चतुर्थांशेमुनेनिश्चत्यमंशयम् विशाखायांयदासूर्यश्चरत्यंशंत्रतीयकम्
तदाचंद्रंविजानीयात्कृत्तिकाशिरसिस्थितम् तदेवविषुवाख्योवैकालःपुण्योभिधीयतइति

अयनेद्वेचविषुवंग्रहणंसूर्यसोमयोः दिनक्षयोव्यतीपातःश्रवणाख्यानिसर्वशः ३०

दिनक्षयोऽवमदिनम् तत्क्षणमाहश्रीपतिः यत्रैकःस्पृशतितिथिद्वयावसानंवारश्चेदवमदिनं
तदुक्तमाद्यैरिति व्यतीपातोविष्कुंभादियोगसप्तविंशत्यंतर्गतोयोगविशेषः हस्तमनक्षश्चान्यः
श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रानागदैवतमस्तके यद्यमारविवारेणव्यतीपातःसउच्यतइति नागदैवतम
श्लेषा मस्तकोमृगशिरः प्रथमपादइत्यन्येसर्वमर्वेषामपीत्यर्थःसर्वशःसर्वाण्यपि ३० ::

वा०मु०टी० ९० मन्वाद्यास्तत्काररत्नमालायाम् अश्वयुजि शुक्लनवमी द्वादश्यूर्ज्जे मधौ तृतीया च भाद्रपदे चित्रतीया श्र०२२
श्रावणमासे त्वमावास्या एकादशी च पौषे शुचि सितदशमी च सप्तमी माघे बहुलाष्टमी नभस्ये आषाढे
कार्त्तिकी तद्वत् फाल्गुनसितपंचदशी चैत्री ज्यैष्ठस्य पूर्णमासी च मन्वंतरादयः स्मार्श्चतुर्दशोक्ताः पुरा
णादाविति युगादयश्च तत्रैवोक्ताः माघे पंचदशी कृष्णा नभस्ये च त्रयोदशी तृतीया माधवे शुक्ला नवम्य

द्वादश्येकादश्यश्च मन्वाद्या अथ युगादयः पुण्याः स्युस्तिथयः सर्वास्त्वमावास्याश्च वै धृतिः
३१ मासर्क्षयुक्पौर्णमास्यश्चतस्रोऽप्यष्टकास्तथा स्वजन्मर्क्षाणि च हरेर्जन्मोत्सवदिनानि च ३२

र्जे युगादयः ऊर्जे कृतयुगस्यादिस्त्रेतायाश्चैव माधवे द्वापरस्य च माघे तु नभस्ये च कलेः स्मृत इति
३१ मासेति तत्तन्मासाख्यनक्षत्रयुक्ताः पौर्णमास्यः अष्टकाः प्राहाश्वलायनः हेमंतशिशिरयोश्चतु
र्णामपरपक्षाणामष्टम्यष्टकाः इति स्वजन्मर्क्षाणीति वक्ष्यमाणवचनं प्रतिमासापेक्षया ३२ ९०

स्वस्य संस्कारो दीक्षाग्रहणादिकालः स्त्रियाः संस्कारः पुंसवनादिकालः अर्भकाणां संस्कारो जातकर्मा
ध दिकालः अभ्युदयश्चाकस्मिकधनादिलाभकालः परेति यस्मिन्स्वगुरोर्मन्त्रलब्धिर्न विशेषलक्षणः पुण्य

स्वस्य स्त्रियाश्चार्भकाणां संस्कारोऽभ्युदयस्तथा मन्त्रलब्धिर्यदा कालाः पुण्यतमा इमे ३३
देवपित्रद्विजसतामेषु शक्त्यार्चनम् स्नानदानजपादीनि स्युरनंतफलानि हि ३४
मन्त्रं तु स्वयं साक्षाद्भगवानेव नारद शास्त्राणामिव मूलं वा यदत्तं सर्वतुष्टिकृत् ३५
अहिंसा वेदविद्यानि सक्तशिष्टसद्धर्मसंनिधिः हरिविष्णुं दधीरन्ते मन्त्राणि वै द्विजाः ३६
एकोनिकाश्च नगवद्भक्ता बद्धविमोचकाः मन्त्राणीति जानीहि येषां स्तेन गवान्स्वयम् ३७
आत्मदत्तकार ये हि सर्वमंदिराणि गृहाणि च पूजाप्रवाहसिध्यर्थं तत्त्वीकृत्याधिकारयेत् ३८

कालो न तु न च निष्यादिविशेषनियमः ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ आत्मनः स्वकुटुंबपोषणपर्याप्त्यधिक धनवा

वासुदे त्रगस्थः तत्स्नीः सेचनमिप्यामादिदर्शनैः कारयेत् ३८ जलाशयानां वापीकूपतडागादीन् अहिंसावृष्णस्य श्र.२२
९१

जलाशयानां वाटिकानां विसर्गमकल्पयत् मद्भक्तैः स्वकर्मैः साधुब्राह्मणांश्चैव तर्पयेत् ३९ अ
हिंसान्वैष्णवान्यज्ञान्कुर्याद्भक्त्याय यथाविधि व्रतजन्मोत्सवान्विष्णोः संसारेण च नृपसा ४०
शेषपाशायिने पक्षे क्षयाहे तीर्थपर्वसु पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत तद्धनानां च शक्तितः ४१ दैवे
कर्मणि पैत्रे च तत्कार्यं भगवतो द्विजान् पूजयेत स्वधर्मस्थान् भोजयेद्भगवद्धिया ४२ दैवे हैभोज
येद्विप्रौ तौ च पित्र्ये यथाविधि एकैकं वो तयत्रापि नैव श्राद्धं तु विस्तरेत् ४३ देशकालद्रव्यपा
त्रप्रजोपकरणादि च विस्तरेण यथाशास्त्रं न स्यादेवेति निश्चितम् ४४ त्रश्राद्धं स्वपिमांसं
२ तुष्टान्नाद्यान्नमानवः सुप्रन्नैः क्षीरसर्पिर्भ्यां तर्पयेन्नित्पिनरीश्वराम् ४५

स्वपश्वादिहिंसारहितान् वैष्ण
वानिविष्णु(देव)रेवतादेवानां नवविष्णुमागारीन् ४० ४१ ४२ नविस्तरेद्विस्तारं नैव कुर्यादित्यर्थः ४३ तत्र हेतुमाह देशे ९१
ति ४४

४५ ४६ ४७ अन्यथा व्यावहारिकं किमपि कार्यं तद्दिने च न त्विष्येन कुर्यात् ४८ ४९ अथवा विधवस्त्रिय

अहिंसा प्राणिमात्रस्य मनोवाक्कर्मभिः क्रिया तयैव पितरः सर्वे तृप्यन्त्यतिदयालवः ४६ तस्मा
त्कुसंगतः क्वापि विशाल्महार्दमवुद्यच श्राद्धे मांसं नैव दद्याद्वासुदेवपरः पुमान् ४७ व्रतानि कु
र्याद्धि स्त्रीष्ववृक्षचर्यादिनियमैः सहैव तत्परो नान्यत्कार्यं कुर्याच्च तद्दिने ४८ स्वसंबन्धि
जनानां चाप्याशौचं जनितनाशयोः यथाशास्त्रं पालयेत गृहिणश्चार्कचं द्वयोः ४९ व्यावहारि
ककार्याणां विवादे निर्णये पि च गृहीनरास्त्यागिनो येते न कार्या न च साधवः ५० यत्रैतेषु
र्नेतत्कार्यं मिथ्योक्तापि द्विजोत्तम सर्वस्वनाशस्तत्र स्यादित्येवं तत्त्वनिश्चयः ५१ धर्माण
ते गृहस्थानां मया संक्षेपतो हिताः यदनुष्ठानतो नृणां स्यादत्रेह सुखमक्षयम् ५२ ७

स्यनकार्याः ५० तत्र हेतुमाह यत्रेति ५२ तत्त्वाम्येति त्रिलोकीच वस्तयोयायावरस्तत्पदःशा

वा॰सुरी॰ जीवन्त्यौ वार्तावृत्तयश्च ५२ ५४ जरन्वृद्धः रुग्णो रोगवान् अधनो दरिद्रोपि ५५ यथोचितमि अ॰२२
९२

शिलादिजीविकावृत्तिर्नैवेदेन गृहिणो द्विजाः चतुर्विधाः प्रकीर्त्यंते तत्तन्नाम्ना च नारद ५३
स्त्रीणामथ प्रवक्ष्यामि धर्मान्धर्मवतां वर येषु स्थिताः स्त्रियः सर्वाः प्राप्नुवंतीप्सितं फलम्
नारीध॰: ५४ कामिनीभिः स्वपतिर्देववत्सदा सेवनीयोनुवर्त्यश्च जरन्रुग्णोधनोपि वा ५५ तद्बं
धवश्चानुवर्त्याः सेवनेन यथोचितम् उज्ज्वलानि विधेयानि गृहोपकरणानि च ५६ गृहसंमा
र्जनसेकाद्यैः स्वच्छं कार्यं दिने दिने प्रियं सत्यं च वक्तव्यं स्थेयं सुचितया सदा ५७ चांचल्यम
तिलोभश्च क्रोधः स्तेयं च हिंसनम् अधार्मिकाणां संगश्च वर्ज्यः स्त्रीणां तथान्यगाम् ५८
न विना कांतं तत्पराभिर्धर्मकार्येषु सर्वदा अक्रोधत्वं विनीताभिः स्थेयं जितेंद्रियाभिश्च ५९

ति पापिनश्चेन्नानुवर्त्या इत्यर्थः ५६ ५७ ५८ धर्मकार्येषु तत्पराभिरासक्ताभिः ५९ श्रीरस्तु: ९२

६० नष्टत्वेन नष्टगुपात् ६१ ६२ विनर्दिका विधवा स्त्री स्तनपस्य स्तनंधयस्य तुः शिशोः बालकस्य तथा

पातिव्रत्ये स्थिता नित्यं धर्मेण नारी रमापतेः भक्तिः कार्या स्वतंत्राभिर्न विना कांतं कुत्रचित्
६० विधवा तु सदा विष्णुं सेवेत पतिभावतः कामसंबंधिनीं वार्त्तां न शृणुयान्न कीर्त्तयेत्
६१ आसन्नसंबंधवतो विनान्यान्पुरुषान्क्वचित् अनापदि स्पृशेन्नैव पश्येन्नैव च काम
तः ६२ स्तनपस्य तु तुः स्पर्शाद्वृद्धस्य च न दुष्यति कार्ये त्वावश्यके तासां नापरो च विनर्त
का ६३ व्यावहारिककार्ये च विवादमधिकं नरैः न कुर्वीतावश्यककार्येनैर्भाषेत विना रहः
६४ नेक्षेत मिथुनीभूतं तु प्राप्याद्याधि क्वचित् त्यजेत्सकलान्भोगान्स्वास्त्रसम्मितं तु कथा
६५ सधवा तु सुरक्ष्या सा मांसिनालंकारांश्च धारयेत् न दिवा शयनं कुर्यान्न खट्वायां मनापदि ६६

वृद्धस्य स्पर्शाच्च न दुष्यति कलियुगे संप्रनं चत्वारिंशद्वर्षाधिकवयाः वृद्धो निज्ञेयम् ६३ ६४ ६५ सधवा तु नि

वा॰सुदे॰ स्वर्णरौप्यतंतुसहितानि सूक्ष्माणि च वासांसि ॥ ६६ ॥ कुल्लादेश्च कालमपादिव ॥ ६७ ॥ एकां लक्ष्मीं विना ६८ अ॰२२
९३ तांबूलभक्षणं नैव कुर्यान्नाभ्यंगमंजनम् ॥ पुंभ्रसंगाश्च विनिपात्कल्लोहेश्च विनिग्रहा ॥ ६७ ॥ समीक्ष्य पुरु
षं नारी यानमोदमुपाव्रजेत् ॥ ताद्दशीं तु विना लक्ष्मीमेकां नान्यास्ति कुत्रचित् ॥ ६८ ॥ धर्मनिष्ठा ततो नारी
स्वनिःश्रेयसमिच्छती ॥ नेक्षेत पुरुषाकारं बुद्धिपूर्वं च न स्पृशेत् ॥ ६९ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनि नैरंतर्येणान्
न्वितः ॥ व्रतानि कुर्यात्स्वसदा भवेन्नियमतत्परा ॥ ७० ॥ पित्रा पुत्रादिना वापि तरुणीतरुणेन वा ॥ सहा
तिष्ठेन्नरहसि क्व संगं सर्वथा त्यजेत् ॥ ७१ ॥ सधवा विधवा वा स्त्री स्वरजोदर्शनं क्वचित् ॥ न गोपयेत्त्रिरा
त्रं तु मनुष्यादींश्च न स्पृशेत् ॥ ७२ ॥ प्रथमेऽहनि चांडाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥ तृतीये रजकी प्रोक्ता सा
चतुर्थेऽह्नि शुध्यति ॥ ७३ ॥ इति स्त्रीणां मया धर्माः संक्षेपात्कथितास्तव ॥ पुरुषार्थैर्योषितो याश्च इहामुत्र सुखम् मह ९६

स्वस्यात्मनो निःश्रेयसं कल्याणम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ मनुष्यादीनीत्यादित्रिकेन वस्त्रमृन्मयपात्रादिग्रहणम् ॥ ७२ ९३

२ अन्यथा तु सुतादिस्ससम्याः पोषणरक्षणम् आदित्रयस्वधर्ममेकाकी विरक्तो वनमाविशेत्

इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वेदव्याख्यायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ तृतीयमिति मामान्यतरा

॥ इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गृहस्थधर्मनिरूपणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः

॥ २२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमान्यतेमुने तृतीये त्वायुषो भागे
गेत्वनीयात्रमः इति: १ अनुकूला स्वसेवायां विरक्ता च तपःप्रिया यदि पत्नी न चेत्तर्हि तया
सह वनं विशेत् ३ निर्जनेऽथ निवसेत्तत्र तपोरुचिरतंद्रितः कुर्यादुटजमल्पं स्वयं तु बहिरा
वसेत् ४ न वेत्त्यं च न पाग्नीष्म उदवास श्च शैशिरे आसारपाट्च वर्षासु जितक्रोधो जितेंद्रि
यः ५ वासश्चनार्णपार्णं वा वसीताजिनवल्कलम् भुंजीत विधान्यानि वन्यं कंदफलादि वा
६
कपंचाल्पमेव वर्षे १ २ ३ उटजं पर्णशालाम् बहिरावसेत् शीतोष्णवातवर्षाणि सहेतेत्यर्थः ४ चतुर्दिक्षु
चत्वारो वह्नयः उपरि सूर्यः इति पंचाग्नीनां तपस्तापो यस्य स पंचतपाः शैशिरे शिशिरकाले उदकं उपर्येति ज

वा.सु. तेवासो यस्य मत्तत्त्वासः आमारं धारासं पानं मक्तेः सावारवाद् ५ नार्णत्वरणानंतु निर्मितम् पार्णपित्र अ.२२
९५ निर्मितम् कृषिधान्यानि नीवारादीनि ६ ७ काले मध्याह्ने ८ वन्यैर्यैः फलादिभिः अग्निकार्यमग्निहो

कमप अग्निपक्वं वार्कपक्वं वापि निक्षयेत् अभावे त्वेवद्दंतां मश्मोलूखलकुट्टितम् ७ स्वयमे ना
वाहरेदन्नं यथाकालं दिने दिने काले पराह्लं वापि गृह्णीयान्नान्यदा क्वचित् ८ कालेपि
कृष्टपक्वं तु न गृह्णीयादनापदि वन्यैरेवाग्निकार्यं च धान्यैः कुर्वीत पूर्ववत् ९ रक्षेत्कमं
डलुं दंडमग्निहोत्रपरिच्छदान् केशरोमश्मश्रुनखान्धारयेन्मलिनान्दंतः १० भूमौ अन्य पु
मर्दयन्रुत्या पादृतत्लेच शयीतमः देशकालबलावस्थानुसारेणात पश्चरेत् ११

चरेद्धोपौर्णमासादि कृच्छ्रकृच्छ्रादिकानपि पूर्ववद्दग्धुमाश्रमेध्यथा ९ दन्तोदंताश्मसिनानधाविनात् १० ११ फे
नपाः स्वयमेव पतितैः फलादिभिर्जीवंतः औदुंबराः प्रातरुत्थाय यां दिशं प्रथमं पश्यंति तन्निमाहृतैः फ

लादिभिर्जीवंतः वालखिल्यानवेऽन्येन पूर्वसंचितान्नत्यागिनः वैखानसा अकृष्टपच्यवृत्त
यः संधिरार्थः १२ १३ १४ १५ कालेन वमेहशमेवाह्नो मुहूर्ते १६ मितनुगिनियावत्ताप्राणधारणं

फेनपाश्चौदुंबराश्च वालखिल्याश्च येव च वैखानसेति कथितास्चतुर्धा वनवासिनः
१२ यथाशक्ति द्वादशाष्टान्षड्वा चतुरो वने वसेद्वावेकमेवापि ततः संन्यासमाश्रयेत्
१३ यस्मिन्काले च वैराग्यं तर्हि न्यासो हितावहः वसेन्नवाश्च यावत्सु यावज्जीवं वने द्विजः १४ गै
यथाविधिकृतन्यासः परिव्राड्यामासमास्थितः आच्छादनं तु कौपीनं कंथामेकां च धारयेत्
१५ दंडकमंडलुं चांबुगालनं विन्द्याच सः सदाचारद्विजगृहे काले भिक्षां समाचरेत् १६
न कुर्यान्नित्यहं भिक्षामेकस्यैव गृहे यतिः स्वल्पं भुक्त्वीन वेन्नैव सक्तस्ममितं तु गन्वेत् १७

नवेक्तावन्माश्रं भुंजीत तथाच स्मृतिः चतुर्थ्वर्णोभुंजे स्वरर्थं चरेत्पाणिपात्रेणाशनं कुर्याद्दोषध वन्माप्नोय

चातुरी ९५ पाद्यपालानमश्नीयान्मासानामेधारणार्थंयथामेदोवृद्धिर्नजायते छशी स्वतात्मामएकरात्रंनगरे पं अ.१२
चरात्रंचतुरोमासान्वार्षिकान्ग्रामेवानगरेवापिवसेद्विजः विवस्त्रंवल्कलंवाप्यतिगृह्णीयादन्यस्त्रातिगृह्णी
यादग्रशक्तोनवनियोनक्लेशः सनप्रयमनेनपरति चतुर्षुवर्णेष्विनिक्षास्मरो द्वैवर्त्ति नेदेन ८

वनस्थाश्रमिणोनित्यंप्रायोगृह्णीनभिक्षुकः तदंधमातिशुद्धेनशुद्धत्वेवाप्यप्यन्मनः
१८ प्राणोपिमांसमकरयोःपाराकंव्रतमाचरेत् शौचाचारविशुद्धःस्याच्छूद्रादींश्चापिनस्पृशे
त् १९ नित्यंकुर्याद्धिशुद्धात्मासत्यादिलोर्निविहितं द्वादशार्णंजपेद्धिसोरष्टाक्षरमनुंतथा २०

चतुर्विधेष्वितित्येयम् १७ नस्यवानप्रस्थस्यांधमाऽन्येन १८ प्राणोबुद्धिपूर्वकमा
प्राणोक्रूते पाराकंद्वादशाहोपवासलक्षणांव्रतम् १९ २० श्रीहरयेनमः ::

श्रमद्भिरसत्याद्यवादिभिः सहवादम् हत्यर्थंस्वजीविकार्थम् जीविकांनियतवृत्तिंनोपजीवेत्तदा

श्रमरहदंनकुर्वीतह्यत्यर्थंनाचरेत्कथाम् श्रमल्लाभेननसक्तःस्यान्नोपजीवेच्चजीविकाम् २१
सत्याश्रममप्यसेवासौबंधमोक्षानुदर्शनम् मगादीन्नैवबधीयादहंनाममनेत्यजेत् २२
चातुर्मास्यंविनैकत्रवसेन्नासावनापदि श्रात्मनश्चहरेद्रूपंविद्याभ्यासेनेनतत्त्वनः २३
कामंक्रोधंनयंवैरंधनधान्यादिसंग्रहम् नैवकुर्यात्पालयेतयमांश्चनियमान्यतिः २४
तीव्रतानविरागाभ्यांसंपन्नोपियतिर्ध्रुवम् स्त्रीवित्तन्पासदस्त्रसंसर्गाद्दूरतांव्रजेत्
२५ पुष्पचंदनतैलादिसुगंधिद्रव्यवर्जनम् त्यागीकुर्वीतान्यथातुनवेदेहस्नधीःसदे २६

श्चितोनभवेत् २१ २२ ज्ञानेनज्ञानशास्त्रेण २३ यमानहिंसादीन् नियमाञ्छौचादीन् २४ यम
नियमपालनेहेतुमाहतीव्रेति २५ २६ यस्ययावानाहारोजवेत्तंतावानेवस्त्रीसंबंधीकाम·

वाकरी
९६

आविशेत् २७ २८ त्वक्शाखामन् २९ कुटीचकः संन्यासाश्रमविहितकर्मप्रधानः बहूदकः कर्मोपम अ.२३

आहारो यस्य यावांस्तु तावानल्पी कामम् आविशेत् अल्पो मितं नीरसं च भोजनं त्यागिनो हितम्
२७ न भक्ष्यामाम्यवार्त्ताच मोक्षसिद्धिमभीप्सता नरूपेतुल्कुवर्णे सक्तो विलुकथावृषिः २८ नृणां
अपि चित्रमयीं नारीं त्यागी नैव तेन स्पृशेत् स्त्र्याकारदर्शनादेव त्वशान्तिः इति तपस्विनः २९
कुटीचको बहूदश्च हंसः परमहंसकः एवं चतुर्विधाः कथिता यतिवैराग्यभेदतः ३०
यानप्रस्थाश्रमं प्राप्य मनुसुतावाश्रमो मुने ऽक्षरत्वात्कलियुगेन मान्या इति निश्चयः
३१ श्रीवासुदेवचक्राया तीव्रवैराग्यशालिनः तेषां धर्मस्तु तत्रैवाप्रोद्दिष्टश्च रात्रिषु ३२ सी
एकोऽपि च क्षणास्तेषां ज्ञानविज्ञानतत्परमाम् न किंचन च विधां विद्भिर्विनाव्यर्थेन वैन वेत्
३३

ज्ञानीकृत्यज्ञानप्रधानः हंसो ज्ञानाभ्यासनिष्ठः परमहंसः प्राप्तात्मसाक्षात्कारः उत्तरोत्तरश्रेष्ठः ३। ३१ ३२
३३

३४ ३५ न स्नानं तासां स्त्रीणां तेषां स्त्रैणानां च ध्यानम् ३६ न विमुह्यन्ति चित्तविकारं न प्राप्नोति नाऽऽह शः

सर्वैर्गुणैरुपेतोऽपि नगवद्विमुखो यदि स्वजनोऽपि न वेत्तं तु जलूकेव हि वै स्त्रवाः ३४ पापा
दिकं हरेरत्नं शोषितं तत्पदांबुजा तुर्जं रक्तजमी मिश्रं प्रत्यहं मा त्वताजनाः ३५ स्त्रीणां
च स्त्रीभुक्तानां प्रसंगो विद्धि मुक्तिनकैः सर्वथैव परित्याज्यो न चेत्तद्ध्यानमन्यथा ३६ नग
वन्तं वासुदेवं विनैकमितरः पुमान् कोऽपि नास्त्येव योनारी समीक्ष्य न विमुह्यति ३७ य
च स्थित्वा मुकुः स्त्रीणां स्थानां शङ्खस्मृतौ क्षणे त्यागी तत्र वसेन्नैव वसन्धर्मच्युतो भवेत् ३८
कामो लोभो रसास्वादः स्नेहो मानस्तथा चरूद् एते त्याज्याः प्रयत्नेन षड्दोषाः संसृतिप्रदाः
१५५ ३९ पीके च धर्मे ह्येते स्युरपष्टं स्युनिर्नवेन यथाशक्ति यथाशास्त्रं कार्या नित्यनिष्कृतिः ४०

कोपि नास्त्य नः स्त्रीप्रेक्षणादि नैव कर्तव्यमिति भावः ३७ शङ्खस्मृतिः अवर्त्तदे ईश्वराणां तदुपदर्शनं च

वासुदे॰
९७

४१॥ धर्मस्त्वितिवर्णादीनांचतुर्णामपिविप्रयत्कृत्यंयच्चविशेषणम्॥४२॥ तत्तान्वर्णाश्रमधर्मान्॥ नर
कं न गच्छन्ति॥ वर्णाश्रमवतो धर्मात्पक्वाचारलक्षणाः सर्वमङ्क्तिस्तुतोनिः॥ श्रेयस्करः स्मृतः इति॥४२॥

॥इत्थंचतुर्णांवर्णानामाश्रमाणांचनारद॥ धर्माःसंक्षेपतःप्रोक्तावैष्णवानांचतेमया॥४९
॥वर्तीयतिस्वधर्मस्तोऽत्रस्यलोकमुपैतितैः॥ कृषिलोकंवनस्थश्चगृहस्थःस्वर्गमाप्नुयात्
॥४२॥ नक्ता महेनाश्रीविस्तोराचरेयुक्तयेजनाः॥ तेतुसर्वेविदेहांतेविष्णुलोकमवाप्नुयुः
॥४२॥ इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वनस्थयतिधर्मनिरूपणनामा द्वाविं
शोऽध्यायः॥ ॥श्रीनारायणाय नमः॥ ॥अथज्ञानस्वरूपंतेवक्ष्ये सांख्येन निश्चितम् सेत्यादि
त्रयस्त्रिंशेनैतस्मिन्नध्यायेनिरूप्यते १ इतिश्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायांवैष्णवतत्त्वार्थसारव्याख्यायांद्वाविंशोऽध्यायः
२३ धर्मस्वरूपंनिरूप्यज्ञानस्वरूपंनिरूपयत्यथैतस्मिन्नध्यायेनसांख्येनसेश्वरसांख्यशास्त्रोक्तेन २ तदेवविवि

नक्ति इतिवासुदेवासुदेवस्त्वाद्विना २ नदाश्यात्यंतिकप्रलये स्वकार्यैःप्रधानादिभिः सहिता
मूलप्रकृतिर्महामाया कालेनसहैवाक्षरब्रह्मणस्तेजसितिरोभूतालीनाभवत् ३ ततोऽक्षरब्रह्मणः

वासुदेवः परंब्रह्मतत्त्वमक्षरधामनि आसीदेकोऽद्वितीयोऽन्तर्निर्गुणो दिव्यविग्रहः
२ सकार्यमूलप्रकृतिःसकालाक्षरतेजसि प्रकाशैकस्वरूपेचविलीनाभूत्तदानव
नृ ३ सिसृक्षायातदातस्यब्रह्माण्डानांयदातदा सकालाविर्बभूवादौमहामायाततोहि
सा ४ तांकालशक्तिमादायवासुदेवोऽक्षरात्मना सिसृक्षयैक्षतयदामायाक्षोभिताऽतदैव
हि ५ तस्याःप्रधानपुरुषकोटयोजज्ञिरेमुने युग्मंतेसप्रधानेस्तेपुरुषाश्चेश्वरपापतेः

४ अक्षरात्मनाअक्षरपुरुषरूपेण ५ तत्रयेपुरुषास्तेप्रधानैःस्त्रीरूपैःसहपृथक्पृथक्युतेसम्
६ तेषुप्रधानेषु तेभ्यःप्रधानेभ्यः ७ तस्मात्प्रधानात् हिरण्मयात्प्रकाशवत्कुलात् महान्महत्

त्त्वम् ततोमहत्तत्त्वात् तस्मादहंकारात् ८ तत्रतमसोगुणात्तन्मात्राःशब्दादयःपंच तद्द्वारामहा
भूतानिजज्ञिरे तत्रादौशब्दाज्जातःशब्दतन्मात्रद्वाराकाशःशब्द गुणआकाशात्स्पर्शःस्पर्शतन्मा
त्रद्वारावायुःशब्दस्पर्शगुणोवायोरूपंरूपतन्मात्रद्वारातेजःशब्दस्पर्शरूपगुणंतेजसोरसोरस
तन्मात्रद्वाराआपःशब्दस्पर्शरूपरसगुणाअद्भ्योगंधोगंधतन्मात्रद्वाराशब्दस्पर्शरूपरसगंध

गुणांसोनिरवधुर्गर्भेस्तिष्ठतेभ्यस्तुजज्ञिरे अंडानिबहुसंख्यानितत्रैकंतुविविच्यते पु
रुषोजातेमहांस्तस्मात्पुंसोवीर्याद्धिरण्मयात् अहंकारस्ततस्तस्माद्गुणाःसत्त्वादयस्त्रयः
८ तमसःपंचतन्मात्रामहाभूतानिजज्ञिरे दशेंद्रियाणिरजसोबुद्ध्यापहमहानतः ९

गुणापृथिवीतिक्रमःकार्येषुकारणगुणान्वयस्ततेयः रजसोगुणाद्दशेंद्रियाणिजज्ञिरे श्रोत्रादीनिपंच
ज्ञानेंद्रियाणिवागादीनिपंचकर्मेंद्रियाणिचेतिदश बुद्ध्यामहत्तोमहानयुःबुद्धिर्महत्प्राणस्वरूपस्त्राव्यर
सुतोजज्ञाते ९

सत्त्वाद्गुणादिंद्रियाणांसर्वेषामधिदेवाःमनश्चो(र्न)त्पन्नाजायंतेतस्य केचित्तुरजसएवकार्यंनेच्छंति तथाचो
क्तंसांख्यसप्तत्याम् सात्त्विकएकादशकःप्रवर्ततेवैकृतादहंकारात् भूतादेस्तन्मात्रःसतामसस्ते
जसादुभयमिति व्याख्यातानचैषायांवाचस्पतिनेप्युक्तंस्तेनच प्रकाशलाघवाभ्यामेकादशेंद्रिय
गणःसात्त्विकोवैकृतात्सात्त्विकात्प्रवर्ततेभूतादेरहंकारात्तामसात्तन्मात्रगणःप्रवर्ततेकस्मादुत

सत्त्वादिंद्रियदेवाश्चजायंतेस्यमनस्तथा सामान्यतस्तत्त्वसंज्ञाणतेदेवाःप्रकीर्तिताः १०

स्तामसः ननुयदिसत्त्वतमोभ्यामेवकार्यं(नं)जन्यतेतदाकृतमकिंचित्करेणरजसेत्यतआहतैजसादुभ
यमितितैजसाद्राजसादुभयंगुणद्वयंभवति यद्यपिरजसोनकार्यान्तरमस्तितथापिसत्त्वतमसीप्रका
शजाड्याधिकेस्वयमक्रियेनस्वकार्यंकुरुतः रजस्तुचलतयातेयदाचालयतितदाकार्यंकुरुत
इतितदुभयत्राप्यकार्येसत्त्वतमसोःक्रियोत्पादनद्वारेणास्तिरजसःकारणत्वमितितस्यार्थस्स

इति १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ विसर्गेलोकसृष्टौबुद्धिर्ज्ञानम् कंजस्यपद्मस्याश्रयमाधारमदिद

प्रेरिता वासुदेवेन स्वस्यांशैरैश्वरं वपुः अजीजनद्विराडसंज्ञं तेन चराचरसंश्रयम् ११ सच
वैराजपुरुषः स्वसृष्टासु स्वप्सु शेते यतः तेन नारायण इति प्रोच्यते निगमादिभिः १२ तन्नाभिप
द्मात् ब्रह्मासीद्राजसो यत्कदंबुजात् जज्ञे विष्णुः सत्वगुणो ललाटात्तामसो हरः १३ एतेषामेव
स्थानेभ्यस्तिस्त्रश्चासंस्त्रिशक्तयः तत्रासीत्तामसी दुर्गा सावित्री राजसी तथा सात्विकी श्रीश्चेतिस
र्ववस्त्रालंकारशोभिताः १४ तां वैराजात्तथा त्रीश्च ब्रह्मादीन्प्रतिपेदिरे दुर्गा रुद्रं च सावित्री ब्रह्माणं
विष्णुमं(?)तिमा १५ चंडिकाद्याश्च दुर्गायाश्चांशेनानामन्यसहस्रशः त्रयीमुख्याश्च सावित्र्याः शाक्तयोंशेन जज्ञि ज
रे ऽमहाप्रमुखाश्चासन्नंशेनैव श्रियो मुने १६ तत्रादितो यो ब्रह्मासीद्वैराजनाभिपद्मतः एकार्णवे
नरकोस्त्वः सकंचिदपि नैक्षत १७ विसर्गबुद्धिमप्राप्तो नाम्नानेत्र विविंदरमः कोहं कुत इति ध्यायन्नदि
द स्वकजाश्रयम् १८

शरद्बुमेवन् १८

त्रधोयातुर्गतः तस्य पद्मस्य मूलं मूलाधारं विचिन्वन् तस्य पद्मनालरंध्रेणः अलभत लेभे परस्मैपदमार्ष

नालं प्रविश्याधो यातु तन्मूलं च विचिन्वतः संवत्सरशतं यातं तस्याग्रं तस्य नांतं तु सोऽलभत्
१९ ऊर्द्ध्वं पुनरुपेत्याथ श्रांतस्तु निषसाद सः अदृश्यमूर्त्तिर्भगवानूचे तप तपेति तम् २०
तच्छ्रुत्वा तत्सचक्कार सदृष्ट्वा च समंततः गुरूपदिष्टवत्तेपे दिव्यं वर्षसहस्रकम् २१ प्रयेन
पस्य तेन तस्मै तपः शुद्धात्मने ततः समाधौ दर्शयामास धाम वैकुंठमच्युतः २२ यत्राधि
कागुणा यत्र त्रयोपि रजआदयः नसंत्यपि समपियत्कालमायानयेनच २३ सहस्रदि
नार्कायुतवद्भास्वरे तत्र तेजसि वासुदेवं ददर्शासौ रम्यादिव्यामितार्कृतिम् २४ चतुर्भु
जं गदापद्मशंखचक्रधरं विभुम् पीतांबरं महारत्नकिरीटादिविभूषणम् २५

म् १९ २० तस्य तपतपेति वाक्यस्य प्रत्युत्कारम् २१ २२ २३ तत्र धाम्नि सहस्रदिनाः युगपदुदयंप्रा

वासुदे तायेत्यर्कान्तेषामयुतत्रयम् २४ २५ अष्टभिः सिद्धिभिरणिमादिभिः षड्भिर्गुणैरैश्वर्यादिभिः २६ २७ अ.२४
१०० तं दृष्ट्वा स्वप्नादिभिर्जुष्टं पार्षदैश्च चतुर्भुजैः । सिद्धिभिश्चाष्टभिः षड्भिर्वृतं जलिपुटैर्भगैः २६
सिंहासने श्रिया साकमुपविष्टं नमीश्वरम् । प्रणम्य प्राञ्जलिस्तस्थौ विरिञ्चो हृष्टमानसः २७
तं प्राह भगवान्ब्रह्मन्कष्टेन तपसा तव । वरं वरय मत्तस्त्वं स्वामी हृष्टस्त्वयोऽस्मि मे २८ इत्युक्त
स्तेन तं ज्ञानं तपसि प्रेरकं प्रभुम् । स्वं च विश्वसृजं ब्रह्मा याचे निमतं वरम् २९ प्रजा
विसर्गशक्तिं मे देहि तुभ्यं नमः प्रभो । तत्राविचिन्त्यो यद्यथा कुरु तथा कृपाम् ३० तत
स्तं भगवान्स्वे मे सत्येन मनोरथः । वैराजेन मयात्मैक्यं त्वा यथा समाधिना प्र
जाः स्रक्ष्याथ सर्वाः स्वाधेकार्यैस्मर्योर्हमीश्वरः ३१ २८ तपस्विनस्य प्रेरकं तपसेत्युपदेष्टारम् २९ ३०
कस्मिंश्चित्कार्ये स्वेनाऽसाध्ये सति त्वमहं स्मर्यः स्मर्तव्यः तदैव चेष्टस्त्वत्कार्यसिद्धिं करिष्यामीत्यर्थः ३१

स्ते वैराजात्मके स्वात्मनि ३२ तावत्सर्गारंभकाले तावद्ब्रह्मज्योतिर्मयो ब्रह्मतेजोमयमूर्तिरादित्यश्चादौ जा

इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुर्ब्रह्माप्यैक्यं समाधिना । वैराजेनाप्य लोकान्प्राग्लीनान्सर्वान्स्वरीक्ष
न ३२ विसर्गशक्तिं संप्राप्य सर्गायमनोरथे । ब्रह्मज्योतिर्मयस्तावदादित्यः प्रादुरासह ३३
स्थापयित्वाण्डमध्ये तं ततः सम न सोऽसृजत् । तपोनक्तिविशुद्धेन मुनीनाद्यांश्चतुःसनान् ३४
प्रजाः सृजत चेत्युक्ते तां तदा नैच्छतश्च ते । तज्ज रुद्रैस्तैर्धिक्कैर्ज्वालैस्त्यक्तोऽथ विश्वसृट् ३५
क्रुधस्यत्तस्य भालाच्च रुद्र आसीत्तमोमयः । मत्तो नियम्य मनसा प्रजेशान्सोऽसृजत्ततः ३६
मरीचिमत्रिं पुलहं पुलस्त्यं चाङ्गिरं क्रतुम् । वसिष्ठं कर्दमं चैव दक्षमङ्गिरसं तथा ३७ ५

तत्त्वादादित्यसंज्ञः सूर्यः प्रादुरास बभूव अकरे वेदधेति सर्वत्र ज्ञेयम् ३२ चतुःसनान्तु चतुःसनसंज्ञान्सन
कादींश्चतुरो महर्षीन् ३४ ३५ तमोमयस्तमोगुणप्रधानः सः ब्रह्मा प्रजेशान्मरीच्यादीन्प्रजापतीन्

वासुदे. १०१ ३६ तानेवाह मरीचिमिति ३७ ३८ ३९ सौम्यादुत्तरात् ४० ४१ वृत्तिभिः सह तत्तज्जीविकावृत्तीश्च अ.२४

धर्मं ततः स्तनदेशादधर्मं पृष्ठतस्तथा मनसः काममास्याच्च वाणीं क्रोधं भ्रुवोः सृजत् ३८
शौचं तपो दयां सत्यमिति धर्मपदानि च चतुर्भ्यो वदनेभ्यश्च चत्वारि स सृजे ततः ३९ ऋ
ग्वेदं वदनात्पूर्वाद्यजुर्वेदं च दक्षिणात् ससर्ज पश्चिमात्साम सौम्याच्चाथर्वसंज्ञितम् ४०
इतिहासपुराणानि यज्ञान्विप्रगणांस्तथा वर्णादित्यमरुद्विश्वान्साध्यांश्च सुरसत्तमोंसृजत्
४१ बाहुभ्यः क्षत्रियशतमूरुभ्यां च विशां शतम् पद्भ्यां शूद्रशतं चैतान्ससर्ज सह वृत्तिभिः
४२ ब्रह्मचर्यं च हृदयात्कार्दस्थ्यं जघनस्थलात् वनाश्रमं तथोरस्तः संन्यासं शिरसोऽसृ
जत् ४२ वक्षःस्थलात्पितृगणानसुरान्कायनस्थलात् ससर्ज च गुदान्मृत्युं निर्ऋतिं निरयांश्च सः
४४
ससर्जेत्यर्थः ४२ ४३ निरयांश्च गुदात्ससर्ज ४४ श्रीस्वामिनारायणाय नमः ::

४५ ४६ नातिप्रीतस्तावतापि सृष्ट्या ब्रह्मांडापूरणादसंतुष्टः ४७ ४८ ४९ तानेवाह देवान्
गंधर्वांश्चारणान्सिद्धान्सर्पान्यक्षांश्च राक्षसान् नगान्मेघान्विद्युतश्च समुद्रांश्च सरितस्त
था ४५ वृक्षान्पशून्पक्षिगणांश्च सर्वान्स्थावरजंगमान् स्वांगेभ्य एव सोऽस्राक्षीद्ब्रह्मा नारायणा
त्मकः ४६ सृष्टिमेतां त्रिलोक्यादि नातिप्रीतोऽभवत्तदा हरिं ध्यात्वा स सृजे तपोविद्यासमाधिभि स
: ऋषीन्स्वायंभुवादींश्च मनूंश्च मनुजानपि ४७ ततः प्रीतः ससर्जैषां निवासाय प्रयोजनम्
भूर्लोकं स्वर्लोकं च भुवर्लोकं समकल्पयत् ४८ येषां तु यादृशं कर्म प्राक्कल्पीनं हि तान्विधिः संस्थाप्य ता
दृशे स्थाने वृत्तीस्तेषामकल्पयत् ४९ देवानाममृतं नृणामृषीणां चान्नमोषधीः यक्षरक्षो
व्याघ्रसर्पादीनां सुरामिषम् चक्रुपे गोमृगादीनां तृणानि सयवसादि च ५० श्रीसूक्तः
मितिमार्हैः पंचभिः ५० हव्यं स्वाहाशब्देन दत्तमन्नादि कव्यं स्वधाशब्देन दत्तमन्नादि सृजनी चतुर्विधा

जापति

नांअमूर्त्तानांत्रिविधानाम् सप्तविधाह्येते पितृगणा हरिवंशादिषु निरूपिता तत्रमूर्त्तास्त्रयोनिर्वा
णलोकवासी वसिष्ठप्रजातः सुकालाख्यः प्रथमोगणः मरीचिगर्भलोकवास्यंगिरः प्रजापतिजातस्त्वांगिर
:प्रजापतिजातस्त्वांगिरसाख्योद्वितीयोगणः कामगलोकवासी कर्दमप्रजापतिजातः सुस्वधाख्यस्तृती
योगणः मानसलोकवासी हिरण्यगर्भप्रजापतिजातः सोमपाख्यश्चतुर्थोगणः इति अमूर्त्ताश्च

सदेवानांतुविप्रेभ्योहव्यंवृत्तिमकल्पयत् अमूर्त्तानांचमूर्त्तानांपितृणांकव्यमेवच ५१
दुर्गोद्भवानांशाल्कीनांतडुपासनतत्परैः दैत्यरक्षःपिशाचाद्यैर्दत्तंमद्यामिषादिच ५२

सनातनलोकवासीविराजप्रजापतिजातोवैराजाख्यःप्रथमोगणः सोमपदलोकवासीमरीचिप्रजाप
तिजातोग्निष्वात्ताख्योद्वितीयोगणः वैभ्राजलोकवासीपुलस्त्यप्रजापतिजातोबर्हिषदाख्यस्तृतीयोग
णइति ५१ ५२

मुन्यन्नंनीवारादि अन्नंव्रीह्यादि ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ यादृशावेदास्तथासन्क्रियाःकर्माणि

तथासाविन्दुद्भवानांशाल्कीनांतडुपासकैः दत्तमृष्यादिभिर्यत्तुमुन्यन्नंवान्नमोषधीः
५३ स्त्रीजातानांचशाल्कीनांतडुपास्तिपरायणैः दत्तंदेवासुरनरैःपायसाज्यसितादिच
५४ प्रजापतीनांसप्ततिस्ततःप्राहाखिलाःप्रजाः इज्यादेवाश्चपितरोहव्यकव्यात्मकै
र्मखैः ५५ इष्टाःसंपूरयिष्यंतिहितेयुष्मन्मनोरथान् एतान्येनार्चयिष्यंतितेवैनिरय
गामिनं ५६ इत्थंकृताहिमर्यादातेननारायणात्मना देवंपित्र्यंमतोनित्यंजनैःकार्यंय
थाविधि ५७ ततोब्रह्मासमस्तेषांधर्मसेतुवनायच ततज्ज्ञातिषुयेमुख्यास्तान्मनूंश्चा
प्यतिष्ठिपत् ५८ वासुदेवेछयैवेत्थंवैराजाद्यस्वरूपिणः कल्पेकल्पेनवन्येवसृष्टिर्वकृवि
धामुने ५९ अधिकारिणस्तत्तस्थानाधिकारिणःसूर्यादिंइमसोधानायथापूर्वमकल्पयत् दिवं

वासुदे·
१०३
चत्वारिंशीवान्तरिक्षमयोऽवदन्तिश्रुतेः मोक्षधर्मेषु सकाशात्पृष्ठे चोक्तम् तेषां श्रेयान्निकर्माणि प्राक्तस्थं अ·२७
प्रतिपेदिरे तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते तद्भाविताः प्र

प्राकृतस्येयाहत्री मंत्रा वेदाः शास्त्राणि च क्रियाः कल्पेन्येनादृशाः सर्वे धर्माः स्युश्चाधि-
कारिणः ६० विष्णुर्यः कथितः सोपि वैराजपुरुषात्मकः पोषयत्यखिलाँल्लोकान्मर्यादाः
परिपालयन् ६१ मन्वादिभिः पाल्यमानाः सेतवस्तत्कृतैर्यदा कामरूपैर्विभिद्यन्ते वास्फुदे
वस्तदा स्वयम् ब्रह्मादिभिः प्रार्थ्यमानः प्रादुर्भवति भूतले ६२ अवताराः भगवतोऽनन्ताः
व्याप्तुं तिथौ कर्तुं न शक्यते तेषां संख्यां संख्याविशारदैः ६३ श्रीकृष्णायनमः

पद्यं तेनस्मात्तत्तत्स्परीचतनइति ६० एवं वैराजनाभिपद्मोद्भवाद्ब्रह्मणः सृष्टिमुक्त्वा वैराजरूपस्य पोक्षव
स्य विष्णोः पालनक्रियामाहविष्णुरिति ६१ सेतवः सनातनधर्ममर्यादाः ६२ श्रीहरयेनमः

६३ ६४ ६५ जगदन्वितस्यापि तस्यकस्थितिं सदृष्टांतमाह व्याप्येति स्वस्तियथासुखमासते ६६ अन्वित

सद्धर्मं देवसाधूनां गुप्त्यैन् ह्येहि मन्यवे श्रेयसे सर्वभूतानामाविर्भावोस्ति सत्पतेः ६४
स वासुदेवः प्रकृतौ पुंसि कार्येषु चैतयोः अन्वितश्चैव युक्तो लेसवाधीशः स्वधामनि
६५ आप्य स्वांशैरिमाँल्लोकान्स्थाग्निवरुणादयः स्वस्थे तेस्तु स्वलोकेतथैव भगवान्सु
ने ६६ सर्गात्प्राक्सच्चिदानंदः शुद्धएक एव निर्गुणः य आसीत्तादृगेवास्मादन्वितोप्यस्ति
निर्मलः ६७ वायुतेजोजलक्ष्मासु तत्तत्कार्येषु खंयथा अन्वीयाप्यस्ति निर्लेपं यथाह
वैतथैवहि ६८ सर्वोपाध्योनियंता च व्यापकश्चैषकीर्तितः आत्यंतिके लये येषन्नव
स्येवयथापुरा ६९ स्याविविकाराभावमाहसर्गादिति ६७ तदेव दृष्टांतेन स्फुटयति वाय्विति
६८ यथापुरा सर्गात्पूर्वं यादृशोन्यूनाद्दृशाएव ६९ ईश्वरस्त्वनिधाय स्याव सर्वेश्वरः अग्निर्मूर्द्धा

वासुदे
२०७

चक्षुषी चंद्रसूर्यौ दिशः श्रोत्रे वाग्विवृत्ताश्च वेदाः वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य पद्भ्यां पृथिवी ह्येषसर्वन्हितां अ०२४

वैराजः पुरुषो योत्र प्रोक्तो मायावीश्वराभिधः तैयः स्वतंत्रः सर्वज्ञो वश्यमायश्च नार

द १० एतस्यैव स्वरूपाणि ब्रह्मविष्णुशिवाह्वयः रजआदिगुणोपेताः स्वगुणा

नुगुणक्रियाः ११ ब्रह्मणो ये समुत्पन्ना देवासुरनरादयः तेजीवसंज्ञाह्यस्वत्राः

परतंत्रा नवंति च १२ जीवानामीश्वराणां च तनवः क्षेत्रसंज्ञकाः महद्दादिनस्वम

य्यः क्षेत्रज्ञास्त्वात्मसंतद्विदः १३ क्षेत्राणां च क्षेत्रविदां प्रधानपुरुषस्य च मा

यायाः कालशक्तेश्चाक्षरस्य च परात्मनः पृथक्पृथग्लक्षणैर्यज्ज्ञानं तज्ज्

ज्ञानमुच्यते १४

नरात्मेति श्रुतेः १० स्वेषां गुणस्वेषां गुणानां रजआदयस्तेषामनुगुणाः स

त्त्रपः क्रियाउत्पत्तिस्थितिसंहाररूपा येषां तेन तथाभूताः ११ १२ १३ १४ श्रीरस्तुः

इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैस्नववचनायां चतुर्विंशोध्यायः ॥२४॥ वैराग्यज्ञानमर्थतो विर

क्तिश्चधियित्विनि याश्रुरुचिस्तद्वैराग्यम् ॥१॥ स्वधियित्वं दर्शयित्वा स्मेति हास्याम् ॥२॥ प्रत्यक्षेण घरा

॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ज्ञानस्वरूपनिरूपणं नाम चतुर्विंशोध्यायः

॥२४॥ श्रीनारायण उवाच॥ वैराग्यस्याथ ते वच्मि लक्षणं मुनिसत्तम स्वधिष्ण्यवस्तुरुचिः स

र्वथैति तदीरितम् १ आरभ्य मायापुरुषात्सर्वाध्यात्महनपंस्कयाः कालशक्त्या भगवतो नाशं

तेनाश्च तद्दृशाः २ प्रत्यक्षेणानुमानेन शास्त्रेण च विवेकिभिः अस्मत्पिता महतीनां च निश्चि

तासत्यतात्मनाम् ३ नित्येन प्रलयेनैष कालो नैमित्तिकेन च प्राकृतिकेन रूपेण च रत्यात्यंतिके

न च ४ दिनाशादर्शनेन प्रमाणेन अनुमानेन स्वरूपं पृथ्विमात्र मननमावयवत्वाद्घटादिवदि

ति प्रमाणेन शास्त्रेणवाचारंभणं विकारो नामधेयमित्यादिश्रुतिप्रमाणेन च आकृतीनां माधिकाकारा

म्रियते

वासुदी १०५ णांसर्वदामप्यसत्यतानिश्चिता तथा आत्मनांसत्यताचनिश्चिता नित्योनित्यानामित्यादिश्रुतेः अ॰२५
अजायतेवाकदाचिन्नेत्यादिस्मृतेश्च ४ तत्रनित्यप्रलयलक्षणमाह देहीतिचतुर्दशभिः देहिनांदेहाः

देहिदेहाःइमेनित्यंक्षीयंतेपरिणामिनः क्रमेणदृश्यतेयत्रबाल्यताऽरुणवार्द्धकम् ५
सूक्ष्मत्वान्नेक्षतेनत्तुगतिर्दीपार्चिषोयथा फलवृद्धिर्वनुपदंजायमानाद्रुमेयथा ६
तस्यांतस्यामवस्थायांदुःखंचमहदीक्ष्यते जाग्रदादिष्ववस्थासुदुःखंचैवपुनःपुनः ७
दुःखमाध्यात्मिकंनृणांदृश्यतेचाधिभौतिकम् आधिदैविकमप्यत्रदुःखमेवास्तिदेहिनां
८ हाहाममारमत्पुत्रोहापत्नीम्रियतेमम नान्नंमेऽन्नक्षयघ्राघोरश्वासर्वेणमेवधः ९

नित्यंप्रतिक्षणम् ५ तत्प्रतिक्षणपरिणामित्वम् अनुपदंप्रतिक्षणम् ६ ७ ८ तदेवदुःखंदर्शयति
हाहेतिनवभिः हाहेत्यादिखेदेनाक्रोशोऽहंस्थूरोऽरूपमारणाद्दिदृश्यतेसर्वतोजनऽतिपंचश्लोकेनसंबंधः

१० ११ १२ मर्मभिदरुंतुदंवाक्यम् १३ १४ शरीरस्यावस्थानांबालादीनांजन्ममृत्युंचकालेनप्रतिक्षणं

महामोघोऽग्निनादग्धोहाहायोमस्करोत्यमे मत्कुटुंबंकषंपोष्येनावर्षत्याकशासनः १०
सर्वैःसमृद्धंमत्क्षेत्रंहहादग्धंहिमाग्निना क्रियतेतस्करैर्गावःसर्वस्वंममलुंठितम् ११
नृपेणदंडितोत्यर्थंशत्रुणाह्रानिताडितः किंकरोमिचकंब्रूयांमातामेव्यभिचारिणी १२
विषंपास्यामिहाहाद्यमत्पत्नीशत्रुणाकृपतत् हास्वसामेकृताम्लेच्छैर्हाहारिपुराहमर्मभित् १३
म्रियेज्वराभिभूयायमहृतांऽमेहृहा इत्यंरोरूयमाणादिहदृश्यंतेसर्वतोजनाः १४ अ
वस्थानांशरीरस्यजन्ममृत्युप्रतिक्षणम् कालेनप्राप्नुवद्भिःस्वंप्रारब्धंदुःखमश्नुते १५ प्रा
तु रब्धांतेमृतेदुःखंनिवर्त्यप्रतिमंहितत् मृत्वापिचमहद्दुःखंप्राप्यंतेयमयातनाः १६

प्राप्नुवद्भिर्जनैः १५ प्रारब्धांतेप्रारब्धकर्मभोगांतिमकाले महद्दुःखंभवति तदेवाहयमयातनाःप्राप्यंत

वा पु टी
१०६

इति १६ ततो नरकदुःखानां भोगानंतरम् १७ १८ नैमित्तिकशब्दार्थमाह निमित्तीकृत्येति ब्रह्मणो दि अ॰ २५

ततो जरायुजोद्भिज्जस्वेदजांडजयोनिषु नृत्वान्नृत्वाय याकर्म क्रियते दुःखितैः पुनः १७
नित्यः प्रलय एवं ते कीर्तितः सूक्ष्मया दृशा मत्रेयाथमुनेवच्मिलयं नैमित्तिकं निधम् १८
निमित्तीकृत्य रजनीं नवेदिप्सुसृजत्क्षयः नैमित्तिकः स कथितो लयो दैनंदिनश्च सः १९
चतुर्युगानां साहस्रं दिनं विश्वसृजो मुने निशा च तावती तस्य तद्द्वयं कल्प उच्यते २० ए
केकस्मिन्दिने तस्य चतुर्दश चतुर्दश भवंति मनवो ब्रह्मन्धर्मसेतुनिरक्षकाः २१ आ
द्यः स्वायंभुवस्तत्र मनुः स्वारोचिषस्ततः उत्तमस्तामसश्चाथ रैवतश्चाक्षुषस्ततः २२ श्रा
द्धदेवश्च सावर्णिर्मौत्यो रौच्यस्ततः परम् ब्रह्मसावर्णिनामा च दक्षसावर्णिरेव च २३

नेदिनेनायमानत्वाद्दैनंदिनाख्यश्च १९ तावती च चतुर्युगसहस्रसंमिता तद्द्वयमहोरात्रम् २० तस्य ब्रह्मणः २१ नाने
वगतार्थानिस्वायत्निविधिः २२ २३

२४ युगशब्दोत्र चतुर्युगपरः यथाह मनुः यदेतत्परिसंख्यातमादावेव चतुर्युगम् एतद्द्वादशसा
हस्रं देवानां युगमुच्यते दैविकानां युगानां च सहस्रपरिसंख्यया ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयं तावतीरात्रिरु

मेरुसावर्णिसंज्ञो यद्दक्षसावर्णिरंतिमः चतुर्दशैते मनवः प्रोक्ता ब्रह्मैकवासरे २४ ए
केकस्य मनोः कालो युगानां चैकसप्ततिः दिव्यैर्द्वादशसाहस्रैर्युगकालश्च वत्सरैः २५
चतुर्दशस्वेवमनोरंतरेष्वनुपेयुषि सायं संध्या विश्वसृजो जायते मुनिसत्तम २६ दि
नावसाने वैराजः शक्तीराकर्षति स्थितेः वैराजात्मानमारूढस्त्रिलोकीं हर्तुमीहते २७
आदौ न वत्यनावृष्टिरत्युग्रा शतवार्षिकी तदाल्पसारसत्त्वानि क्षीयंते सर्वशो भुवि २८

अत इति दिव्यैर्देवमानेन परिमितैः चकारादष्टशतोत्तरचतुःसहस्रवर्षपरिमितसंधिकालाधिकैरि
तिज्ञेयं तथा चोक्तं भास्कराचार्येण सिद्धांतशिरोमणौ संधयःस्युर्मनूनां कृताब्दैः समाः आदिमध्यावसानेषु ते

वासुटी र्मिश्रितैः स्याद्युगानां सहस्रं दिनं वेधसः सोऽपि कल्पो द्युरात्रं तु कल्पद्वयमिति अत्रापि विशेषेण पक्षांतरेणाक अ॰५
१०७ ल्पसंज्ञोक्ता २५ २६ स्थितेः स्थितिसंबंधिनीः २७ संहारक समाहारादाविति संहारशक्ति २८ सांवर्तकस्य प्र

सांवर्तकस्य चार्कस्य रश्मयोऽत्युल्बणोरसम् आपातालात्पिबंत्याशु धरण्याः सर्वमेव
हि २९ सारसं चैव नादेयं सामुद्रं चांबु सर्वशः शोषयित्वाखिलांल्लोकान्सोऽर्कोऽनियतनिः
श्चयम् ३० ततोऽनवरतनिःस्नेहा नष्टस्थावरजंगमा कूर्मपृष्ठोपमा भूमिः शुष्का संकुचिता
न्तराम् ३१ कालाग्निरुद्रः शेषस्य मुखादुत्पद्यते ततः अधोलोकान्समस्तांस्तु भुवः स्वश्च
दहत्यसौ ३२ निर्दग्धलोकदशको ज्वालावर्तभयंकरः तद्वासिनमहर्लोकः कालाग्निः परिव
र्तते ३३

लयकालीनस्य २९ सारसं सरःसंबंधि नादेयं नदीसंबंधि ३० ३१ अधस्तनलोकम् ३२ त
द्वासिनः दाह्यमानस्वर्गलोकोर्ध्वज्वालातापेनकृष्यादिरहितः कृतो महर्लोके येन सः ३३ श्रीरस्तुः

भुवर्लोकनिवासिनः स्वर्गलोकनिवासिनश्च ३४ ऋषिलोकं महर्लोकं जनलोकं वा ३५ ३६ लाक्षारसनि

गताधिकाराश्चिरदशा भुवःस्वर्गनिवासिनः महर्लोकाज्जनं यांति वह्निज्वालांतरार्दिताः ३४
निवृत्तिधर्मा ऋषयः प्राप्ताः सिद्धदशां तु ये भूतलात्तेऽपि तद्धेतुं चऋषिलोकं प्रयांति च ३५
उत्तिष्ठंति ततो घोरा व्योम्नि सांवर्तका घनाः महागजकुलप्रख्यास्तडित्वंतो निनादिनः ३६
धूम्रवर्णाः पीतवर्णाः केचित्कुमुदसन्निभाः लाक्षारससनिभाः केचिच्चाषपत्रनिभास्तथा ३७
शमयित्वा महावह्निं शतं वर्षाण्यहर्निशं वर्षमाणाः स्थूलधाराः सततं तत्र घनाघनाः
ब्रह्मांडस्यांतरालं च पूरयंति ध्रुवावधि ३८ एकार्णवजलेनास्मिन्वैराजस्तु रूपः स तु अनिरु
द्धात्मकः शेते नागेंद्रशयने प्रभुः ३९

नाक्षारसकमसदृशाः चाषः पक्षिविशेषस्तस्य पत्रं पक्ष
स्तत्सदृशाः ३७ वर्षमाणा वर्षंतः मुंचंतः स्वार्थः आत्मनेपदमार्षम् ३८ ३९ स्वकीयैर्गुणैः क

वामसी विनाव्याहृत्थः संत: ४० ४१ ४२ योऽनिरुद्ध: ४३ जावराजवरस्या: अधिकारिणस्तत्स्यानाधिकृतादे त्र.२५
१०८

तदा देवा ऋषयो रजः सत्त्वतमोवशाः । येनेमं हविरिं चेनस्वकीयगुणकर्षिताः । प्रविश्यत
स्य जठरे शेरते दीर्घनिद्रया ४० येतु ब्रह्मालोकस्था वा वशीकृतगुणात्रयाः । निरस्तेनैव ध
र्मेण वासुदेवमुपासते ४१ महदादिष्विलोकेषु ते चतुर्युगकालक्रमाः । तं वैराजं संस्तुवंतो नि
वसंति यथाक्रमम् ४२ नारायणः स भगवान्स्वरूपं परमात्मनः । चिंतयन्वासुदेवाख्यं शे
ते वै योगनिद्रया ४३ निशांते च ब्रह्मणस्ताकं सर्वे ते तस्य जागराः । उत्पद्यंते यथा पूर्वं यथाक
र्माधिकारिणः ४४ एवं नैमित्तिको नाम त्रिलोकीक्षयलक्षणः । प्रलयः कथितस्तस्य प्राकृ
कल्पानां तं कीर्तयाम्यथ ४५ ब्रह्मणकल्पः कथितस्तावरः शान्तोऽज्ञानत्रयम् । वशस्माधिकं वयः कालो वैधसः
वत्सरैः सनुवत्सरः ४६ पंचाशत्ताते: परार्धेऽसंख्यायुस्तद्द्वयं मतम् । परास्यकाले संपूर्णे महान्भवति संक्षयः ४७

वादय: ४४ ४५ ४६ ४७

स्वंस्वकीयम् स्वपरं स्वस्मात्परं वा करेवात्मम् ४८ सांकर्षणं संकर्षणमुखोत्पन्न: ४९ ५० विकारस्य प्रधा

संहाररुद्ररूपेण संहृत्य स्वं विराड्वपुः । स्वपरं निर्गुणं रूपं वैराजो यातु मिच्छति ४८ तदा ज
वत्यनावृष्टिः पूर्वं च शतवार्षिकी । सांकर्षणाख्यकालाग्निर्दहत्येतं समशेषतः ४९ सांवर्तकास्त
तो मेघा वर्षंत्यतिजयानकाः । शांते वर्षाणि धारान्निर्मुक्तलोकेति निर्मुने ५० महदादेर्विका
रस्य विशेषांतस्य संक्षयः । सर्वस्मादिनवत्येव वासुदेवेच्छयानतः ५१ आपोग्रसंति वै पूर्वं
भूमेर्गंधात्मकं गुणम् । आत्तगंधा ततो भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ५२ ग्रसते तं तु गुणं तेजोर
संतत्क्षीयते ततः । रूपं तेजोगुणं वायुर्ग्रसते लीयते च नत् ५३ वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशो
ग्रसते ततः । प्रशाम्यति तदा वायुः खं तु तिष्ठत्यनावृतम् ५४

तद्रूपप्रकार्यस्य महान्मस्तत्त्वमा
दिर्यस्य विशेषः पृथिव्यंतेयस्य तस्य ५१ तमेवानुक्रमेणाहापस्तिभ्द्भिः ५२ ग्रसते ग्रसति तत्तेजः ५३ ५४

वासु॰टी भूतादिस्तामसोहंकारः ५५ ५६ ५७ ५८ आत्यंतिकप्रलयमाह यदेतिसार्द्धेन कालस्यातिशायिते अक्षरब्रह्म अ॰२५
१०८

भूतादिस्तु गुणं शब्दं ग्रसते लीयते च खम् इंद्रियाणि विलीयंते तैजसाहंकृतौ नतः ५५
अहंकारे विलीयंते सात्विके देवता मनः यद्यद्यस्मात्समुत्पन्नं तत्तत्तस्मिन्विलीयते ५६
अहंकारो महत्तत्वे त्रिविधोपि प्रलीयते तत्प्रधाने च तत्सुप्तिमन्मूलप्रकृतौ नतः ५७
एष प्राकृतिको नाम प्रलयः परिगीयते निरोधवंति जीवेशा यत्रांशके हरीच्छया ५८ य
दा च माया पुरुषौ कालोप्यक्षरतेजसि नदिश्यातिरोधांतिमत्वेको वर्त्तते प्रभुः तदास
प्रलयो ज्ञेयो नारदात्यंतिकाभिधः ५९ इत्थं प्रभोः कालरूपात्प्रलयैरेतैश्चतुर्विधैः अ
महदुःखाविलं तत्रारुचिर्वैराग्यमुच्यते ६० वासुदेवेतरान्देवान्कालमायावशीकृतान्

तांस्तेजसि तस्य वासुदेवस्येच्छया ५९ ६० एवं वैराग्यं निरूप्य भक्तिस्वरूपं निरूपयति वासुदेवेति सार्द्धे

ततस्य वासुदेवस्यैव ६१ ६२ ६३ ६४ ईदृशामुक्तैकांतिकभक्तलक्षणसदृशालक्षणानाम् ६५ एता

विदित्वा तेषु च प्रीतिं दृढां तस्यैव नित्यदा गाढस्नेहेन या सेवा सा भक्तिरिति गीयते ६१
श्रवणं कीर्त्तनं तस्य स्मृतिश्चरणसेवनम् पूजा प्रणामो दास्यं च सख्यं चात्मनिवेदनं ६२
इत्येतैर्नवभिर्नाद्वेयैः सेवेत तमादरात् अनन्यया धिषणया सा सद्भिर्भक्तिरितीर्यते ६३
त्रिभिः स्वधर्मप्रमुखैर्युक्ता भक्तिरियं मुने धर्म एकांतिक इति प्रोक्तो भागवतर्षभः ६४
साक्षाद्भगवतः संगात्तद्भक्तानां च वेदृशाम् धर्मो ह्यैकांतिकः पुंभिः प्राप्यते नान्यथा क्वचि
त् ६५ नैतादृशं परं किंचित्साधनं हि मुमुक्षताम् निःश्रेयसकरं पुंसां सर्वानिष्टविनाशनं ६६
एकांतधर्मसिद्ध्यर्थं क्रियायोगपरो भवेत् पुमान्स्यात्तेन नैष्कर्म्यं कर्मणां मुनिसत्तम ६७

दृशामेकांतधर्मसदृशाम् ६६ तस्यापि साधनमाहैकांतेति नैष्कर्म्यं निर्बंधकतया मोक्षफलकत्वम् ६७ श्री

वासु·टी· नेनवर्णितः॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां सेतुसन्नाम्न्यां पंचविंशोध्यायः॥ २५ ॥ क्रियायोगं निरू अ·२५

११०

एतन्मया वेदपुराणगुह्यं न त्वत्परं श्रीकमेधो घनाशम्॥ एकाग्रया शुद्धधियावधार्यं मच्छ्रद्ध
याचैतद्विते महर्षे॥ ६८॥ न वासुदेवात्परमस्ति पावनं न वासुदेवात्परमस्ति मंगलम्॥ न वासुदे
वात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवात्परमस्ति वांछितम्॥ ६९॥ यन्नामधेयं म्रियमाण आदेहावसाने
विगृणाति योऽत्र॥ स पुल्कसोप्याशु भवप्रवाहाद्विमुच्यते तं भज वासुदेवम्॥ ७०॥ इति श्रीस्कं
दपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वैराग्यभक्तिनिरूपणनामा पंचविंशोध्यायः॥ ॥
॥स्कंद उवाच॥ एकांतधर्मविज्ञप्तिं श्रुत्वा भगवतोदिताम्। प्रहृष्टमानसो भूयस्तं पप्रच्छ स नार
दः॥ १॥ नारद उवाच॥ धर्म एकांतिकः स्वामिंस्त्वया सम्यगुदीरितः तमाश्रुत्य महन्मर्षिज्ञातोस्मि
ममानसे २

पंचितुं नारदप्रश्नमवतारयत्येकांतेति १ २ श्रीहरिकृष्णाय नमः

३॥ तंत्रेषु पंचरात्रादिष्वागमेषु॥ ४॥ वासुदेवस्य मूर्तीनां बहुविधत्वाच्च॥ ५॥ ६॥ अत्र पूजाविधौ॥ ७॥ दी

॥ सिद्धयेतस्य भवता क्रियायोगोऽपवर्ण्यते॥ न मह्यं ब्रूहि तमिमं भगवंस्तव संमतम्॥ ३॥ श्री
नारायण उवाच॥ पूजाविधिः क्रियायोगो वासुदेवस्य कीर्त्यते स तु वेदेषु तंत्रेषु बहुधैवास्ति व
र्णितः ४ नृणां नानारुचित्वेन तथा बहुविधस्ततः वासुदेवस्य मूर्तीनां बहुधा सोऽस्ति वि
स्तृतः ५ साकल्येनोच्यमानस्य पारो नायाति तस्य वै अतः संक्षेपतस्तुभ्यं वक्ष्ये भक्तिविवर्द्ध
नम् ६ प्राप्ता ये वैष्णवीं दीक्षां वर्णाश्चत्वार आश्रमाः चातुर्वर्ण्यस्त्रियश्चैते प्रोक्ता अत्राधिकारि
णः ७ वेदतंत्रपुराणोक्तैर्मंत्रैर्मूलेन च द्विजाः पूजयेयुर्दीक्षिता योषाः सच्छूद्रा मूलमंत्रतः
स्तुत्पं चस्कवितयः श्रीकृष्णस्य परस्परः ८ क्षितानस्याधिकारिमात्रविशेषणम्। वैष्णवीं दीक्षां प्रा प्ता
योषाश्चातुर्वर्ण्यस्त्रियः सच्छूद्राश्च भगवतो मूलमंत्रतः निरोंकारेण चतुर्थीनमोंतेन श्रीकृष्णमंत्रेण पू

वासुदे जांकुर्वीरन्न तु वैदिकादिमंत्रैः तेषां पुराणोक्तमंत्रस्यापि श्रवणएवाधिकारो न तु पठनमिति निर्णीतं अ॰ २६
१११ विष्णुसहस्रनामनाम्येभगवन्नाद्यैः षडक्षरः श्रीकृष्णायनमः इति ८९ ब्रह्मजातेर्ब्राह्मणजातीयात् जन्म

य स्वस्वधर्मपालकैः सर्वैरेतैर्यथाविधि पूज्योवासुदेवोनत्यानिष्कपटांतरैः ९ आहोतु वै नि
स्त्रवांदीक्षांगृह्णीयात्सद्गुरोः पुमान् सदैकांतिकधर्मस्याद्ब्रह्मजातेर्दयानिधेः १० संपन्नो
ज्ञानभक्तिभ्यांस्वधर्मरहितस्तुयः सगुरुर्नैवकर्तव्यः स्त्रीकृतात्माचकर्हिचित् ११ प्राप्त
स्त्रीणांगुरोर्दीक्षांज्ञानंनकिंचकर्हिचित् फलेन्नैवयथापत्यंयुवतिःषंढसंगिनी १२ प्रा
प्यानः सद्गुरोर्दीक्षांतुलसीमालिकांगले ललाटादौचोर्ध्वपुंड्रं गोपीचंदनतोधरेत् १३

नात्राब्राह्मणोगुरुरित्यादिवाक्यैस्तस्यैवगुरुत्वाधिकारात् १० तत्रापिविशेषमाह संपन्न इति ज्ञानभक्तिभ्यांसंप
न्नोपि ११ तत्रहेतुमाह प्राप्येतिस्त्रीणामाकृष्टचित्तात् गुरोर्ब्राह्मणजातीयादपिप्राप्तादीक्षाकर्त्रीकर्हिचिदपिज्ञानंकर्म

मूलंतनकिंवानफलेन्नैवोत्पादयेदित्यर्थः तत्रदृष्टांतो यथेति अतः कारणात् सद्गुरोर्यथोक्तलक्षणात्गो
पीचंदनतोगोपीचंदनमृदाधरेत धारयेत् १३ आरभेद्धारभेत् १४ ब्राह्मेमुहूर्तेचनेक्षणेरात्रेरूपांत्यमुहू

विष्णुपूजारुचिर्भक्तोगुरोरेवागमोदितम् पूजाविधिंसुविज्ञायमततःपूजनमारभेत् १४
रात्र्यंतयामतत्स्यायनक्तोब्राह्मेक्षणेथवा मुहूर्तार्द्धरुचिध्यायेत्केशवंक्लेशनाशनं १५
कीर्तयित्वाभिधास्तस्यतदीयानांचनाडिकां ततःशौचविधिंकृत्वादंतधावनमाचरेत् १६
अंगशुद्धिस्नानमादौकृत्वाम्नायात्समंत्रकम् गृहीत्वाशुचिमृत्स्नादीन्कुर्यात्स्नानांगतर्पणम्
१७ परिधायांशुके धौतेत्रपवित्रयामने शुचौ कृत्वोर्ध्वपुंड्रंकुर्वीतसंध्यांहोमंजपादि च १८

र्णे १५ नाडिकामेकघटिकापर्यंतम् १६ समंत्रकमवैदिकमंत्रैःसहितम् शुचिमृत्स्नादीन् पवित्रमृदादीन् दूर्वादि
दर्भांकुरतिलादिग्रहणम् गृहीत्वाम्नायात् ततःस्नानांगभूतंतीर्थदेवादितर्पणंकुर्यात् १७ होमंनैत्यकं १८

वा.स्क. मांसादीनियान्यशुचिद्रव्याणि तेषां स्पर्शेनापि विवर्जितान् १९ २० उद्वर्त्तनं जपित्वा दक्षिणपार्श्वे संस्थाप्य अ.२६

११२ तु रक्तकुंभस्य तिरस्कीर्णो निश्चेयम् तथा चोक्तम् कश्यपमाननो मौनी समाहितनिर्जितेंद्रियः स्थापयेद्दक्षिणे भा

वस्त्रचंदनपुष्पादीनुपहारांस्ततो विलान् आहरेन्मांसमद्याद्यशुचिस्पर्शविवर्जितान् १९ देवे

म भ्यो वा पितृभ्यो वाप्यन्येभ्यो न निवेदितान् अनाघ्रातांमनुजैः केशकीटादि वर्जितान् २० संस्था अ

प्य तान्दक्षपार्श्वे पूजोपकरणानि च उद्वर्त्तदीपमाज्येन कुर्यात्तैलेन वा ततः २१ कौशेयं वा

थ चैव स्यादौ विकाशेन तु वासने उपविश्य वासुदेवप्रतिमासन्निधौ ततः २२ शैलीधा

तुमयी दारवी लेख्या मणिमयी च वा प्रतिमा स्यात्सितारक्ता पीता कृष्णाथवा मुने २३

गे पूजाद्रव्याणि देशिकः स्थापयित्वा तु संपूर्णं सव्ये कुंभं स्वशोधितम् प्रक्षालनाय करयोः पात्रं प्रक्षाल्य विशेषयेदिति

२१ विकाशे काशासने तु नोपविशेत् यज्ञियदारुनिर्मिते लोद्रकीलपरवर्जिते पीठे तु नायं निषेधस्तत्र काष्ठासनस्य वदा

राजावादिनिषिद्धत्वात् ः २२ लेख्या चित्रमयी २३

२४ इतरे इतरस्मिन् वामहस्ते उत्तरे वामे पाणौ २५ द्वितीयायाश्चतुर्भुजायाः स्क २६ २७ २८ वासुदेवस्य

रूपस्य स्यात्कर्त्तव्या द्विभुजा वा चतुर्भुजा मुरलीं धारयेत्तत्र द्विभुजायाः करद्वये २४ अथ

वा दक्षहस्ते स्याच्चक्रं शंखं तथेतरे पद्मं वा धारयेद्दक्षे पाणौ वज्रमथोत्तरे २५ द्वितीयाया

स्तु हस्ते तु दक्षिणाधः करक्रमात् गदाब्जदरचक्राणि धारयेन्मुनिसत्तम २६ द्विविधा

याश्च पि हरेर्मूर्त्तेर्वामे श्रियं न्यसेत् मुरलीधरवामे तु राधां रासेश्वरीं न्यसेत् २७ अप्येषा

द्विविधा मूर्त्तिरखंडशुभलक्षणा सर्वावयवसंपन्ना न वेदर्चकसिद्धिदा २८ लक्ष्मीस्तु

द्विभुजा कार्या वासुदेवस्य सन्निधौ दधती पंकजं हस्ते वस्त्रालंकारशोभना २९ लक्ष्मीव

द्राधिकापि स्याद्द्विभुजा चारुहासिनी पंकजं पुष्पमालां वा दधती पाणिपंकजे ३० श्रीः

सन्निधौ या लक्ष्मीः सा तु द्विभुजा कार्या पृथग्मूर्त्तिश्चेत्तदा चतुर्भुजा द्विभुजा वेति निष्कर्षयति २९ ३०

वाकुदी ३१।३२।३३। अनुलेपनं चंदनेनांगरागः॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥ इति श्रीवाक्रदेवमाहात्म्यटीकायां चै अ.२६

११३ अचलाचचलाचेतिद्विविधाप्रतिमाहरेः॥ तत्राद्यायांनकर्त्तव्यमावाहनविसर्ज्जनम्॥३१॥
तदंगदेवतानांचकार्यंनावाहनाद्यपि॥ नचदिग्दिक्पयोर्चायांतस्याःस्थैर्यंतुमन्मुखे॥३२॥
शालग्रामेप्येवमेवकार्यंनावाहनादिच॥ अन्यत्रचलमूर्त्तौतुकर्त्तव्यंतत्तदर्चकैः॥३३॥ त
त्रापिदार्व्यांलेख्यायांतज्जलस्पर्शोनुलेपनं॥ नैवकार्यंहिजनकेनकर्त्तव्यंपरिमार्जनम्॥३४॥ उद
ङ्मुखःप्राङ्मुखोवाचलायांसन्मुखोथवा॥ यथाशक्तियथालब्धैरुपहारैर्यजेद्धरिं॥३५॥ अ
शानिःस्वप्नन क्रियस्यामर्पितेनांबुनादिमः॥ पीतत्वक्तव्यतिविश्वात्माकिमुताविलहूजया॥३६
पूजामाश्रुत्यादिदृष्टेनेनरत्नहेमाद्युत्तंक्रियाः॥ चतुर्विधंचाप्यन्नाद्यंदत्तंयत्कालिनीमुद॥३७॥ त
स्मात्क्रियमताकार्यंपूजासत्त्वेयथेमुने॥ श्रीकृष्णस्यार्चनंनित्यंसर्वानीशश्चदायिनः॥३८॥
इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवाक्रदेवमाहात्म्ये क्रियायोगेऽधिकारादिनिरूपणं नाम ष

ष्ठवर्ज्जनाख्यायां षड्विंशोऽध्यायः॥२६॥ भूमिशुद्धिमाह खननेति॥१।२॥ अग्न्यावह्निकोणे॥ श्वेतं श्वेतेन

ड्विंशोऽध्यायः॥२६॥ श्रीनारायण उवाच॥ खननीक्षणालेपाद्यैःशोधितेधरणीतले चतु
ष्कोणंन्यसेत्पीठंनानारंगक्षोणिते १ अर्चकःप्राङ्मुखःपीठपादान्कोणेषुकारयेत् चतुर्ष्व
तेशुभधर्मादीन्स्थापयेत्सिंहरूपिणः २ आग्नेयोधर्मंन्यसेच्छ्वेतंज्ञानंश्यामंचनैर्ऋते वायौतु
पीतंवैराग्यंश्यामसमैश्वर्यमैशिके ३ मनोधीचित्ताहंकारानक्रमात्पूर्वादिदिक्षुच वि
सिता न्यसेत्पीठगात्रेषुहरिद्रक्तसितान्ततः ४ स्थाप्यारक्तसितश्यामारजःसत्त्वतमोगुणाः पीठ
स्यपद्मिकायांतुत्रयोपिमुनिसत्तम ५ अंतःकरणरूपेषुगात्रेषुपृथक्चतुर्ष्वपि विमलाद्या
न्यसेच्छक्तीर्देहेएकैकगात्रके ६ विमलोत्कर्षिणीतिहृगौरांग्यौपूर्वतोन्यसेत् वामदंष्ट्रौ
श्यामांवीणांहरिद्रांह्वोस्वलंकृते ७ वर्णम् रीतिकर्ईशानकोण ३ मनआदीनांचतुर्णांवर्णानाह हरिदि

वाम्हरी ११७ नि ७ ५ ६ ७ ८ ९ परिवादिनीं नसतंत्रीवीणाम् १० अनुग्रहेत्याद्युपादेश राधिकामार्चयेत् ११ १२ ५प अ॰२९

ज्ञानाक्रिये न्यसेद्वाम्ये पीतवस्त्रे रुणद्युती रक्तानालंवादयंतीं मृदंगमपरां तथा ८ योग
प्रह्वे न्यसेत्पश्चाद्वायव्ये मित्ररूणगांसमौ सदैव मुरलीं नौदयंतौ पृथक्पृथक् ९ सत्येशानेदे नेवा
मवर्णौ तत्रस्थांततो न्यसेत् श्यामांशुकैवादयंत्यावुभेते परिवादिनीम् १० अनुग्रहा
ख्यापद्रिकायां स्थाप्यैकावद्धतांजलिः सर्वाभरणताम्रकर्णत्याद्विभुजाः कृतिनूपुराः ११
पीगेपरिशिनद्वीपं कुर्वीत श्वेतवासुका तन्मध्ये षट्दलं पद्मं कुर्वीतोज्ज्वलकर्णिकम् १२
द्वादशांशं परित्यज्य पद्मक्षेत्रस्य बाह्यतः हस्तैर्द्विभिस्तस्य मध्यं विभजेत्समभागतः १३
तत्राद्यं कर्णिकास्थानं केसराणां तु मध्यमं पत्राणां तु तृतीयं स्याद्द्वारगाणि तु बाह्यतः १४

टीका स्यपक्षेत्रं फलं तस्य द्वादशांशं बाह्यतो दलाम्न भागतः परित्यज्य तस्य पद्मस्य मध्यं त्रिभिर्हस्तैर्वर्तुलैरेखाभिः समभागतः स
मानविभागेन विभजेत् १३ १४

१५ १६ १७ १८ श्रीकृष्णं सर्वैकलक्षणं श्रीकृष्णप्रतिमाम् तस्य श्रीकृष्णवामे वामपार्श्वे राधिकाप्रतिमां

परितस्तस्य चतुरंचतुर्द्वारं प्रकल्पयेत् रंगद्रव्यैर्बहुविधैर्हरिद्राकुंकुमादिभिः १५ कुर्वीत
तंडुलैर्वापि तत्र पद्मादिशोभनम् पद्मस्य कर्णिकामध्ये हेमवर्णं प्रकल्पयेत् १६ शोण
वर्णानि पत्राणि परितस्तस्य चार्चकः कुर्याद्दशाप्यष्टदिक्षु स्वर्णवर्णानि वा मुने १७
पूर्वं तु गोपुरं शोणं श्यामं कुर्याच्च दक्षिणम् पीतवर्णं पश्चिमं च स्फटिकाभं तथोत्तरम् १८
चित्राणि अंतराले चतुष्कोणे पुरपद्मयोः कृत्वा मध्ये पद्मे श्रीकृष्णं तद्वामे राधिकां न्यसेत्
१९ राधाकृष्णस्याग्रतः श्वेतं संकर्षणं न्यसेत् चतुर्बाहुं धृतच्छत्रं गौरांगं नीलवाससम्
२० दक्षे न्यसेद्भगवतः प्रद्युम्नं पीतवाससम् चतुर्भुजं घनश्यामं धृत्वाचामरमास्थितम् २१
वामेऽनिरुद्धं हरेर्न्यसेदरुणवाससम् इंद्रनीलमणिश्यामं संस्थितं धृतचामरम् २२

न्यसेत् १९ २० २१ २२

वास्करी ২৩ एवमष्टस्वत्स्वानेषु पीठन्यासस्थापिताःसुरितिशेषः २४ तस्यापनक्रममाहस्थापयेदिति विंशत्या २५ २६ अ॰२७

११५

त्रयोप्येते तु कर्त्तव्या नानालंकारशोभिताः स्फुरन्मार्ग्यरत्नमुकुटास्तारुण्येन मनोहराः २३
ततोवनारीस्फहरेःकेसरेष्वष्टसुक्रमात् राकैकस्मिन्समे हुत्वावष्टसुवेवं द्विषोडश्या २४
स्थापयेद्वामनं तुर्वं पूर्वस्मिन्केसरेग्रतः घनश्यामा तु नौ सौनौ करुणौ ब्रह्मचारिणौ २५
सितांशुकौ करे दक्षे विचित्रतोफुल्लपंकजं स्त्रनपं वामहस्ते च शोभितौ यज्ञोपवीतिनौ २६ क
ल्किनं पर्श्चरामं च वक्रिकोणेथ विन्यसेत् खड्गपाणिस्तत्र कल्की पर्शुपाणिस्तथापरः
२७ उभौ गौरौ च ताम्राक्षौ जटिलौ सितवाससौ यज्ञोपवीतिनौ कार्यौ न्यस्तक्रौधमहारयौ
२८ हयग्रीववराहौ च स्थापयेद्याम्यकेसरे हयग्रीवोहयास्यःस्यान्नरांगश्च चतुर्भुजः २९
शंखादिभिस्स्वर्णवर्णो धृतदिव्यसितांबरः वराहस्तु वराहास्यो नरांगःस्याच्चतुर्भुजः ३०

२७ २८ २९ ३०

तु

३१ नराकारौ मत्स्यो मत्स्याकारः कूर्मः कूर्माकार इति ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ गणपतेर्वास्फरेवाचतारस्वंब

शंखचक्रगदाब्जानि दधत्पीतांबरं तथा मधुपिंगलवर्णश्च कर्त्तव्यो द्विभुजोथवा ३१ म
त्स्यकूर्मौ नैरृते च स्थापयेत्केसरे ततः करे रधस्तदाकारा वूर्ध्वं तौ तु नराकृती ३२ वामे
शंखं गदां दक्षे पाणौ च रदधतावुभौ श्यामस्कंदरदेहौ च कर्त्तव्यौ धृतभूषणौ ३३ धन्वंत
रिं नृसिंहं च पश्चिमे केसरे न्यसेत् धन्वंतरिः शुक्लवासा गौरांगो मृतकुंभधृत् ३४
सिंहवक्त्रो नृसिंहस्तु नरदेहः केसरान्वितः नीलोत्पलाभो द्विभुजो गदाचक्रधरो न वेत् ३५
वायोन्यमे उभौ हंसदत्तात्रेयौ जटाधरौ योगिवेषौ सितौ दंडकमंडलुकरौ तथा ३६
उत्तरे केसरे व्यासं न्यसेद्गणपतिं ततः तत्र व्यासो विशालाक्षः कृष्णवर्णः सितांबरं ३७
द्विभुजो धृतवेदश्च स्तपिशंगजटाधरः सितयज्ञोपवीतश्च कर्त्तव्यः सपवित्रकः ३८

वाफदी १२६ सर्वेवक्त्रीयगणपतिखंडादौप्रसिद्ध मतोऽवतारमध्येतद्गणनं कृतमित्यवमेयम् ३७ ३८ गजास्यः श्र:२७

गजास्य एकदंतश्च रक्तो गणपतिर्भवेत् रक्तांबरधरश्चैव नागयज्ञोपवीतवान् ३९ तुं
दिलश्चचतुर्बाहुः पाशांकुशवरान्दधत् करेणैकेन वरदधत्स्यां पुस्तकलेखिनीम् ४०
न्यसेत्केसरश्रेण्यानेकपिलं पूजकस्ततः सनत्कुमारं च मुनिं नैष्ठिकब्रह्मचारिणम् ४१
शुक्लांगः कुटिलः कार्यो धृतचारुसितांबरः दधत्कराभ्यामंभोजमनयंशांतविग्रहम् ४२
पंचवार्षिकबालाभोदिग्वस्त्रोऽल्पजटाधरः सनत्कुमारश्च मुनिः कर्त्तव्यः पूजकेन तु ४३
संस्थाप्यकेसरेष्वित्थं देवताः पंकजस्य तु न्यसेच्चदलमध्येषु पार्षदानष्टकोष्टक ४४ वि
घ्नकीनं च गरुडं तत्रादौ पूर्वतो न्यसेत् ततो दक्षक्रमेणैव प्रबलं च बलं न्यसेत् ४५
मं कुमुदं कुमुदाक्षं च स्कनंदं मेव च भूतदेवं जयंतं च विन्यसेद्विजयं जयम् ४६ करिवदनः
रक्तोऽरुणांगः ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ॥

४७ ४८ दलानां प्रान्तिमध्यानि मध्यमागास्तेषां मंतरालेषु क्रमात्पूर्वाद्यनुक्रमेण ४९ ५० ५१ ५२

ततः शंखं चक्रं च पुष्करं तं च सात्त्वतम् द्वौ द्वावेवं क्रमेणैव स्थानेष्वष्टसु विन्यसेत् ४७
चतुर्भुजाः सर्वएते शंखचक्रगदाधराः कार्याः किरीटिनः श्यामाः पीतवस्त्राः सुभूषणाः
४८ दलमध्यांतरालेषु सिद्धीरष्टस्तु विन्यसेत् नानामंगलवाद्यानां वादने निपुणाः क्रमात्
४९ अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा ईशिता वशिता चैवाष्टमी कामावसा-
यिता ५० एताः सुवर्णवर्णाभाः सर्वाभरणभूषिताः वेणुवीणादिहस्ताश्च कर्त्तव्याश्चित्रवा
ससः ५१ दलाग्रेष्वष्टसु ततो वेदाञ्छास्त्राणि च न्यसेत् तत्र वेदान्न्यसेद्दिक्षु शास्त्राणि तु विदि
क्षु सः ५२ पूर्वे न्यसेत्तु ऋग्वेदमक्षमालाधरं सितम् खर्वलंबोदरं सौम्यं पद्मनेत्रं सितांबरम् ५३
याम्ये न्यसेद्यजुर्वेदं मध्यमांगं कृशोदरम् पिंगाक्षं स्थूलकंठं च पीतं चारुणवाससम् ५४
तल्पाभविधिमेवविविच्याह पूर्वदलनिवासिनः खर्वेऽल्पकायम् लंबोदरं तुंदिलम् ५२ मध्यमं नातिदीर्घं नाति

वासु·टी
११७

रुस्तंचांगंशारीरंप्रयस्तम् ५४ ५५ ५६ वक्षोजमग्निवर्चसम् ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ अ·२७

अक्षसूत्रंकरेवामेदक्षेवज्रंचबिभ्रतम् पश्चिमेसामवेदंचप्रांशुमादित्यवर्चसम् ५
५ दक्षेक्षमालांवामेचधृतवंतंकरेवरम् स्वर्णवर्णंविशालाक्षंविन्यसेत्कायनोद्यतम्
५६ अथर्वाणंन्यसेत्सौम्येसितांगंनीलवाससम् वामेक्षसूत्रंदक्षेचखड्गांगंबिभ्रतंकरे
वक्षोजसंचनामात्राक्षंवयसास्थविरंतथा ५७ अग्निकोणेधर्मशास्त्रंन्यसेच्चकमलासन
म् श्वेतंचबिभ्रतंदोर्भ्यांमुक्तामालांतथातुलाम् ५८ दीर्घकेशानखंसांख्यंनैर्ऋतेतुदिलिं
न्यसेच्च जपमालांचदंडंचकराभ्यांबिभ्रतंसितम् ५९ न्यसेद्वायौततोयोगंस्वर्णवर्णंकृ
शोदरम् ऊर्ध्वन्यस्तकरद्वंद्वंस्वनासाग्रकृतेक्षणम् ६० पंचरात्रंतथेशानेधवलंवनमालि
न न्यसेत्कराभ्यांदधतमक्षमालांचलांगलम् ६१

दंडाग्निनिबद्धत्वंप्रत्येकैकैकविचक्षणा एवंकमंडलुंनित्यवि ६६ स्वस्थानान्स्वस्ववाहनारूढान् ६७

एषांचतुर्णांवामांसेश्वेतसूक्ष्मघनानिच कर्ण्यानितथाक्षीणिपद्मपत्रायतानिच
६२ अग्न्यारणामंतरालेषुमहर्षीन्स्वस्वयोषितः विन्यसेत्स्वगतोवेदान्पूर्वाग्नेयादितुक्रमात्
६३ मरीचिंकलयायुक्तमत्रिंचाप्यनसूयया श्रद्धयांगिरसंमात्कंपुलस्त्यंचहविर्भुवा ६४
गत्यायुक्तंचपुलहंक्रिययाचमहाक्रतुम् ख्यात्यान्भृगुमरुंधत्यावसिष्ठंसहविन्यसेत्
६५ द्विभुजाःसर्वएवैतेजटाश्मश्रुधराःकृशाः कार्यास्तपस्विनोदंडान्दधतश्चकमंडलून्
६६ पश्चाद्बहिर्न्यसेच्चाष्टौदिशासुविदिशासुच दिक्पालानिंद्रप्रमुखान्स्वस्थानान्स्वपारि
शम् ६७ प्राच्यामैरावतारूढंन्यसेदिंद्रंचतुर्भुजम् वज्रांकुशौवुजवरान्दधतंस्वर्णसन्निभ
म् ६८ कौशेयंनंरम्यवसनंनानालंकारशोभितम् शोणापांगंविशालाक्षंसर्वलक्षणलक्षितं ६९

 तन्यासविधिं विनञ्यदर्शयति प्राच्यामित्येकोनविंशत्या ६८ ६९ ७० ७१ चामीकरं कवर्णेन दिवपीन

अग्निकोणे न्यसेदग्निं ताम्रवर्णं चतुर्भुजम् दधानं पाणिभिस्त्रैव शूलं शक्तिं स्त्रुचं
स्त्रुवम् ७० चतुःशृंके हेमरथे निषण्णं वायुसारथिम् त्रिनेत्रं धूम्रवसनं पिंग
श्मश्रुजटेक्षणम् ७१ यमं न्यसेद्दक्षिणतः श्यामं चामीकरांबरम् चतुर्भुजं
दंडखड्गपरशुपाशधारिणम् उन्मत्तमहिषारूढं नानाभूषणभूषितम् ७२
ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं नैर्ऋतं नैर्ऋते न्यसेत् खड्गं पाशं च दधतं द्विभुजं नरवाह
नम् ७३ हरिश्मश्रुं धूम्रवर्णं परिवीतासितांबरम् हाटकानेकभूषाढ्यमवेक्ष्य
वनयंकरम् ७४ ततः प्रतीच्यां वरुणमिंद्रनीलमणिप्रभम् श्वेतांबरं चतु
र्बाहुं मुक्ताहारविभूषितम् ७५ मं बरं वस्त्रं यस्य तम् ७२ ७३ ७४ ७५ श्रीः २

७६ पृषस्थं हरिणारूढम् ध्वजिनं ध्वजपाणिम् ७७ ७८ वर्मिणमामुक्तकवचम् ७९ ८० अलिके

मकरं स्यारूढं दोर्भ्यां पाशं च बिभ्रतम् अन्याभ्यां रत्नपात्रं च शंखं च दधतं न्यसेत्
७६ वायौ वायुं हरिद्वर्णं द्विभुजं कृष्णवाससम् पृषस्थं मुक्तकेशं च व्याकोशास्यं ध्वजिनं न्यसेत्
७७ सौम्ये न्यसेत्कुबेरं च स्वर्णवर्णं चतुर्भुजम् गदाशक्तित्रिशूलानि रत्नपात्रं च बिभ्रतम्
७८ नीलांबरं श्मश्रुलं च शिबिकायां समास्थितं पिंगवामनयनं नैकभूषं च वर्मिणम्
७९ ईशाने यमसारूढमर्धनारीश्वरं न्यसेत् वामार्धे पार्वतीरूपं दक्षार्धे तत्र शंकरः
८० ईश्वरार्धे जटाजूटं कर्तव्यं चंद्रभूषितम् उमार्धे तिलकं कार्यं सीमंतमलिके तथा
८१ भस्मनोद्धूलितं चार्धमर्धं कुंकुमभूषितम् नागोपवीतं चाप्यर्धमर्धं हारविभूषितं ८२

जटाटेजटारमश्विकं गोधिरित्यभिधानात् सीमंतं केशवेषः पंक्तमार्गम् ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ अशावि

निराकृकैलीरन्नेदविवक्षयोक्तम् स्पंदनान्निरषात् स्पंदनं तु स्तुतौ तीरे निनिशेनारयोस्त्रियामिति मेदिनी ८७
नदेवविन्यदर्शयतिपाभ्यामित्यादिना ध्यहप्रतिमाद्वयविशेषमाह याज्ञवल्क्यः नाम्नका स्फटिकाद्वक्तचंदनास्त्र

वामार्द्धं च स्तनः पीनः कर्त्तव्यः कंचुकीस्तनः कटुंवरज्ञनाहैमी पादेकांचननूपुरम् ८३ कौ
स्कंनं वसनं चैव करौ कंकणभूषितौ त्रिशूलमक्षसूत्रं च दधतौ रक्तमुद्रिकौ ८४ रत्नागर्भैररश
नासापीकार्यावस्त्रं गजाजिनम् करौ च नागवलयौ दर्पणोत्पलधारिणौ ८५ एवंविधं म
हादेवं न्यसेद्वृषभवाहनम् इत्थमष्टदिगीशानां कुर्यात्स्थापनमर्चकः ८६ पुराहहिस्तत
स्थाप्योस्थापयेदर्चको मदनान् स्वस्वदिक्षु स्थितान्स्वस्वान्यारूढान्स्पंदनान्विन ८७ प्राच्यांदिशि
न्यसेत्तत्र भास्करं पीतवाससम् सिंदूरवर्णं द्विभुजं पद्महस्तं रथे स्थितम् ८८ र्णकाद्वौरजतादयः
मीमात्कांस्यात्कार्यास्ग्रहाः क्रमात्स्ववर्णैर्वापि देलेख्यागंधैर्मंडलकेषु चेति सूर्यादीनां मूर्त्तयस्ताम्रादिभिर्यथाक्रमं कार्या
स्तदलाभे स्ववर्णैर्वर्णकैः पटे लेख्या मंडलकेषु वा गंधैरक्तचंदनादिभिर्लेख्या इमिताक्षरा ८८ ॥:
ति

८९॥ मास्येतु च्छयुपतिमा चतुर्भुजा प्युक्ता॥ देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ॥ दंडिनौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रक

एकं चक्रं द्वादशारं रथस्यास्याति तेजसः॥ सप्ताश्वाश्च हरिद्वर्णा वामे संनियोजिताः॥८९
आग्नेयकोणे न तः स्थाप्यो न गुः श्वेतः सितांबरः॥ दंडं कमंडलुं विभ्रद्द्विबाहुः सौम्यदर्शनः॥९०
चित्रवर्णध्वजदशाके स्थितो हेममये रथे॥ दक्षिणे च न्यसेद्भौमं रक्तांबरं तथा॥९१॥ चतुर्भुजं ग कंर
दाशक्तित्रिशूलवरधारिणम्॥ न्यसेद्धेमं रथं कुर्याद्रक्तणाष्टहयान्वितम्॥९२॥ राहुश्चनै
ऋत्ये कोणे नीलवासाश्चतुर्भुजः॥ करालास्यस्तमोरूपश्चर्मासिशक्तिशूलधृत्॥९३॥
न्नंगवर्णाष्टतुरगे स्थितः कार्यस्त्वयोरथे॥ सौरिश्च पश्चिमे स्थाप्य इंद्रनीलसमद्युतिः॥९४
धन्वी त्रिशूली द्विभुजो मंदाक्षश्चा सितांबरंगृ शातलाशाश्च संयुक्ते स्थितः कार्याय
सेरथे ९५॥ मंडलू इति॥९०॥९१॥९२॥९३॥ आयोरथे जो हमयस्यंदने॥९४॥९४॥९५॥९७ हरिद्वासा

अष्टदिंगात्पदनिमंधिराधः॥९८॥९९॥कर्णिकाद्यादिदेवानां पुरस्यां तावाह्य प्रदेशान्तरेतेषां नेत्रस्थानेषु

वायुकोणेतत्पदंस्थापयेद्बसितांबरम्॥श्वेतवर्णंगदाहस्तंद्विभुजंचरथेस्थितम्॥
९६॥शातारचक्रत्रितयेस्पंदनेतस्यचाप्यये॥कुंदाभाःसंतुनयतोयोजितास्फुरगाश्च
९७॥उत्तरेद्विभुजःसौम्योवराभयकरोरुणः॥हरिद्वासाष्टदिग्गाश्वेकार्योहिमरथेस्थितः
९८॥ईशानेचगुरुःस्थाप्योहेमवर्णःसितांबरः॥द्विभुजःपपनयनोधृतदंडकमंडलुः॥पां
डुराष्टहयेहैमेनिषण्णःस्यंदनोत्तमे॥९९॥अंगदेवान्भगवतःस्थापयेदित्यमर्चकः॥
कर्णिकादिपुरांतांतस्थानेषुक्रमशोविलान्॥१००॥वासुदेवांगदेवानांन्यसेन्मूर्तीस्त
वैनची॥एणीफलानीनरस्तन्यसेत्पुष्पाक्षतादिवा॥१०१॥ १००॥वैनवीधनाढ्यः॥मूर्ती
र्यथाशक्तिस्वर्णरूप्यताम्रादिनिर्मित्ताःप्रतिमान्यसेत्॥इतरोनिर्धनस्तु॥१०१॥श्रीहरूः:-

॥इतिश्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायांवैष्णवच्छनायांसप्तविंशोध्यायः॥२७॥अमावर्चकः॥१॥२॥द्वार

॥इतिश्रीस्कंदपुराणेविष्णुखंडेश्रीवासुदेवमाहात्म्येक्रियायोगेष्टाममंडलरचनाविधिनिरू
पणंनामसप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥श्रीनारायणउवाच॥ ॥अथवक्ष्याणिनायभ्यतनौमी
स्वस्थमानसः नमस्कृत्येष्टदेवादीन्देशकालौचकीर्त्तयेत् १ एकांतधर्मसिद्ध्यर्थंवासुदेव
स्यपूजनम् करिष्यइतिसंकल्प्यकुर्यान्न्यासविधिंततः २ न्यासेमंत्राद्वादशाक्षरोगाय
त्रीवैष्णवीतथा नारायणाष्टाक्षरश्चद्वेषो विष्णुषडक्षरः ३ एतेद्विजानांविहितास्त
दन्येषांत्विहत्रयः वासुदेवाष्टाक्षरश्चहरिपंचाक्षरस्तथा षडर्णःकेशवस्येतिन्यासेहो
मेचसंमताः ४ श्रीविष्णुप्रतिमांगेषुस्वांगेष्वितनतोविलान् कुर्यान्न्यासांस्तैर्मंत्रैस्ततो
र्चांवापसमाम्रजेत् ५ शाक्षरादयोमंत्राःप्रसिद्धाः १ वासुदेवस्याष्टाक्षरोनमोस्तुवासुदेवायेति हरेःपंचा

वासुन्दी १२१ शरीरस्थेन मरुता केशवस्य षडर्णः केशवाय नमः इति ४ अर्चां प्रतिमाम् वाससा सितसूक्ष्मवस्त्रखंडेन ५ अ०२९

कलशं वामभागे स्वे संस्थाप्यावाह्य तत्र च तीर्थानि गंधपुष्पाद्यैरुपचारैस्तमर्चयेत् ६
पूजाद्रव्याणि चात्मानं प्रोक्षयित्वा तदंबुना शंखं घंटां च संपूज्य भूतशुद्धिं समाचरेत् ७
आस्यंतराग्निवाय्वम्भोदग्ध्वा पापात्मकं वपुः शुद्धस्य स्वात्मनस्त्वैक्यं भावयेद्ब्रह्मणा स्थि
रः ८ ततोऽक्षरब्रह्मरूपो राधाकृष्णं हरिं प्रभुम् ध्यायेदनन्यमनसा प्राणायामं समाचरे
त् ९ अधोमुखं नाभिपद्मं कदलीपुष्पवत्स्थितं विनाश्यापानपवनं प्राणेनैक्यमुपानये
त् १० पद्मनालेन मानीय मरुतेन तदंबुजम् आकर्षेद्हृद्मध्यतल्लरत्तीव्रमुपैति रुत्

तं कलशम् ६ ७ नामेवाह्यमंतरेति आदौ कोष्ठगतवायुना शोषयित्वा तत्र आधारगतेनाग्निना दग्ध्वा पुनर्ल
लाटस्थचंद्रमंडलामृतप्लावनेन शुद्धस्य संपादितनिष्कल्मषामृतमयस्य शरीरस्य स्वात्मनो ब्रह्मणा सहैक्यं भावयेत् ८
९ १०

तमेकीकृत्यं पवनम् आनीय प्रापयित्वा तेन सह तदंबुजमूर्ध्वमाकर्षेत् अथानंतर क्षणेऽर्गवतस्यं तीव्रं
यथा भवति तथा तस्मात्संकुचत्वमसत् रुद्धदयमुपैति तत्र च हृदयावकाशे उत्तमस्त्रिःसरत्प्रकाशेन शो

प्रफुल्लति च तत्रैव हृदयाकाशमध्यतः ११ तेजोराशिमयं तत्र ततोऽप्यधिकतेजसा
दर्शनीयतमं शांतं ध्यायेच्छ्रीराधिकापतिम् १२ उपविष्टं स्थितं वा तं दिव्यचिन्मयवि
ग्रहम् ध्यायेत्किशोरवयसं कोटिकंदर्पसुंदरम् १३ रूपानुरूपसंपूर्णा दिव्याव
रा यवलक्षितम् शरच्चंद्रावलीगंसीर्वास्युजद्वयम् १४ आरक्तकोमलतलर
म्यांगुलिपदांबुजम् तुंगारुणस्निग्धनखद्युतिलज्जायितेंदुपम् १५ श्री

तमानं सम्यक्प्रफुल्लति विकाशमेति ११ तत्र प्रफुल्लांबुजे १२ १३ रूपानुरूपैरन्योन्यस्पर्द्धिमानसौं
दर्यैः संपूर्णैरन्यूनैर्दिव्यैरमायिकैरवयवैर्लक्षितम् शरच्चंद्रवदाह्लादकारीणि निर्मलानि वा अंगानि य

वासुदी स्पतम् दीर्घजानुपर्यंतमायतं तं चारुवृत्तं भुजद्वयं यस्य तम् १४ आरक्तैः कोमलैः तलयोः रम्या मनोहरा श्रु.२८
१२२ ङ्गुजयोर्ययोस्तथाभूते पदांबुजे यस्य तम् तुंगा उन्नतमध्या अरुणाः शोणवर्णाः स्निग्धा अरूक्षा
श्च येन रवास्तेषां शुत्या कांत्या लज्जापितो लज्जां प्रापितः उडुपश्चंद्रो येन तम् १५ शिंजंत्यः किंकि

शिंजत्किंकिणिमंजीरहंसकांघ्रियुगश्रियं ॥ सुवृ
त्तजंघायुगलं समजानूरुशोभनम् १५ श्रीः

वर्णाकरकी तयो घुर्घरिकायस्योस्तौ मंजीरौ नूपुरौ हंसकौ तैः मेषां वांघ्रियुगे श्रीर्यस्य तम् किंकिणिशब्देक
स्वत्वमार्षम् सुष्ठु वृत्तं वर्तुलाकृति जंघायुगलं यस्य तम् समाभ्यां न्यूनाधिकत्वरहिताभ्यां जा
नुभ्यामूरुभ्यां च शोभनम् १६ श्रीस्वामिनारायणाय नमः ॥

संयुक्तरुक्मानि रत्नानि यस्यां तया रशनया कांच्या आबद्धं यत्पीतांबरं तेन कटौ श्रीः शोभा यस्य तम् ऊक्षी
च नात्यंतोन्नातिनिगर्त्तमध्यभाग स्तुक्कुक्षिनाभ्यंतः तद्रुतुंगं तस्य निम्ना गंभीरा नाभिर्यस्य वलीनां त्रिधंग्रे
खाकाराणां मुदरावयवानां त्रयं यस्य सः नतस्त्रयीणां कर्मधारयः तम् बलिरेखस्मिन्नेदेव करचामरं
उद्योः उपहारेषु मात्स्वीतु उरस्या स्तनचर्माणि गद्गदारूपमेदेव जवरावयवे क्विते निमेदिनी १७ विततेवि

सत्कलरशनाबद्धपीतांबरकटिश्रियम् तुत्तुंगकुक्षिनाभ्यंतर्निम्ननाभिवलित्रयम् १७
विततोत्तुंगहृदयश्रीवत्सावर्त्तशोभितम् लंतीगुच्छगुच्छार्द्धदेवछंदादिभूषितम् १८

शालेउत्तुंगेवरुदयेवक्षसि श्रीवत्साख्यआवर्त्तोमहत्वसूचकः श्वेतरोमच्चमरविशेषस्तेनशोभितम् वद हिराकणि
तिमहत्वमितिवक्ष्यः स्वरचदिहमिकमिक्कविन्यः मस्तनिम पन्यथः श्रीयुक्तोवक्षः श्रीवक्षः उलंतीकिंचित्संब
मानकंकणा गुच्छगुच्छार्द्धदेवछंदाहारविशेषाः आदिशब्दग्रहणकावल्यादिहारस्तिरसंग्रहार्थस्तैर्भूषितम्

 ग्रैवेयकं कंठभूषा लंबनं स्याल्ललंतिकेत्यमरः द्वात्रिंशद्यष्टिको गुच्छार्द्धस्तत्त्वयष्टिकः शतयष्टिर्विदे
 वच्छंदाख्यो हारस्तत्समस्ङ्निधरणिः १८ नानाविधा विचित्रगुंफनाः सुगंधिपुष्पाणां स्रजो यस्य स्वर्णनिं
तु मयं यज्ञोपवीतमस्यास्तीति स्वर्णयज्ञोपवीती मया सोमरवतम् उन्निद्रं प्रफुल्लं शोणपद्मं कोकनदं त

नानासुगंधिपुष्पस्रक्स्वर्णयज्ञोपवीतिनम् उन्निद्रशोणपद्माभकरकंकणभूषणम् १९ सूक्ष्मपर्वांगुलिद्योतन्नैकमण्डलमुद्रिकम् निनादयंतं मधुरं वेणुं सर्वमनोहरम् २० विपुलांसंगूढजत्रुं महावाक्कंगदद्युतिम् भ्रमत्सुगंधलुब्धालिझंकारिनवनस्रजम् २१

स्यानाकांतिरिवाभा यथोस्तयोः करयोः कंकणाख्यानि वलयसंज्ञखलादीनि भूषणानि यस्य तम् १९ सूक्ष्माणि पर्वाणि यासां तास्वंगुलिषु द्योतंतो द्योतमाना नैकान्यनेकाः मण्डलवर्त्तिता मुद्रिका ऊर्मिका यस्य तम् २० विपुलावंसौ स्कंधौ यस्य तं गूढे जत्रुणी कंठपार्श्वास्थिनी यस्य तम् महतो वाक्किकोरंगदाभ्यां केयूराभ्यां द्युतिर्यस्य तम् भ्रमद्भिः सुगंधलुब्धैरलिभिर्भ्रमरैर्झंकारिता नादिता वनस्रग्वनमाला यस्य तम् २१

कंबूपमे शंखवत्त्रिरेखांकिते गले कंठे भ्राजन् भ्राजमानो ग्रैवेयकैः कंठभूषणैः सहितः कौस्तुभो मणिर्यस्य तं २२ स्मितमुखत्वं स्मितं हास्यं तस्य कलालेशस्तया राजच्छोभमानं पूर्णचंद्रनिभमाननं यस्य तम् स्मितस्मिते

कंबूपमगलभ्राजत्स्वग्रैवेयककौस्तुभम् शोभमानहनुं बिंबीफलशोणाधरद्युतिम् २२ स्मितस्मितकलाराजत्पूर्णचंद्रनिभाननम् तिलपुष्पसमाकारदर्शनीयसुनासिकम् २३ समानकर्णविभ्राजन्मकराकृतिकुंडलम् कर्णोपरिलसच्चित्रपुष्पगुच्छावतंसकम् २४ समसूक्ष्मरदज्योत्स्नोद्यन्मंदस्मितश्रियम् पद्मपत्रायतारक्तप्रांतरम्यविलोचनं २५ सुतुंगललाटं चकामचापायितभ्रुवम् वक्रसूक्ष्मासितस्निग्धमनोहरशिरोरुहम्

निभाननः २३ समानयोः कर्णयोर्विशेषेण भ्राजंती भ्राजमाने मकराकृतिनी कुंडले यस्य तम् कर्णयोरुपरि लसंतौ चित्रपुष्पगुच्छावेवावतंसौ यस्य तम् २४ समानां परस्परतुल्याकाराणां सूक्ष्माणां वरदानां दंतानां

वा.म.टी.
१२५

ज्योत्स्नया कांत्या उल्लसनौ गंडस्थले यस्य सः श्रीर्यस्य तम् पद्मपत्रवदायते अर्थात् दीर्घे रक्तप्रांते रम्ये विलोचने यस्य अ.२८
तम् २५ २६ स्निग्धया प्रेमार्द्रया दृशा निजं जनं रक्तं वीक्षमाणम् २७ कौसुंभं कुंकुमं न पुष्परक्तम् अमलं वासो

नानारत्नोल्लसच्चित्रकिरीटधृतशेखरम् प्रेमणा निजं वीक्षमाणं प्रसन्नं स्निग्धया दृशा
२७ ध्यात्वैवं स्वरूपम् अथ तद्वामे राधां विचिंतयेत् द्विभुजां स्वर्णगौरांगीं कौसुंभं नामलवास
सम् २८ समकर्णोल्लसद्रत्नभूषणां शुकनासिकां किशोरीं मृगशावाक्षीं पीनोन्नत
घनस्तनाम् २९ कृशमध्यां पृथुश्रोणिं रत्नकांचीविभूषिताम् अनेकदिव्याभरणां
विकचाब्जाननस्मिताम् ३० रत्नांगुलीयकेयूरकंकणादिलसत्कराम् शिंजन्नूपुरमंजीर
शोभमानांघ्रिपंकजाम् ३१ यस्यास्ताम् २८ शुकस्य कीरस्य नासिका यस्यास्ताम् किशोरीं किशोरावस्थाम्
मृगस्य ~~बालमृगस्य~~ शावो अर्भकस्तस्याक्षिणी इव चले अक्षिणी यस्यास्ताम् २९ विकचं प्रफुल्लम् अब्जं पद्मं तत्
सदृशं आननं स्मितं यस्यास्ताम् ३० ३१

विशाले भाले विलसंती सत्काश्मीरं वा कुंकुमं तस्य तिलका ललाटाभरणं यस्यास्ताम्॥ वेण्यां केशपाशे
ग्रथिता मालतीपुष्पाणि यस्यास्ताम्॥ ३२॥ ३३॥ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्लभनाम्न्याम

विशालभालविलसत्सत्काश्मीरललाटिकाम्॥ बिंबोष्ठीं स्फुरत्कपोलां च वेणीग्रथितमालती
म्॥ ३२॥ वीक्षमाणं प्रभुं प्रेमणा दधानामंबुजं करे॥ ध्यात्वैवं राधिकां तत्र प्रभुमर्चेत्तया सह॥
३३॥ इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे श्रीराधाकृष्णस्वरूपध्यानानि
रूपणं नामाष्टाविंशोऽध्यायः॥ २८॥ श्रीनारायण उवाच॥ उपचारैर्बहुविधैर्मानसैः संप्रपूज्य
सः आवाह्य स्थापयेद्व्योम्नस्तौ स्थापनमुद्रया १ ततस्तदंगदेवांश्च तत्तन्मंत्रैः पृथक्पृ २
थक् आवाह्य नाममंत्रैर्वा स्वस्वप्रतिष्ठापयेच्च सः २ अष्टाविंशोऽध्यायः २८ मानसैः मनसः क
ल्पितैः तं श्रीराधाकृष्णम् प्रकर्षेण पूजयित्वा ततः आवाहनमुद्रया मूर्त्तौ प्रतिमायाम् आवाह्य स्थापनमुद्रया

वाक्ती स्थापयेत् १ २ ३ ४ ५ ६ सुगंधिपुष्पाणि मल्लिकाचंपकादीनि तैर्वासितेन पक्वतैलेन ७ पंचामृतस्ना अ०२९
१२५

घंटादिवादयेत्स्वाङ्कुर्यान्नीराजनालिकाध्वनिम् सुप्तोत्थितमिवार्घ्येनं कारयेद्दंतधावनम्
३ श्यामाकविष्णुक्रांताभ्यां दूर्वाब्जाभ्यां सहोदकं पाद्यमेतत्प्रभोर्दद्यात्ततोऽर्घ्याचमनीयके ४
चंदनाक्षतपुष्पाणि तिलाग्रानि जसर्षपान् यवान् दूर्वां चार्घ्यपात्रे निक्षिपेदंबुनान्वते ५
जातीफललवंगैलाकंकोलोशीरवासितम् दद्यादाचमनीयांबु ततः संस्नापयेद्धरिम् ६
सुगंधिपुष्पतैलेन कुर्यादभ्यंगमादितः ततः करत्रिफलकल्केन कुर्याच्चोद्वर्तनं ततः ७
क्षीरेण दध्ना चाज्येन मधुना सितया तथा स्नापयेद्धरिमभ्यर्च्य तन्मंत्रैः पृथक्पृथक् ८ सुगं
धिना चंदनेन स्नानमुष्णेन चांबुना तं कारयित्वा गंधाद्यैः स्नानपीठेऽर्चयेत्प्रभु ९

नमात् क्षीरेणेति ८ स्नानपीठे अभिषेकस्नानोचितपात्रे लघु सिंचितविधिना ९ श्रीसूक्तः

राजनाद्यैरित्याद्युक्तार्थेन रौहिणादिसाममहनम् महापुरुषविद्या जितंते पुंडरीकाक्षेत्यादि १० ११
तं श्रीसूक्तं तृतीयचरणेऽक्षराधिक्यं छांदसम् अभ्यासंकर्षणादीश्च १२ सांगायांगदेवतासहिताय

निर्माल्यपुष्पादि ततो विसृज्योत्तरतो द्विजः राजनाद्यैः सामभिर्वा महापुरुषविद्यया
श्रीसूक्तविष्णुसूक्ताभ्यामभिषेकं समाचरेत् १० नाम्नां सहस्रेण हरेरष्टोत्तरशतेन वा अ
भिषेकं तु कुर्वीरन्स्त्रियः शूद्रा अदीक्षिताः ११ ततः प्रमार्ज्य वस्त्रेण तमनर्घ्यांशुकानि च
परिधापयेद्द्वितीयेन गाधांचाभ्यां स्वशक्तितः १२ उपवीतं भगवते दद्यात्सूक्ष्मं सितं शुभ
म् रत्नहेमाद्यलंकारान् सांगायास्मै च धारयेत् १३ यथाऋतु यथास्थानं चंदनेन प्रयोजितं

द्वितीयाचतुर्थ्या १२ यथाऋतु यस्मिन्नृतौ शिशिरग्रीष्मादौ यादृशमुचितम् यथास्थानं च यस्मिन्स्थाने ल
लाटादौ यादृशमुचितं तत्तादृशं तिलकमनुलेपनं च चर्चितं केसरेण घनेन कर्पूरेणाचादिशब्दात्कस्तूरी

वासुदी
१२६

दिनाचसहितेनचंदनेनकुर्यात् तृतीयचरणेक्षराधिक्यमार्षम् १४ १५ तुलस्यामंजरीभिर्दलैःपत्रैश्च (
नमःशब्दःप्रांतेयस्याःसाचतुर्थीविभक्तेरंतेयस्यतदेवंनाम विष्णवेनमइत्यादि १७ सुगंधिद्रव्यचू
र्णानिचीरादीनिदशांगममृतादिमंतधूपंवाकृत्वीतघ्राणतृप्त्याह्लादनंतादिधूपस्यलक्षणम् दशांगामृतधूपयो

तिलकानुलेपनंकर्पूरकेसरघनादिना १४ यथोचितमलंकाराभ्यांधारयित्वाचराधिकाम् पत्र
लेखांचतिलकंविरध्यात्कुंकुमाक्षतैः १५ अर्घदर्शादर्शयित्वाथधूपस्रक्तेरवरादिभिः पूजयेत्तं
महत्वेणतुलसीमंजरीदलैः १६ तुलस्यावाथधूपेणप्रत्येकंनामवैष्णवम् नमःप्रांतचतुर्थ्यंतं
कीर्तयेन्नर्चयेत्प्रभुम् १७ सुगंधिद्रव्यचूर्णानितनःसौनाम्यवंतिच समर्प्यधूपंकृत्वीतदशांगंवा
मृतादिकम् १८
लक्षणमुक्तंनविष्णोत्तरे पद्मागकुष्ठंद्वियुणो गुडश्चलाक्षाचयंपंचनखस्यनागाः हरी
तकीसर्जरसःसमांसीनागैकमेकंत्रिलवंशिलाजम् घनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोधूपोदशांगःकथितोमुनींद्रैः
सर्जरसोराळःइतिप्रसिद्धः मांसीजटामांसीत्रिलवंत्रिभागम् घनःकर्पूरःपुरोगुग्गुलुःतथा अगुरुचंदनंमुस्ता॰

सिह्लकंहरणोतथा समसामांतुकर्तव्यंधूपोयममृताव्हयइति सिह्लकंसिह्लाइतिप्रसिद्धंहरणाकस्तू
री १८ महानैवेद्यंपकान्नादि १९ नदेवाहसंध्यावेति चतुष्पद्यांचतुरंगपीठे २० मुहूर्तार्द्धंगतइति विघ्न

दीपंघृतेनकृत्वीतवर्त्तिकाद्वयदीपितम् कृतंस्वशक्तितःशुद्धंमहानैवेद्यमर्पयेत् १९ सं
यावपायसापूपशष्कुलीखंडलड्डुकान् पूरिकाःपोलिकामोदमोदनंव्यंजनानिच दधि
दुग्धघृतादीनिचतुष्पद्यांनिधापयेत् २० भोजयेत्तंततःप्रेम्णामध्येपानीयमर्पयन् मुहूर्त्ता
८ र्द्धंगतेदद्याद्धस्तप्रक्षालनांबुच २१ उच्छेषणंभगवतोविष्वक्सेनादिदेवताः उपकल्प्यास्ततःस्था क
प्यस्वार्पयेत्तद्भुवमामृजेत् २२
सहस्रनामस्तोत्रपाठावधिभोजयेदितिवैष्णवाः २१ उच्छेषणमु
च्छिष्टम् विष्वक्सेनादिदेवताःविष्वक्सेनादिपार्षदेभ्यः उपकल्प्यनिवेद्य ततस्तद्भगवत्पात्रमादिकंस्था
र्यमन्यतोन्यत्रस्थाप्यस्थापयित्वा भुवंमन्नेनैवेद्यचतुष्पदीनिहितानांभुवमामृजेत्मार्जयेत् २२ ॥

वासुदे
१२१

तांबूलवीटिकालक्षणं मुखवासम् २३ २४ २५ २६ २७ अष्टांगपंचांगप्रणामयोर्लक्षणमाह पद्भ्यामिति द्वा अ० २९

मुखवासं ततो दद्यात्कृत्वा तांबूलवीटिकाम् एलाकर्पूरलवंगैर्जातिजातिसमन्विताम् २३
फलं च नालिकेरादि दत्वा शक्त्या च दक्षिणाम् महानीराजनं कुर्याद्गीतवादित्रपूर्वकम् २४
स्तुयात्पुष्पांजलीन्दत्वा तस्मै चैव ततः नामसंकीर्तनं कुर्याज्जायन्नृत्यंश्च तत्पुरः २५
मुहूर्त्तं सविधायैवं कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् प्रणामं दंडवत्कुर्यात्तिर्यक्कृष्णस्य भुवि २६
अष्टांगं वापि पंचांगं प्रणामं प्रकृष्टं प्रचरेत् पंचांगमेव नारी तु नाम्ना मुनिसत्तम २७ प
द्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यामुरसा शिरसा दृशा वचसा मनसा चेति प्रणामोऽष्टांग ईरितः २८ बा
हुभ्यां चैव मनसा शिरसा वचसा दृशा पंचांगोऽयं प्रणामः स्यात्पूजासु प्रवराविमौ २९ नीतं मां
संस्मनेः पाहि प्रपन्नं त्वां प्रनोरति ततः संप्रार्थ्य स्वाध्यायं शक्त्या कुर्वीत नैत्यकम् ३०

भ्याम् २८ २९ नैत्यकं प्रतिदिनं कर्तव्यं तया विद्दिनं स्वाध्यायम् यथाशक्ति वेदपुराणस्तोत्रादिपाठम् ३०

शेषां निर्माल्यम् तद्दत्तां तेन भगवता दत्तेति ध्यात्वा ३१ ३२ ३३ ३४ दैवतानां ब्रह्मादीनामपीप्सितम् ३५

ध्यात्वा शेषां च तद्दत्तां गृहीत्वा शिरसा भरात् आवाहितं यथा पूर्वं राधाकृष्णं हृदंबुजे सं
स्थापयेत्तांगदेवान्स्वस्वस्थानं विसर्जयेत् ३१ करंडके वा शय्यायां मंदिरे प्रतिमां हरेः शा
ययित्वा विधाय पूजां वैष्णवं देवं समाचरेत् ३२ ग्रामादिकं हरेरन्नं स्वपोष्येभ्यो विभज्य सः स्वयं
भुक्त्वा तत्कथाद्यैर्हि दिनमशेषमतिक्रमेत् ३३ महापूजाविधानेन प्रोक्तेनानेन योन्वहम्
तत्कृष्णमर्चयेद्दिष्टुं सत्र वै तत्सपार्षदः ३४ दिव्यं विमानमारुह्य नाम्बरं देवतेप्सितम्
गोलोकाख्यं हरेर्धाम दिव्यं गोप्याति पूजकः ३५ फलानि संधिनाथापियस्त मर्चेद्दिने दिने
सोपि धर्मं काममर्थं मोक्षं चाप्नोत्यनीप्सितम् ३६ इत्थं पूजाविधिं कर्तुमशक्तो राधयाप्सह
हरिमेकं यथालब्धैरर्चेत्कृष्णोपचारकैः ३७

निष्कामस्य पूजाफलमुक्त्वा सकामस्य तदाह फलेति ३६

हरि० १२८ एकमंगदेवतास्थापनविधिरहितं यथातथा ३७ द्विजइति द्विजातिरप्यनधीतवेदादिर्महाशूद्रोऽकर्तुमश श्रु० २९
क्तोवाऽन्यइति महाशूद्रनाशक्तोवेलवः स्त्रीशूद्रादिश्च ३८ ३९ अन्यकृतालयेऽन्येन स्वेतरेणकेनापि

द्वादशाक्षरमंत्रेण द्विजोऽन्योनाममंत्रतः श्रीराधाकृष्णमभ्यर्चेद्भक्तिरेवात्र सिद्धिदा ३८
एकादश्यां हरेर्जन्मोत्सवादौ तु विशेषतः महाशूद्रैश्च कर्त्तव्यास्त्वशक्त्या तिलवेलवैः ३९
प्रतिष्ठामात्रमपि यः कुर्यादन्यकृतालये ससार्वभौमराज्यं वै प्राप्नुयान्नष्टकिल्बिषः ४०
कारयेन्मंदिरं रम्यं धनाढ्यश्च हरेर्दृढम् यः सतु प्राप्नुयाद्राज्यं त्रैलोक्यस्याप्यकंटकम् ४१
वृत्तिदानेन पूजायाः प्रवाहं वर्द्धयेत्तु यः सपुमान्प्राप्नुयान्नूनं विष्णुलोके महत्सुखम् ४२
प्रतिष्ठां मंदिरं पूजां कारयेत्त्रीण्यपिहि यः समानैश्वर्यमाप्नोति वासुदेवस्य सध्रुवम् ४३

कारिते स्वालये मंदिरे प्रतिष्ठामात्रं यथाशास्त्रं भगवत्प्रतिमास्थापनमेव ४० मंदिरं मंदिरमात्रमपि ४१ ४२
४२

४४ ४५ तत्त्वरणात्मनां भगवदधीनतयैव वर्त्तमानानाम् ४६ अन्यस्य तु नेष्टसिद्धिरित्याह विषयाविति लभे
त्तनेन जोहसंपरस्यैपरम् ४७ ततस्तस्माद्धेतोः ४८ क्रियायोगस्यैवैकांतिकभक्तिफलकत्वात्सर्वसाधनतः

हरेर्वृत्तिं हरेद्यस्तु कृतां स्वेनैरेण वा कल्पमेकं स वै भुंक्ते नरके यमयातनाः ४४ कर्त्ता कार
यिता यश्च महायश्चानुमोदकः चतुर्णां हि फलं भागः स्कृतमस्येतरस्य च ४५ इति क्रियायो
गविधिर्यथा नारदकीर्त्तितः येनैकांतिकधर्मेत्र सिद्ध्येत्तत्त्वरणात्मनाम् ४६ विषयां
श्चिनयं श्चित्ते बहिः पूजां हरेश्चरन् संसारेणापि महता नयथोक्तं फलं लभेत् ४७ इतस्ततो म्या
म्पकर्त्तवेन्नमस्त्रीयं मनस्ततः नियम्य विष्णुपूजायां मुमुक्षुः प्रयतो भवेत् ४८ महाव्रताव्रतिनपति ग्र०
नोपिस्वधीनवेदाश्चापि बुद्धिमंतः सांख्यं च योगं परिशीलयंतः सिद्धिं न यांत्येव विनार्चनं हरेः ४९

श्रेष्ठमाह महाव्रताइति महाव्रतमस्त्येषामिति महाव्रताः अर्जुनादिभ्योच महाव्रतं स्मृत्यामास भगवान्

नंजलिः॥ अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः॥ जातिदेशकालसमयानवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रत
मिति॥ विवृतं चैतद्भगवता भाष्यकारेण बादरायणेन॥ तत्राहिंसा जात्यवच्छिन्ना मत्स्यबंधकस्य मत्स्येष्वेव ना
न्यत्र हिंसेति॥ देशावच्छिन्ना न तीर्थे हनिष्यामीति॥ सैव कालावच्छिन्ना न चतुर्दश्यां न पुण्येहनीति॥ सैव त्रिभि
रुपरतस्य समयावच्छिन्ना देवब्राह्मणार्थे हनिष्यामि नान्यथेति प्रतिज्ञया॥ एभिर्जात्यादिभिरनवच्छिन्ना अ

॥इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे श्रीवासुदेवपूजाविधिनिरूपणना
मैकोनत्रिंशोध्यायः २९॥ हिंसादयः पालनीयाः एवं मेने सर्वत्र भिक्षुसर्वविषयेषु सर्वथैवाविदित
व्यभिचाराः सार्वभौमा महाव्रतमित्युच्यत इति परिशीलयंतो नित्यं संयमानाः अपि सिद्धिं स्वानिष्टफ
लंम् ४९ निर्मथ्य सर्वशास्त्राणि येन स्वप्राप्तिसाधनम् प्रकाशितः क्रियायोगस्तस्मै भगवते नमः
१ इति श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायां वैष्णववल्लभनाख्यायामेकोनत्रिंशोध्यायः २९ श्रीरस्तु:

इत्थं मनो नियम्य कृतं संतमेवेष्टफलदमिति॥१॥ एकेनैकाग्रेण॥२॥३॥ तं मनोनिग्रहम्॥४॥५॥ शत्रुवत्

॥स्कंद उवाच॥ वासुदेवार्चनविधिं निशम्येत्थं स नारदः॥ प्रसन्नः पुनरप्राक्षीत्तं मुनीनां परं गुरु
म्॥१॥नारद उवाच॥ सम्यगुक्तो भगवता क्रियायोगो महाफलः॥ एकेन मनसा यो सौ कार्यः
सिद्धिमभीप्सुभिः॥२॥ मनसो निग्रहस्तत्र ज्ञानिनामपि सुदुरो दुष्करः किंपुनस्तर्हि नृणां क
र्मात्मनां भुवि॥३॥ तस्मात्तेतु हरेरर्चा नातीष्टफलदायिनी॥ अतस्तन्निग्रहोपायमपि मे वक्तु
मर्हसि॥४॥स्कंद उवाच॥ इत्यापृष्टः स मुनिना मुनींद्रः सर्वदर्शनः॥ नारायणो नरसखो ना
रदं तमभाषत॥५॥श्रीनारायण उवाच॥ सत्यमेव मुने वक्षि मनसो स्ति बलं महत्॥ जितेपि
यस्मिन्विश्वासः शत्रुवन्नविवेकिनाम्॥ ६ तावेव विवेकिपदग्रहणादविवेकिनस्तु न हि विश्वासे
न तत्र ज्ञानवंतीति भावः॥ ६ निर्दोषं कामक्रोधादिदोषरहितं मनः शाम्यति चांचल्यं जहाति ७ यतो

वासुदे यस्माद्धेतोः अदान्तोऽदम्योऽयं स्वैरगानन्मनोऽश्वस्तस्माद्धेतोर्मनस्विनो वैराग्ययुक्तं निर्वैराग्यवद्भिः प्र अ॰ ३०
१३० कृष्टैः कर्तृभिः सद्भिरुपायैः करणैर्नि गृह्यत इत्यर्थः ८ उपायास्तपश्चर्यादयः ९ अष्टांगान्यनुक्राम

मनस्यासत्क्रशोऽन्यस्तक्रशानुर्नास्ति वदेहिनाम् विष्णुध्यानाभ्यासयोगान्निर्दोषं तद्धि शाम्यति ७ अदान्तोऽश्ववदेवैनद्धनोऽस्ति कुरवग्रहम् अतो वैराग्ययुक्तं निःसदुपायैर्निगृह्यते ८ उपायास्तत्र बहवः संति निष्ठ विमलमते अष्टांगयोगस्याभ्यासः श्रेष्ठः सद्यः फलप्रदः ९ यमाश्च नियमाश्चासनप्राणायामसंयमः प्रत्याहारो धारणा च ध्यानमंगं तु सप्तमम् समाधिश्चाष्टमं प्रोक्तं योगस्यानुक्रमेण वै १० तत्राहिंसा ब्रह्मचर्यं सत्यास्तेयापरिग्रहाः

नियमाः इति योगस्य निर्विकल्पसमाधिलक्षणस्यांगमित्यन्वयः १० अहिंसादिलक्षणानि प्रागेवोक्तानि अपरिग्रहस्तु विषयाणामर्जनरक्षणक्षयसंगहिंसादिदोषदर्शनादस्वीकरणम् पंचैतेयौ

गशास्त्रानुसारेणोक्तम् अत्रादितोऽहिंसाग्रहणं तस्याएव सकलैकांतिकधर्मसाधनबीजत्वसूचनार्थम् तथाह्युक्तं सूत्रभाष्ये सर्वखल्वयं ब्राह्मणो यथा यथा व्रतानि बहूनि समादित्सते तथा तथा प्रमादकृतेभ्यो हिंसानिदानेभ्यो निवर्तमानस्तामेवावदातरूपामहिंसां करोतीति ११ १२ आसनमितिक

एते पंच यमाः प्रोक्ताः साधनीयाः प्रयत्नतः ११ शौचं तपश्च संतोषः स्वाध्यायो विष्णुपूजनम् एते च नियमाः पंच द्वितीयांगतया मताः १२ परिहार्यांगचांचल्यं यथासुखं यथा स्थितिः तदासनं स्वस्तिकादि प्रोक्तं हठाग्निजिन्मुने १३ चरतां सर्वतोऽस्त्रनामेकदेशे तु धारणम् गुरूपदिष्टरीत्यैव प्राणायामः स उच्यते १४

रणे ल्युट् स्वस्तिकलक्षणमुक्तं योगशास्त्रे ऊरुजंघांतरा धायपादाग्रे जानुमध्यगे योगिनो यदवस्थानं स्वस्तिकं तद्विदुर्बुधाः इति आदिशब्दात्पद्मादिग्रहणम् हठस्य हीनो ऽग्निर्जाठराग्निं यो जयतीति तथोक्तम् ततो ऽनभिघात इति पातंजलसूत्रात् १३ १४ हरिः

वासुदी॰ सुदेशलक्षणमुक्तं श्वेताश्वतरोपनिषदि समे शुचौ शर्कराविह्निवालुकाविवर्जिते शब्दजलाशयादिभिः अ॰ २०
१३१ मनोनुकूले न तु चक्षुपीडने गुहानिवाताश्रयणे प्रयोजयेदिति निरुद्धपावपिंगलाया वा नाड्या बाह्यवायोरं

चले वायौ चलं चित्तं स्थिरे तस्मिन्स्थिरं ततः स्वदेशोयं समराऽभ्यस्यः पूरकुंभकरेचकैः १५ मन
सेंद्रियवृत्तीनां तत्तद्विषयतस्ततः आकर्षणं प्रतीचीनं प्रत्याहारः स ईरितः १६ नाभ्याद्य
न्यतमस्थाने प्राणेन सहचेतसः वासुदेवस्वरूपे यद्धारणं धारणेदिता १७ एकैकावय
वस्यैव चिंतनं यत्पृथक्पृथक् पदाब्जादेर्भगवतस्तद्ध्यानमिति कीर्तितम् १८ निरोधः प्रा
णमनसोरतिप्रेम्णा हरौ तु यः स समाधिरिति प्रोक्तो योगिनां मनिवांछितः १९ तः पूरणं पूर

पूरकः तस्यांतरेचस्तंभनं कुंभकः यथा पूरकः कृतस्ततोप्यशावहिस्तंभिःसारणं रेचकस्तैः १५ प्रतीचीनं
प्रतिलोमम् १६ नाभ्याद्यन्यतमस्थाने आधाराद्यन्यतमचक्रे यद्धारणं साधारणा देशबंधश्चित्तस्य धारणेति योगभा
ष्याव १७ १८ १९

सिद्धे योगसिद्धिः प्राणोयः सद्गुरुस्तस्मात् २० एतादृशमष्टांगयोगस्यामतुल्यम् २१ २२ आयास्यंतम
न्तम् अंतकालं मर्तुं विदित्वा प्राणघोषाश्रवणादिचिह्नेन निश्चयः तथा च श्रुतिः अयमग्निर्वैश्वान

अंगैरष्टभिरेतैर्हि शिक्षितैः सिद्धसद्गुरोः योगः सिध्यति वै पुंसां समाधेः फलात्मकः २०
नैतादृशं परं सम्यग्ज्ञानो निग्रहसाधनम् पुरुषाणां मुमुक्षूणामिति जानीहि नारद २१
तपस्विनां महाशास्त्रैर्वसांड क्षोनकादपि महत्वान्न यथा किंचिद्योगिनस्त्वस्ति कर्हिचित्
२२ आयास्यंतं विदित्वैव स्वांतकालं च योगवित् स्थानं चैणेव देहं स्वं त्यजतीत्थं समाधिना २३
पार्ष्णिभ्यां गुदमापीड्य वायुं पादद्वयस्थितम् शनैः शनैः समाकृष्य मत्पुरस्थानं नयन्नमुं २४

रोयोमंतः पुरुषो येनेदमन्नं पच्यते यदिदमद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेनत्कर्णावपिधाय शृणोति स यदो षो
दोत्क्रमिष्यन्भवति नैनं घोषं शृणोतीति इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण समाधिना २३ मत्पुरस्थानं मूलाधारस्वक्रम

२४ प्रजापतेः स्थानं स्वाधिष्ठानचक्रम् २२ नाभिं मणिपूरकचक्रम् हृदयमनाहतचक्रम् उरःकंठमि
त्युरस्थारम्भकंठपर्यंतं विशुद्धिचक्रम् भ्रकुटिमाज्ञाचक्रम् २६ तत्रस्वतंत्रतातयोः प्राणादिनिरोधविसर्ग

मत्तमाकेशावंध्यायंस्तन्मतुं चषडक्षरम् जपंस्ततोमुं नयतिवायुंस्थानं प्रजापतेः २५ ततो
नाभिंचहृदयमुरः कंठंचयोगवित् नयतिस्त्रकुटिंवायुंवासुदेवपरायणः २६ एतेषुषट्‌सु
स्थानेषुत्वेकैकस्मिन्पृथक्पृथक् योगीप्राणमनोक्षाणांनिरोधंचविसर्जनम् तावदस्यस
तिस्वस्ययावत्स्यात्तत्स्वतंत्रता २७ जितंजितंविहायैवस्थानंयातिपरंपरम् प्रासस्यस्थान
कंषष्ठंतदस्मात्प्रेष्यमोनहि २८ सप्तछिद्राणिरुद्ध्वाथप्राणमक्षमनोयुतम् प्रापय्यतालुंब्रह्म
निवस्यरंध्रंसयोगवित् २९ योःस्वतंत्रतानवेत्तावत् २७ जितंजितमितियस्मिन्यस्मिन्स्थानेस्वस्यप्राणादिनि
रोधविसर्गयोः स्वातंत्र्यंज्ञानंतवेत्तत्तत्स्थानंविहाय २८ नासाक्षिकर्णाछिद्राणिमुखंचेतिसप्तछिद्राणिरुद्ध्वास्वके

गुदमेढ्रनाभिहृत्कंठभ्रूमध्यं

३०॥ दिव्योनिर्विकारोविप्रदेहोमूर्त्तिर्यस्यसः॥ नतस्यरोगोनजरानमृत्युःप्राप्तस्ययोगाग्निमयंशरीरमिति

मायामयपदार्थानांततोदिव्यैववासनाः॥ सवासुदेवैकमनास्त्यजतिस्वकलेवरम्॥ ३०॥ ततो
भगवतोधामश्रीकृष्णस्यतमःपरम्॥ उपेत्यसेवमानस्तंनंदतिदिव्यविग्रहः॥ ३१॥ इतितेक
थितोब्रह्मन्योगशास्त्रस्यसंग्रहः॥ जित्वानेनमनःस्वीयंतमाराधयसर्वदा॥ ३२॥ ॥इतिश्री
स्कंदपुराणेविष्णुखंडेश्रीवासुदेवमाहात्म्येऽष्टांगयोगनिरूपणंनामात्रिंशोऽध्यायः॥ ३०॥
॥स्कंदउवाच॥ श्रुत्वैतत्सकलंधर्म्यंयथावद्भगवद्वचः॥ निःसंशयोमुनिःप्राहतंप्रणम्यकृ
तांजलिः॥ १॥ नारदउवाच॥ नष्टामेसंशयाःसर्वेप्रसादाद्भगवंस्तव॥ वासुदेवस्यमाहात्म्यंम
याधिगतमंजसा॥ २॥ किंचित्कालमिहैवाहंतपःकुर्वंस्त्वयासह स्थास्येत्वद्ध्यानमित्युक्त्वातानारदिकृशिष्यैप
कमात्मनः

श्रुतिः नंदतिनंदति ३१ तेनयोगेन तंश्रीकृष्णम् ३२ इतिश्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायांत्रिंश

वासुदे· वत्सनाथ्यां त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ १२ ज्ञानादिषट्कंस्तस्य देवपञ्चकं करिष्ये ॥३ ४॥ तत्र धर्मादि ॥ ५ ॥ आत्मेति वक्ष्ये अ·३१
१३३

॥स्कंद उवाच॥ इत्युक्त्वा नारदस्तत्र तेनैवाप्यनुमोदितः ॥ उवास दिव्यवर्षाणां सहस्रं सततं पश्य
न् ॥४॥ श्रुत्वा वचांसि विमलं यथाकालं हरेर्मुखात् ॥ धर्मज्ञानाद्युपायपञ्चकं तं तत्र योगिराड्
५॥ स्नेहं च परमं प्राप्य श्रीकृष्णेऽखिलात्मनि ॥ गुणगानपरो नित्यमासन्नागवतान्वयणीः ॥६॥ न
त्वा निष्ठां परां प्राप्य स मत्वा तं सिद्धयोगिनम् ॥ उवाच भगवान्प्रीतः श्रेयस्कृत्सर्वदेहिनाम् ॥७॥ श्री
नारायण उवाच ॥ सिद्धोऽसि त्वं महर्षे द्राग्गच्छ लोकहितं कुरु एकांतधर्मं सर्वत्र प्रवर्त्तयितुम
र्हसि ॥८॥ स्कंद उवाच ॥ इत्याज्ञां शिरसा तस्य स आदाय जगद्गुरोः गच्छंस्ततस्स मस्तोषीत्प्रण
म्य प्रांजलिः स्थितः ॥ ९ ॥ नारद उवाच ॥ नमो नमस्ते भगवन् जगद्गुरो नारायण प्राकृतदिव्यमूर्ते

त्वर्थे व्ययम् ६ ७ ८ ९ दिव्यास्त्वानां महस्त्रेणामहद्रूपेणेन निश्चितम् नारदो हरिमाहात्म्यमाविष्कुर्वन्नुनावतं

प्रीतनरो विप्रसन्नः सदा निरंतरमेव स्याः नत्याः अत्रस्कन्नोक्त्वं च विष्णुत्वमत्यपाद्यार्थम् १० वासुदेवत्वा टिक
द्यर्थमाह जगन्निवासः इति तथा चोक्तं महाभारते वासुदेवा त्रिजगद्विष्णुं सत्त्वा सर्वदेवो भुविः सर्वस्त
निवासश्च वासुदेवस्ततो ह्यहमिति योगेश्वराणामीशः स्वामिन् उपशमेन निर्गुणेन निष्ठतोनिनयाम

अनंतकल्याणगुणाकरस्त्वं दासेमयि प्रीततरः सदा स्याः १० त्वं वासुदेवोऽसि जगन्निवा
सः क्षेमाय लोकस्य तपः करोषि योगेश्वरेशो यशमस्य आत्मारामाधिपस्त्वं परहंससद्गु
रुः ११ विभुर्ऋषीणामपनोऽक्षरात्माजीवेश्वराणां च नियामकोऽसि साक्षी महापूरुष
आत्मनं त्रः कालो न वध्यङ्कुर्रे महांश्च १२ तः आत्मारामाणां ब्रह्मनिष्ठानामधिपः उपास्यः परहंसानां
सनकादीनां सद्गुरुर्नैष्ठिकवसिष्ठस्त्यर्थः ११ विभुर्विश्वव्यापकः ऋषीणां महर्षीणामिति महत्त्वाणामर्द्धमं श्रिनाम
यनः स्वजनीयः साक्षी अंतर्यामी महापुरुषो मूलप्रकृत्यधिष्ठाता यस्य तव कुर्वेः सकाशान्महानासंतिक

वासुदे प्रलयकर्त्ता १२ मायापुरुषात्मना प्रधानपुरुषरूपेण तथाप्यकर्त्ता निष्कृत स्वदुःखासंसर्गात् अत एव श्री १९
१३४ निर्गतः तमासदा स्वदुःखयोर्वै तस्मात् सुखमिति श्रुतेः १३ ब्रह्मन् तैरात्मनिर्जितैर्वैरपि विजितेष्वेणाचिंत्या

सर्गादिलीलां जगतां त्वमीश करोषि मायापुरुषात्मनैव तथाप्यकर्त्ता ननु निर्गुणोसि
त्वमापरब्रह्मपरात्परश्च १३ यस्यः स्वयं ज्योतिरतर्क्यशक्तिस्त्वं ब्रह्म तत्तात्मविचिंत्यमू
र्त्तिः इदृद्व्रताचार्य महामुनींद्र कंदर्पदर्पापहर प्रताप १४ तपस्विनो ये रिपवः प्र
सिद्धाः क्रोधोरलोभस्मरलोभमुख्याः त्वय्याश्रमं ते पि कदापि वेष्टुं नेमं क्षमाद्धे
पनवप्रतापः १५ छंदोमयो ज्ञानमयो मताख्या धर्मात्मको धर्मसर्गत्रियो ह्य

मूर्त्तिर्यस्य सः इदृद्व्रताचार्य नैष्ठिकब्रह्मचर्यप्रवर्त्तक १४ कदापीति कश्चिदपि जनश्रीमत्वर्यं त्वय्याश्रमं त
रंगतवत्पद्यीत्यर्थः आश्रममपीशद्वात्तत्रत्यजीवशरीरेप्रवेशास्तदूरतोपास्ताः १५ छंदोमयो वैदिककर्मप्र

धानः ज्ञानमयः सांख्यादिज्ञानशास्त्रसिद्धांतबोधकइत्यर्थः अमृताख्यात्यात्यंतिकमोक्षवर्त्मतः धर्मा
त्मकएकांतिकधर्माश्रयः धर्मसर्गस्य ज्ञानवैराग्यादेरन्नितः पोषापोषकः उन्मूलितो मूलाद्गुत्पाटितः

उन्मूलिताधर्मसर्गो महात्मा त्वमक्षयश्चाक्षयोभक्तबंधुः १६ निर्दोषरूपस्य न वाखिलाः
क्रियास्त्रवंति वै निर्गुणनिर्गुणस्य धर्मार्थकामेष्वपि रिचनीयस्त्वमीश्वरेणापमुमुक्षुभिश्च
म १७ त्वं कालमायायमतस्मृतिस्पो महान्यवान्यातुमेकः समर्थः नक्ता परा धानन वेक्षमाणो
महादयालुः किल भक्तवत्सलः १८ धृताव नारस्य हिनाममात्रं रूपं च वाचः स्मरेदंतका
ले सोपि प्रज्ञोघोरमहाघसंघात्सद्यो विमुक्तो दिवमाप्नुयाति १९ श्रीनरनारायणाय

अधर्मसर्गोदंभादिर्येनसः अव्यक्तस्याः वेननवर्गस्यापिविबंधुश्चेनयितेत्यर्थः १६ १७ कालादिभ्यो
भक्तमहद्भयंतस्मात्पातुं रक्षितुं त्वमेवैकः समर्थोसि १८ दिवं वैकुंठलोकम् १९ त्रिधा नीवानपित्तक

कमये मायया नवैनिशेष: २० नाकसंस्था:स्वर्गलोकवासिनइंद्रादयोपि २२ त्रिलोकस्था:ब्रह्मलोकवासिनो
सर्वेषामपिलोकानामित्यर्थ:सुखाय स्वकस्वप्राप्तये तप:कुरुषे तस्मादिनेपुलोकेषुमध्येभारतवासिषु

तंत्वांविहायात्रतुयोमनुष्योदेहेत्रिधानावविदैहिकेषु जायात्मजज्ञातिधनेषुमज्जतेम
माययावंचितएवमूढ: २० त्वद्भक्तियोग्योनरदेहएव संकामयंतेपिचनाकसंस्था:
त्वद्भक्तिहीनंहिदिवोपिमोक्षमहंतुजानेनरकेनतुल्यम् २१ तपस्त्रिलोकस्था:कुरुषेषु
स्वायतत्रापितेनारतवासिषुंक अतुग्यहोसुरितुरोयदत्रकृतावतारोविचरस्विराजस
२२ तस्मात्त्वयंतेनवनात्रकुर्वंतेनएवशास्त्रेषुमना:कृपा: अतस्तवैकात्म्यमेववादंकुर्वन्यज
स्त्रंमयितेभक्तुष्टि: २१ भरतखंडवासिषुपुरुषेषु नरितरोक्षानतुग्रहोस्त्रियद्युस्मात् अत्रभारतेनैवर्षे
२२ स्वकृतोपकारानविज्ञतवास्तुतथा: अत:कारणात्तवैकमनन्यमाश्रयंवादंहदंयथानथाकुर्वतिमयिस्व
जस्त्रंनिरंतरंतेतववतुष्टि:प्रसन्नतास्तु २३

इतिश्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकायांवैष्णवदत्तनाख्यायामेकत्रिंशोध्याय: ३१ तत:बदरिकाश्रमातत्राम्या
श्रामाभिधमितिसत्यायग्र:स्थलमूल:षट्त्रिंशदंगुलोदंड:त्राम्यामावस्थतासिप्रामतीयावदूरेपतेत्रावदेकंप

इतिश्रीस्कंदपुराणेविष्णुखंडेश्रीवासुदेवमाहात्म्येश्रीनरनारायणस्तुतिनिरूपणनामैकत्रिंशो
ध्याय:॥३१॥स्कंदउवाच॥इतिस्तुत्वातमीशानंनारद:सयथौतत: त्राम्याप्रासाभिधंब्रह्मन्व्यासस्या
श्रममादित: १ सादरंमानितस्तेनप्रत्युत्थानासनादिभि: तस्मादेकांतिकंधर्मंप्राहजिज्ञासवेसच २
ततोब्रह्मसभांगत्वाब्रह्मण:शृण्वतोमुनि: देवान्पितृन्महर्षीश्चतत्रस्थांस्तमुपादिशात् ३ तत्र
स्थितोभास्करश्चधर्ममेतंपुनर्मुने शुश्रावनारदात्सर्वंश्रुतंनारायणात्पुरा ४ जनंभवतीतियाज्ञि
कप्रसिद्धि:त्राम्याप्रास्यतेप्रक्षिप्यतेस्मिन्नितित्राम्याप्रास:यज्ञार्हभूमितयातिपवित्रदेशोस्त्यर्थ: १ तेनैव्या
सेन तस्मैव्यासाय सनारद: २ तमेकांतिकधर्मम् ३ तत्रब्रह्मसभायाम् पुराप्रथमकल्पेनारायणाच्छ्रोता

वासुदे
१३६

ङ्गतः सकाशादेव श्रुतं स्वेनेति शेषः तमेव नारदात्पुनः शुश्राव ४ आत्मनोऽस्य यायिन्यः पुरतो गच्छथ अ०३२

स प्राहात्मा गन्यायिन्यो वालखिल्येभ्य सादरात् मेरौ तेन संगतान्देवानिंद्रादींश्च स्वयमप
न ५ तेभ्योऽमितो मुनिः श्रुत्वा धर्ममेतं द्विजोत्तम पितृभ्यः कथयामास पितृलोकं गतः क
चित् ६ पितरस्ते त्वयं माद्याः कचिरेशं तनुं नृपम् सनी श्रावयस्य कुत्राय कथयामासमन
स्वतः ७ सोऽपि नारत सुखं तेधर्मराजाय पृच्छते शयानः शरशय्यायां प्राह संदिग्धप स
वि ८ तत्र श्रुत्वा नारदोऽपि विस्थितः सदसि सादरम् कैलासे शंकरं प्राह स च मां मुनिस
त्तम ९ मयानेक थितं ब्रह्मन्पृच्छते धर्मवर्त्मनि पात्राय तेन त्वं वत्स मितिमां हि पिताब्रवीत्

तेवालखिल्याः संगता मिलितान् स्वयमनुपादिशत् ५ तेभ्यो देवेभ्यः अमितो देवजः पितृभ्यो धर्ममादि
श्यः ६ ७ ८ तत्र संदिग्धित्वपविष्टः कैलासे आगत्येति शेषः ९ पात्राय श्रीकृष्णभक्ताय पिता श्रीशंकरः १०

तस्मिन् श्रीकृष्णे परामेकांतिकीम् ११ १२ मातुलेयं मातुलस्य वसुदेवस्य पुत्रं १३ सर्वकारणत्वं स्फु

येन येन श्रुतं ह्येतन्माहात्म्यं सात्वतां पतेः स स तत्क्षिप्रराणं तत्किंच कारस्व विमुक्तये ११
युधिष्ठिरोऽपि राजर्षिः श्रुत्वा भीष्मेण कीर्त्तितम् माहात्म्यं देवकीसूनोर्मुमुदे चाविनिःस
ह १२ तमात्मनो मातुलेयं सर्वकारणकारणम् निशाम्याश्चर्यजलधौ निममज्ज महामतिः
१३ वासुदेवादिकं व्यूहं वाराहादींश्च सर्वशः अवतारान्नृपो मेने स्यैव रमापतेः
१४ ततः सहानुजो राजा दिव्यमानुषविग्रहे श्रुत्वा तं नक्तिमान्कृष्णे बभूव द्विजसत्तम
१५ श्रुत्वेमां च कथां सर्वे ब्रह्मराजस्करर्षयः सनाथां तत्र ये चासंस्ते प्यन्नभवन्स विस्मयाः
१६ कृष्णमेव परं ब्रह्म विदित्वा तेन राकृतिं तत्किं पूर्पे दिशेत स्मिन्स्मरणं मंतस्तमादरात् १७

तस्य निवासुदेवेति अस्य श्रीकृष्णस्यैवेति १४ दिव्यः अमायिकः मानुषविग्रहो यस्य तस्मिन् १५ सद्मेति ब्र

वासुदे०
१३७

सर्वथोराजर्षयोदेवर्षयश्च १६ १७ १८ १९ अत्रममसरवंजात्मकेस्कांदे २० नकेवलमस्यपुराणस्यैवमार अ.३२

ह्यंतस्यास्तिमाहात्म्यमतस्त्वमपिमन्मते सर्वात्मनावासुदेवंतमेवभजभक्तितः १८ श्री
वासुदेवमाहात्म्यमेतत्तेकथितंमया दुर्वासनोपशमनंभगवद्भक्तिवर्द्धनम् १९ कथिता
निपुराणेत्रमयाख्यानानियानिते तेषांसारदंब्रह्मन्निर्मथ्यैवसमुद्धृतः २० वेदोपनि ६
षदांचैतद्धर्मोवैसांख्ययोगयोः पंचरात्रस्यकृत्स्नस्यधर्मशास्त्रस्यचानघ २१ धन्यंय
शस्यंचायुष्यमेतत्परममंगलम् साक्षाद्भगवतागीतंसर्वानर्थविनाशनम् २२ य
एतच्छृणुयात्पुण्यंकीर्त्तयेदथयःपठेत् वासुदेवेभवेत्तेषामचलानिर्मलामतिः २३ न
राएकांतिकास्तेचभवेयुस्तस्यमानवाः ब्रह्मरूपाव्रजंत्यंतेब्रह्मधामतमःपरम् २४

इदंकिंतुवेदादीनामपीत्याहवेदेतिरसःसारः २१ २२ तेषांश्रोतृवक्तृपाठकानाम् २३ तेचत्रयःतस्यवासुदेवस्य

२५ २६ २७ २८ शास्त्रजातस्यशास्त्रसमूहस्यशिरोमणेःशिरोमणित्वंमुख्यत्वंतयामान्यस्यप्राप्नोतिप्राप्नु

धर्मार्थीलभतेऽनेनधर्मंकामंचकामुकः॥धनार्थीधनमाप्नोतिमोक्षार्थीमोक्षमुत्तमम्॥
२५॥लभेतेनविद्यांविद्यार्थीमुच्येद्रुग्णश्चरोगतः॥एतच्छ्रवणमात्रेणसर्वपापक्षयोभवेत्॥२६॥
ब्राह्मंतेजोलभेद्विप्रःक्षत्रियश्चनरेशताम्॥धनंवैश्यःसुखंशूद्रःश्रवणादस्यचायुष्मान्॥
२७॥एतच्छ्रुत्वारणंगच्छन्विजयंचाप्नुयान्नृपः॥प्राप्नुयात्स्त्रीचसौभाग्यंकन्याचस्वेप्सितंवरम्
॥२८॥एतस्यस्तुतिकीर्त्तिस्यांशास्त्रजातशिरोमणेः॥यंयंयःकामयेत्कामंतंतंप्राप्नोतिमानवः
॥२९॥तस्मात्त्वंसर्वदाभक्त्यापठस्वेनद्विजोत्तम॥कामवाणीमनोभिस्त्वंभजेथाभक्तवत्सलम्॥
३०॥सौतिरुवाच॥एतन्महासेनमुखाद्विनिःसृतंसर्ववर्णिरापीयवचोमृतंसः चकारभक्तिंवसुदेव
नंदनेनराकृतिब्रह्मणिसर्वमंगले ३१

पात् २९ ३० महासेनःकार्त्तिकेयःआपीयसादरंश्रुत्वा सर्वे

वासुटी
१३८

धामविमंगलंयस्मात्तस्मिन् ॥३१॥३२॥ प्रकाशाश्वयेवस्ततेजःपुंजेमूर्त्तिर्यस्यतस्मै ॥ नमस्यानमोक्ष ॥ नक्षेरातं श्री ३२
इवर्द्दनायतेनिवा ॥३१॥ वैराग्यज्ञानधर्मानुगतनदितिजजिद्भक्तिपद्मांशुमालीमाशंगब्रह्मचर्यप्रथनदक्षुप
शाधर्मविद्विद्भिन्तान्तः ॥ स्त्रीयांघ्रजप्रपन्नांनरशिशुदिगिनोत्फालपंचाननाख्यःमेघ्योमोसेपुंडुंनिःस

पूर्यंचसर्वेनिगमागमतात्पर्यक्षणदेवंनजनीयमीशम् ॥ नजधुमेकंनमुदार
कीर्त्तिंश्रीवासुदेवंनिजधर्मसंस्थाः ॥३२॥ गोलोकधामपनयेप्रकाशाचयम्
तंये नमोस्तुवासुदेवायनक्षानंदविदुध्ये ॥३३॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेश
काशीतिसाहस्र्यांसंहितायांवैष्णामिकंाविष्णुखंडेश्रीवासुदेवमाहात्म्येनंथसंस
दायप्रवृत्तिनिरूपणानामद्वात्रिंशोध्यायः ॥३२॥ जयतिनगवान्सकुरुनीलकंठः ॥१॥ तस्या
त्तयेमंरचितामयाचैस्यवचत्मना श्रीवासुदेवमाहात्म्यटीकातुष्यतुतेनसंशेचिक्रमार्कशाकस्यैहिरमेनव

युञ्जमिते ॥ चंपाषड्यामियंपूर्णाजानाश्रीडुर्गपत्तने ॥१॥ इतिश्रीमदुद्धवसंप्रदायाचार्यश्रीम
द्धानंदस्वामिशिष्यदीनानाथभट्टविरचितायांस्कंदस्थवासुदेवमाहात्म्यटीकायांवैसवब
नाख्यायांद्वात्रिंशोध्यायः ॥३२॥ संवत् १८८९ नावर्षेश्रावणमासेशुक्लपक्षेसनिवासरे
तीथौसप्तम्यांदग्नंथसमाप्तम् स्वरूपानंदेनदंपुस्तकंलिखितं श्रीहरिकृष्णायनमः